к VI. Р. 1897 кн. V. Том XIX.

ЗАПИСКИ

АУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

ER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

I Jahrgang. 1897, V B. Band XIX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ЗМІСТ XIX ТОМУ.

Inhalt des XIX Bandes.

Inhalt d… …ein altchristlicher
geistlicher Ro… …o (Fortsetzung)
S. 81—134; … …t von E. Bar-
winśkyj 1-… …raine aus dem
J. 1784, mitge… …Dr. Al. Mar-
kewič 1—6… …f dem Gebiete
der altruthen… …Bibliographie
1—67; 7. Ber…
Inhalt …

Inhalt … …im J. 1625,
historische Ur… …buch aus dem
Anfange des … …—98; 3. Ver-
such einer Ch… …kyj, II Theil
1—22; 4. Mis… …r Zeitschriften
für das J. 18… …. Bibliographie
1—54; 7. Beri… …il) 1—4.

---

*) В т…

Рік VI. Р. 1897 кн. V. Том XIX.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEWČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEWŚKYJ

VI Jahrgang. 1897, V B. Band XIX.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

ПОДАТКОВІ УХВАЛИ
ЗА КАЗИМИРА ЯГАЙЛОВИЧА В ПОЛЬЩІ.

Написав **С. ТОМАШІВСЬКИЙ.**

ВСТУПНІ ЗАМІТКИ.

Значінє податкової свободи в середнїх віках взагалї. Інтерес тих студий для нас. Метода сеї працї. Жерела.

Пятнайцятий вік в історнї Польщі займає дуже важне місце не так для поверхового блеску польської держави, як для тих перемін, що відбули ся у внутрішнїх відносинах її. В тім часї борба станів з центральною королївською властю переходить від духовеньства до стану шляхти. Зразу головним полїтичним чинником була олїґархія, що розпоряджала польською короною після смерти Казимира Великого. В короткім часї в полїтичний рух втягали ся чим раз ширші круги шляхотства, так що протягом XV в. виробляють ся такі внутрішні відносини, які опісля з початком XVI ст. одержали остаточну правну санкцию. Рух сей автономії шляхотського стану проти центральної власти обертав ся найбільше коло трох головних постулятів: 1) податкова вільність, 2) ограниченє воєнної власти короля, 3) участь в інституциях законодавства. Перший з тих пунктів беремо саме тепер під розвагу, тому що він у середньовічних полїтичних еволюциях безперечно займає перше місце.

В Анґлії прим. один з найважнїйших, правдиво констітуцийних параґрафів (§. 12) Великої хартиї вільности (1215) усував королївську самоволю в назначуваню податків: нїякий податок не може бути наложений инакше, як спільною радою держави. Річ проста,

що разом з добутком такого права родились ріжного закрою ради, збори, инакше — тут початок середньовічнього парламентаризму. Де лишень стани уміли добути від корони певні прівілейні податкові уступки, там слїдом за тим розвивались парляментарні інстітуциї.

У Славян, натурально, такі прівілеї появляють ся пізнїйше, найперш у Чехів, де вже в р. 1310 король Ян Люксембурґський дає чешській шляхтї прівілей податкової вільности[1]). Король не міг домагати ся походу за границї краю, зрік ся всїх податків окрім податку на коронацию та на випадок подружя королївської дочки. В Чехії не малий вплив на розвиток парляментаризму мала ся обставина, що сей край був складовою частю нїмецької держави і длятого то згодом добувають і міста право репрезентациї у чешськім соймі.

Податкову свободу добула польська шляхта аж в другій половинї XIV ст. у звістнім кошицькім привілею (1374), що опісля стає фундаментом зросту, значіня і переваги шляхти над королївською властю і над низшими станами. При кождій грошовій потребі доконечним було скликати до житя упрівілейовані верстви та послухатись їх голосу. Тут отже ґенеза не лишень репрезентацийного сойму, але й провінциональних соймиків, що здобувають собі найважнїйше становище в полїтичнім житю Польщі. Одначе напрям розвитку сих інституций тут иньший як на Заходї, а навіть в Чехії, — він виключно шляхотський. В часї, що ним занимаємо ся, внутрішні польські відносини представляють переходовий стан, взаємини помалу проявлювались, набирали чимраз виразнїйших форм, в круговорот полїтичного житя втягла ся цїла шляхотська суспільність. Вона уміла так сильно уґрупувати своє виключне упрівілейоване становище (побіч духовенства), витворити т. зв. шляхотську демократию, що перетревала без нїяких змін аж до кінця самостійної Польщі.

Представленє сих початкових відносин, о скільки вони ґрупують ся коло податкових справ повинно мати значний інтерес і для нас Русинів. Землї Галицької Руси, прилучені в р. 1340 до державного орґанїзму Польщі, звільна ассімілювались що до правно-полїтичних справ, а в р. 1435 землї Руські були вповнї зрівнані що до своїх прав і прівілеїв з чисто-польськими краями. Від тодї руська шляхта бере живу участь в горячковім житю великополь-

---

[1]) В сусїднїй Угорщинї ще в р. 1222 Великий прівілей (Андрія II) увільнив угорську шляхту від податків і нормував сойм.

ської та малопольської шляхти. Студиї над початками польської шляхотської демократиї мають для нас ще й те значінє, що вони кидають також сьвітло на ґенезу перестрою литовсько-руської суспільности з давнїйших відрубних форм на польський лад, перестрою, що став ся протягом головно XVI ст.

В отсїй працї я зібрав усї податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі. Мушу завважати з гори, що говоритиму тілько про польські ухвали, себто що пропускаю зовсїм такі ухвали литовські, мазовецькі та пруські. Не думав я й дати повну картину польської скарбовости другої половини XV ст., через те обговорюю тут тілько при нагодї оподаткованє міст, на стілько, на скілько вони обійняті податковими ухвалами польських соймів. Не вважив я тут і торговельного мита й таких скарбових доходів як соляні жупи та ріжні міські акцизи. Ледви подекуди я згадую про них. Причина сему одно те, що така тема була-б за широка, а друге те, що мало маємо жерел. Тай взагалї більших документів з податковими ухвалами дуже не богато; найчастїйше наші жерела — то тілько побіжні згадки у Длуґоша, що часто навіть пропадають в його оповіданю і годї порозуміти, з якою податковою ухвалою маємо діло.

Нашу працю ми подїлили ось як:

А. Історня податкових ухвал за Казимира Ягайловича.

Б. Податкова орґанїзация за К. Я—ча.

Перший розділ, що має бути більш історичним оглядом, подїлено ще на пять відділів, залежно від причин і внутрішнїх обставин, що домагались надзвичайних податкових ухвал. Віддїли сї такі:

I. Податкові ухвали до Казимира Ягайловича.

II. Від р. 1447—1455 себто податки ухвалювані в початках унованя Казимира. Вони були призначені на поправу скарбу, на оборону Руських земель від Татарів, вкінцї одна з них (1455) на війну з орденом, що почалась в р. 1454.

III. 1455—1470. Се найважнїйша фаза в оподаткованю Польщі XV в. не тільки задля великого числа ухвал і для висоти податків, до якої нїколи пізнїйше податки не піднесли ся, але й для того що тут оподаткованє обіймає також шляхту. До р. 1466 потреби Пруської війни змушували шляхту годитись на нові податки, а опісля мотором сим була справа заплати наємним військам.

IV. 1470—1479. Се час т. зв. династичної полїтики короля і коло тих головно справ обертають ся податкові ухвали того часу.

V. 1480—1492. В тім часї податки ухвалювано для забезпеченя східних границь держави від Турків. З причини неприхиль-

ности шляхти і знеохоченя короля ухвали йдуть пиняво і повертають до давнїх форм, дарма, що в останнїх двох фазах видно було змаганя до реформи податкової орґанїзациї.

Другий головний роздїл обіймає:

I. Форми оподаткованя.

II. Оподатковане поодиноких станів.

III. Способи накладуваня, вибираня податків і податкового поступованя. Закінчене.

Найважнїйшим жерелом для сеї розвідки був V том Польської Істориї Длуґоша (Краків 1878), де згадують ся майже всї податкові ухвали, одначе, на жаль, лишень поверховно, так що він не дає нїякого майже материялу до докладного образу оподаткованя. Найлїпший материял до подібних студий се побіч центральних урядових рахунків — податкові унїверсали. Перших не маємо (принаймнї виданих) анї одного, натомісць маємо кілька унїверсалів, що подають меньше-більше докладно розмір поодинокої ухвали. Вони надруковані в кодексї Бандке Jus Polonicum та Е. Рачиньского Codex diplomaticus Majoris Poloniae. Важний також Codex epistolaris saec. XV ed. Sokołowski-Szujski (Краків 1876). Иньші жерела подамо в дописках.

Як підручниками користувались ми: О. Бальцера Corpus juris polonici med. aevi і А. Павіньского Sejmiki ziemskie. Перша книжка се реєстр середньовічних ухвал як таких, що документи до них переховались до наших часів, так тих, що лишень згадують ся в лїтописях. Найбільша частина зазначених тут податкових ухвал належить до сеї другої катеґориї. Одначе реєстр сей показав ся неповним: з одного боку опущено тут дещо через недогляд, з другого появилось кілька нових жерел Сї згадано в працї А. Павіньского[1]). Деякі архівальні документи, найдені пок. професором, мали бути ним видані в збірцї документів до панованя Казимира Ягайловича, але смерть не дала йому виповнити намір, тому то поки що його книжка мусить мати подекуди жерельну вартість.

[1]) Про неї див. просторе наше справоздане в XVIII т. Записок.

А. Історня податкових ухвал за Казимира Ягайловича.

I.

Податкові ухвали до Казимира Я.

Кошицький прівілей і його значінє. Надзвичайний податок з р. 1404. Перший земський скарб. Скарбовий заряд на Руси за малолїтства Владислава. Лихий стан коронного скарбу. Податок з р. 1441.

Аби порозуміти характер, значінє та орґанїзацию податків за пановання Казимира Ягайловича, доконче потрібно сягнути до того жерела, де всї появи з польської скарбовости в ті часи, що ми обговорюємо, мов би ниткою звязані. Такою дуже важною історичною хвилиною є кошицький прівілей Людвика Угорського в 1374 р. Се немов підвалина тої шляхоцької будівлї, що дає польській шляхтї окреме становище в державно-суспільнім житю. Причини, через які головний хід польського полїтичного житя пішов сею, а не иньшою дорогою, лежали головно в тих полїтичних ситуациях, що переходила польська держава після того, як вимерла пястівська династия. На лихо, тодї як Польща опинила ся в дуже користних обставинах для зросту на зверх, настають часті крізіси в її королївській династиї. Польська шляхта, лиш за малою виїмкою, при таких випадках опинила ся в тім станї, до якого доводить почутє пановання в даній обставинї, почутє незалежности й власти навіть орудувати короною.

Такою хвилиною, дуже зручно використаною до еґоістичних цїлей, була справа наслїдства трону після Людвика Угорського. Король ограничив себе, чи властиво своїх наслїдників у власти. Воно чудно виходить на око, що король, зрештою розумний, добровільно пристав на таку згоду. Не треба одначе забувати *духа часу*, згаданого у вступних замітках (Людвик панував у себе над шляхтою свобідною від податків). З другої сторони ми можемо се пояснити тим, що він не клав великої ваги на польську корону, а хотїв тілько цїною ограниченя своєї власти задержати при Угорській коронї Червону Русь. Польська шляхта за признанє прав на трон дочцї Людвика визволила ся від послуг публичних та військових, від усяких дачок, бранок і податків. Вона позволяє лиш, аби селянин від кождого лану платив для короля сталий податок по два гроші, що звав ся *поральним*, *подимним* або *королївщиною*. Крім того вона бере на себе обовязок краєвої оборони.

Похід за границі країни мусить бути відповідно нагороджений. До будованя нових замків причиняє ся шляхта на стілько, на скілько сама на те позволить, а то мусить їх будувати сам король власним коштом[1]).

Тут не місце характеризувати сей прівілей, як далеко сягав в своїх наслїдках взагалї, — ми звернемо увагу лишень на те, що йде до нашої теми.

З кошицького прівілея виходить, що хоч би як потрібно було побільшити скарбові доходи, король може зробити се лишень за згодою шляхти. А consensus свій могла шляхта давати або на загальних з'їздах із усеї Польщі (conventio generalis), або на почастних, провінциональних з'їздах (conventio particularis). І справдї, на скілько ми можемо дізнати ся з жерел, усї надзвичайні податки після 1374 р. були наложені й зібрані за згодою шляхти в тій чи сїй формі. Звичайно, з часом такі материяльні способи як гроші тратять на цінї, то й пізнїйше треба їх мати більше, аби можна купити то само, вже не кажучи про те, що з часом ростуть і ріжні державні потреби. Тим то незвичайно короткозора була полїтика тих, хто думав, що подимного податку вистане на всї часи. Така була тота полїтика, як подивимось на неї з безсторонного історичного становища, алеж вона була незвичайно хитра, як глянути з точки станово-еґоістичних інтересів шляхоцької суспільности: майже за кождий concensus король мусить платити. Таким способом ростуть швидко права шляхоцького стану, і вкупі з тим настають такі державно-суспільні порядки, які бачимо в Польщі від XVI ст.

Докладнїйша звістка про надзвичайну податкову ухвалу є в Длуґоша під 1404 р.[2]): покладено на королївській радї викупити від хрестоносцїв Добжинську землю. Цїна була 40.000 черв. зол. Се була така велика сума, що її важко було зібрати зо звичайних скарбових доходів; задля того король Владислав скликав соймики, а в осени сего-ж року загальний сойм до Нового Міста Корчина, де за загальною згодою пралатів, панів і шляхти усего королївства ухвалено надзвичайний податок по 12 гр. від кождого зайнятого лану, в що почислено і звичайне 2-грошеве подимне, тож властивий надзвичайний податок чинив тілько 10 гр.

Шляхта дуже добре тямила кошицький привілей, через те до сеї податкової ухвали з 1404 р. додано застережене, що се податок

[1]) Прівілей надрукований у Бандке Jus polonicum ст. 184.

[2]) Длуґош III, 558.

надзвичайний тай одноразовий, тож аби на далї не став обовязковим[1]). Ще до ухвали з 1404 р. зауважити треба, що королївський проект в сїй справі був мабуть трохи инакший, а власне домагав ся грошевої підпомоги з кишенї самої шляхти[2]). Але-ж вона держалась буквально кошицького акту і міцно стояла на прінціпі, що шляхта особисто зовсїм вільна від податків і через те ухвалено, аби сей тягар упав на самих селян. Иньше дїло було зі шляхтою, що не мала селян; отся, як і иньші селяне, платила звичайно ланові податки. Невідомо, чи й на міста наложено подібний податок, знаємо одначе, що Краків дав 10-ту часть цїлої суми викупна себто 4.000 зл.[3]). Се мабуть не звичайний податок, а з гори визначена грошова підмога.

При сїй ухвалї мусимо зазначити й те, що тут уже виступають податкові збирачі не від короля, а вибирані шляхтою. В їх руки дають дїдичі гроші зібрані від селян. Отсе перша поява земських збирачів, що мають дбати про те, аби гроші призначені на публичну справу були відповідно стягнені та видані на відповідну цїль. Як бачимо, шляхта вже рано старає ся придбати собі вплив на фінансові справи, і се прямоване показало ся в пізнїйшім роздїлї скарбу тай у переходї адмінїстрациї державних доходів з рук володаря до шляхти.

Є ще згадка про податок перед 1404 р., а то під р. 1399[4]): в Сєрадзькій землї був тодї з'їзд (consilium generale), де крім достойників була й шляхта[5]). Між иньшим там ухвалено: аби кождий шляхтич від кождого селянина дав пів гроша, шляхта же, що не мала селян, по два гроші. Зібрані гроші мають бути дані до земського скарбу (ad thesaurum terrestre). Хто-б не хотїв заплатити сей податок, тому збирач (exactor) забере вола, коли-ж би уперав сь, то й за се має бути покараний карою pancznadzescze, і сї гроші теж йдуть у земську касу.

Скілько можемо виснувати з сеї згадки, то сей податок не був такий самий, як усї пізнїйші, що до них давав би інїциятиву король, змушений державними потребами. Се, бачить ся, ухвала зовсїм окрема, провінциальна, спонукана потребами самої Сєрадзької землї. Так треба думати поперед усего по тім, що гроші мали бути

---

1) Codex diplom. Pol. ed. Muczkowski 369.

2) Павіньский Sejmiki ziemskie, Варшава 1895 ст. 4.

3) ibidem нотка.

4) ibid. 10; також див. Додатки N. 119.

5) per nobiles viros terre S. dignitarios et alios nobiles.

зложені до земського скарбу сеї териториї. З другого боку треба піднести сю ухвалу от через що: з неї виходить, що вже в кінцї XIV ст. шляхта вміла в певній хвилинї обернути податок виключно на свою загальну користь, збираючи його в окрему земську касу, що була очевидячки під земською управою.

Після 1404 р. жерела якийсь час мовчать про надзвичайні податкові ухвали[1]).

Найбільший вплив на скарбові справи мала шляхта, або красше олігархія, за малолїтности короля Владислава Варненчика. Для орудованя всякими скарбовими доходами, як подимним, митами, жупами, коронними добрами і т. и. вибрано земських провізорів[2]). На Руси, що в відносинах правно-полїтичних зрівнала ся з иньшими провінциями від 1435 р., у Львові був з'їзд 1438, де ухвалено, аби руський воєвода Одровонж і перемиський староста Сенько Сенявський були збирачами й орудниками скарбових доходів і видавали тілько для загального добра за відомостию загалу шляхти. Супроти короля запевнено собі обопільну відвічальність і оборону[3]). Се була чимала переміна, її можна було виправдати тілько виїмковим станом Руси супроти Татарів[4]). Мабуть центральний скарбовий уряд дуже надуживав своєї власти, коли руська шляхта ухвалила таке, як було потім в XVII ст.[5]).

Кілька неділь після того (грудень 1438) молодий Владислав узяв керму уряду. Від тодї перестало, бодай формально пановане опікунів і провізорів, державна адміністрация вернулась до давних форм. Кажемо: формально, бо над недосьвідним королем панувала по давньому олїґархія серед великого безладя. А про те ся олїґархія міцно держалась кошицького привілея, бо при першій потребі грошової підмоги мусїла обертатись до загалу шляхти. Пановане Владислава Варненчика привело до цїлковитого упадку господарку королївських дібр і доходів, так що від тодї вона стає нужденною, і на кожду потребу треба надзвичайного податку.

---

[1]) Павіньский (ст. 7, 8) на підставі поданої ним записки судової книги Ленчицької землї (Додаток N. 3) догадуєть ся про якусь податкову ухвалу з р. 1411. Єсть се судова записка з р. 1412 про слїдство проти двох братів, що їх отець бувши земським коллектором мав присвоїти собі певну суму. Догадка правдоподібна, але не безумовно: се може бути або ремінїсценция з р. 1404, а як лучить ся з окремою ухвалою, то може вона подібна згаданій серадзькій.

[2]) Длуґош IV 547.

[3]) Codex epistolaris saec. XV t. II ed. A. Lewicki N. 230.

[4]) Павіньский с. 48.

[5]) ibid. 49.

Коли король пішов на Угорщину, прикрий фінансовий стан примусив його обернути ся з просьбою за грошовою підмогою до шляхти в 1441 р., і взято податок по 12 гр. від лана[1]).

Як бачимо, в усім сім периоді від 1374 р. аж по конець панованя Владислава Варненьчика шляхта, добувши раз повну податкову свободу, дуже міцно держить ся сего свого привілея, роблячи залежною від свого дозволу всяку ухвалу, що змушує наложити надзвичайний податок. Та в сім периоді ще не так конче потрібно ухвал надзвичайних податків, бо з одного боку державні потреби були тоді ще невеликі, а з другого — польська скарбовість ще не була так потонула в западні баламуцтва й безладя як воно вже було під конець сего часу; ось чому ледви двічі узято 12-грошевий податок від лана, та крім того знаходимо кілька меньших вказівок. Оподатковані селяне, шляхта, що селян не має, і міста. Шляхта позволяючи податок, застерігає собі від короля признане його добровільности; ще більше — вона не хоче більших фондів, призначених на цїли загально-державні, віддати в виключне орудуване королеви, але віддає збір грошей і догляд над їх ужитком вибраним споміж себе збирачам. Бачимо навіть слїди змаганя відділити зовсім особисті доходи короля від загально-державних (thesaurum terrestre серадзької землї). Конець сего периоду визначає ся упадком королївського скарбу, бо через малолїтство короля адмінїстрация переходить в руки олїґархії, що заводить в коронних добрах грабіжне господарство. Супроти того загал шляхти старає ся вплинути на скарбову адмінїстрацию, віддаючи її в руки земських урядників. Настане нанованя Владислава не перемінює тут нїчого, крім одної форми. Королївський скарб котить ся швидко в безодню.

II.

(1447—1455).

Податкова ухвала сойму в Пйотркові 1447. Податок землї Руської 1450. Ухвала корчинська 1451. Ухвала р. 1453. Привілей податкової свободи р. 1454. Початок пруської війни. Церееквіцький привілей і нешавські статути. Ухвала под. під Лашином і в Пйотркові 1455. Проєкт малопольської шляхти.

Не довго після коронациї Казимир скликав загальний з'їзд у Пйотрків (24 серпня), де взяла удїл і посполита шляхта[2]). На соймі зроблено декотрі важні реформи на полї судівництва та

[1]) Павіньский 51 нот.

[2]) Длуґош V, 37.

декотрі реформи митові, впорядкованя монети і т. и.[1]). Як скарб був порожний, а коронні добрі позаставлювані, то аби дати змогу молодому королеви зробити скарбові реформи та викупити позаставлювані добра, всї зібрані ухвалили в один голос надзвичайний податок[2]): кождий селянин від кождого лана, як з дібр королївських, так і всяких иньших має зложити 12 грошів (unum fertonem). Але в сїм має міститись і звичайне 2-грошове подимне. Ся ухвала обіймає й міщан: хто з них оре і обробляє лан, платить 12 грошів, хто пів лана — 6 грошів. Речинець: час між Різдвом і Попельцем.

Ухваливши податок, шляхта не проминула, в почутю залежности його від її consensu, узяти в свої руки переведенє сеї ухвали. Через те збирачами настановляє не урядників королївських, а виборних (deputati collectores). Ся проява, як ми бачили, не нова, а така, що повстала вкупі з потребою наложити надзвичайний податок. Тут вона на стілько варта уваги, що шляхта протягом 40 років з верхом не тратить провідної нитки своєї полїтики. Мусимо піднести й те, що шляхта, беручи в свої руки збиранє, а за тим і орудуванє податковими грішми, поволи входить і в права, що доти служили тілько королеви, а то тим, що вкупі з надзвичайним податком попадає ся в її руки і подимне, призначене доти виключно на королївські потреби. Значить, се не тілько завязок пізнїйших реформ із перших років XVI ст., але й повного відібраня в короля виключного права на поральне, що переведено за Владислава IV.

Маючи на увазї те, що надзвичайного податку не ухвалювано від довшого часу, мусимо піднести, що шляхта зі свого боку не застерегла собі при ухвалї 1447 р. королївської запоруки, що привілей податкової свободи тим не нарушає ся: треба думати, що шляхта бачила зовсїм оправдану причину оподаткованя[3]). З другого боку не треба забувати, що при виборі Казимира Ягайловича Поляки були в дуже некористнім станї, коли радше просили його приняти корону, нїж обдарували його нею. Король був паном ситуациї, шляхта, або красше пани, старались не відпихати нового короля. Через те й звичайну присягу на привілеї при коронацийнім актї відкладено на потім.

Але Казимир немов би не вмів оцїнити прихильности шляхти для себе і довго барив ся з потвердженєм шляхоцьких прав та при-

---

[1]) Длуґош V, 37—38; Бандке 252—8.

[2]) IX роздїл статуту у Jus pol. 258.

[3]) Павіньский с. 58.

вілеїв. Він виїхав на Литву і не хотів стикати ся з Поляками, боючись заприсяги привілеїв. Не зробив сего і на загальнім соймі в Пйотркові, що відбував ся в груднї 1449 р. Через те повстав межи шляхтою жаль і недовіре до короля. В Малопольщі повстала зараз опозиция проти короля, котру вів і піддержував кардинал Олеснїцкий.

На загальнім з'їздї 1451 (17 червня), четвертім з черги, годї добачити, аби межи шляхтою і королем був якийсь конфлїкт: мабуть догода амбіциї кардинала Збіґнева втихомирила опозицию. Отже ухвали відбулись без усякої перешкоди[1]).

Із Пйотркова пішов король у Малопольщу у Нове Місто Корчин, де в липнї 1451 р.[2]) відбував ся з'їзд шляхти землї краківської, сандомирської та люблинської[3]). На дневну чергу покладено справу — забезпечити границї від татарських набігів[4]). На думку шляхти, не слїд було ухвалювати загального походу, намісць того позволено зібрати одноразовий надзвичайний податок по 6 грошів від лана[5]). Зібрані гроші (якими збирачами, королївськими чи земськими в Длуґошу не сказано — мабуть земськими) мали бути віддані в руки двох воєводів, краківського і сандомирського та двом зі шляхти. Причина сего відданя орудованя грішми згаданим функціонарям та мандат для них містить ся у словах Длуґоша: non nisi pro ardua distribuendos. Шляхта просто не вірить урядови, що він, як треба, ужиє гроші, через те віддає їх земським відпоручникам.

Оттілько про сю ухвалу говорить Длуґош, а иньшого жерела ми не маємо, через те про неї годї сказати що-небудь докладнїйше. В усякім разї певно то, що тут оподатковано селян; чи й міщан і безчиншову шляхту, годї твердити на певно, хоч воно дуже імовірно, з огляду на анальоґічні ухвали попередні і дальші.

Сим разом малопольська шляхта держалась умірованої полїтики супроти короля, позволяючи сей податок без огляду на те, що король не схотів потвердити привілеї. Неохота знов зросла, коли

---

[1]) Є слїди, що Руські землї платили якийсь податок на початку 1450, але се мабуть провінциональний податок. Він був призначений „in subsidium Alexandri, palatini Moldaviae". Король видає про нього 15/III запоруку податкової свободи для руської шляхти (Рикачевский Inventarium docum. privil. 68).

[2]) Длуґош V, 87.

[3]) ibidem.

[4]) Павіньский 59.

[5]) Длуґош V, 87.

після смерти Свидригайла (1452) Луцк попав ся в руки Литвинам проти первісної згоди з Свидригайлом, по котрій він мав дістати ся Польщі. Виступили з міцними закидами проти короля і на королївській радї у Кракові (1452) і на сєрадзькім соймі, де відмовлено військової помочи проти опольського князя, і навіть мали вийти такі сцени, як каже Длуґош, що король упав навколїшки перед панами і молив здержати ся[1]). Справа протягла ся аж до 1453 р. і на день св. Івана Хрестителя скликано загальний сойм до Пйотркова[2]), де під загрозою заложити загальну конфедерацию і навіть скинути з трону Казимира, король піддав ся і присяг заховувати привілеї[3]). Се потверджене[4]) доволї загальне, через те шляхта не могла вдоволити ся ним і від тодї пильновала при всякій нагодї добути від короля якийсь окремий привілей.

Чекали не довго. Татарські набіги нищили Руські землї, досягаючи аж підо Львів. Казимир мусїв подумати про способи порадити на се. Для того мали служити поперед усего окраїнні замки[5]). На жаль, вони були позаставлювані і в дуже лихім станї. Тож треба було грошевих засобів, аби їх викупити та укріпити. Король обернув ся до шляхти просячи податкової підпомоги, як бачить ся, вкінцї 1453 р. Ухвалено надзвичайний податок по шість грошів від лана[6]). Зроблено се очевидно на земських соймиках обох частин корони[7]).

Незабаром після сеї ухвали вийшов (14 марта 1454) з королївської канцеляриї у Кракові лист, де знов потверджує ся шляхоцький привілей свободи від податків, ось як: остатний збір уставлено „по добрій власній і вольній“ волї пралатів, панів і шляхти; тим на далї вони не будуть обовязані і до того нїяк не можуть бути силувані; усї дотеперішні свободи лишають ся непорушені; лишає ся тільно звичайне 2-грошеве подимне[8]).

---

[1]) Длуґош V, 114.

[2]) Длуґош V, 139.

[3]) пор. Павіньский 82.

[4]) Бандке Jus pol. 264.

[5]) Павіньский Sejm. ziem. 65.

[6]) ibid. 66—67 нот.

[7]) Під 1453 р. 25/9 маємо жерельну звістку про податкову ухвалу бжеської землї. На кошти подорожі для посла до короля (що жив у Литві) зібрана на соймику шляхта ухвалила: шляхтич, що має селян, повинен дати по півгроша; ті, що не мають — по 1 гр.; коршма і млин по пів гр.; збирачі виборні, за недбальство мають забирати худобу (Павіньский S. Z. додатки нр. 11, 5, також ст. 45).

[8]) Павіньский Sejm. ziem. 67 нот. Документ заповіджений в загальній колекциї актів до часів Казимира Я.

В тім самім роцї (1454) король прийняв підданство пруських станів у Торунї та Ельблонзї, що було початком довгої пруської війни. Але справа прилуки Прусів до Польщі не була така легка, як зразу видавало ся. Казимир переконав ся, що при помочи міст і пруських станів та нечисленного свого затяжного війська не переможе сили хрестоносцїв. Стан королївського скарбу від довшого часу був неможливий, через те годї було думати анї про нові затяжні полки анї щоб грішми спонукати чеських наємників, аби покинули хрестоноську справу.

Король мусїв покликати шляхту до зброї. Великопольській шляхтї наказано іти під Хойнїце. Зібрана під Цереквицею шляхта згодила ся рушити власним коштом під Хойнїце, але за те король видав 15 вересня 1454 р. т. зв. церевіцький привілей[1]), „велику хартию" польської шляхти. Тут обговорено становище великопольської шляхти в соймиках і земській самоуправі та королївську власть праводатну, судову та адмінїстрацийну. Сей привілей незвичайно важний в полїтично-суспільнім розвитку шляхти, як один з головних стовпів шляхоцької волї — основних перемін чи постанов на полї польської скарбовости в нім нема, подано лиш деякі другорядні порядки що до збору податків і заряду жупами та митову реформу в напрямку повного скасованя мит, „що заведено недавно і без ухвали загального сойму".

Щож дала за те шляхта королеви? Стидке розбитє під Хойнїцами.

А про те крок великопольської шляхти знайшов наслїдників. Коли після розбитя король покликав малопольську шляхту, мусїв видати т. зв. нєшавські статути[2]).

Так само і в сїм, обширнїйшім від церевіцького, статутї нема нїчого нового про податки, навіть нема ще тут застереження, що на податкову ухвалу треба доконче згоди земських соймиків, хоч виразно зроблено тут застереженнє супроти скликуваня до загального походу. Не вважаючи на те, в статї: De exactionibus regalibus уміщено перло шляхоцької волї: „Є. в. король не має на далї і на віки збирати нїяких нових податків від селян як духовних так

[1]) Бандке 265.

[2]) 11 падолиста для земель краківської, сандомирської, люблинської, радомської та вісліцької; 12 для земель великопольських; 16 для землї серадзької; 23 загальний, а до того ще 11. XII (під Радзимом) окреме для землї холмської (Bobrzyński O ustawodawstwie nieszawskiem;. Bandkie Jus. pol. 270).

і сьвіцьких осіб, але має бути вдоволений поральним, від кождого лана два гроші"[1]).

Иньші статї про податки і взагалї скарбовість меньше-більше подібні до попередних церексвіцьких, характеру більш адмінїстрацийного, про них буде говорено низше.

„Тринацятилїтня пруська війна дала взагалї чимало нагід скріпити становище шляхти. Поперед усего безперестанна потреба грошових засобів в формі надзвичайних податків, попри кількаразову потребу загального походу викликала безперестатний рух шляхти в напрямку добуваня собі чим раз важнїйших прав. Серед тих відносин розвила ся податкова система, розширила свої основи і приняла такі форми, що протревали віки"[2]).

Хоч пруська війна була ведена в доволї удачних обставинах, а про те мало яка війна в Польщі взяла більше жертв. По части винен сему недосьвід короля, недостача у него військових здібностей, нездарність шляхетського війска, особливо для здобуваня твердинь — але найбільше винні тут внутрішні відносини Польщі, а специяльно те, що до кождого загального походу, до кождої найменшої податкової підпомоги треба було згоди й дозволу всеї шляхоцької суспільности.

Видавши нешавські привілеї король пішов на чолї шляхти зимою через Вислу та обляг невеличке укріплене місто Лашин. Усякі змаганя добути його були даремні. Тодї шляхта переконала ся, що до такого веденя війни лїпше наємне військо, через те зібравши ся в таборі під Лашином вона позвіл дає на податок 12 грошей від кождого селянського лана (початок 1455 р.)[3]). Розіслано збирачів. Але чи спосіб ухвали, чи иньші обставини не дали здійснити ся тій ухвалї. Sed tardius omnia pro necessitate indigentium movebantur, каже тут Длуґош[4]).

---

[1]) Jus. pol. 274. Незвичайно важний параґраф, що йде до обмеженя королївської господарки в коронних добрах: „Як добра й посїлости нашого королївського стола призначені в прінціпі не виключно для нашої особи, але й для оборони і удержаня всеї держави, то обіцяємо: що не заставлятимемо замків і земель, де є староста; а хто-б в застав приняв, тим самим тратить гроші". Як бачимо, ся течія — обернути державні доходи виключно на потреби держави, що визначила ся давно, приймає чим раз виразнїйші форми. Тепер ясно висказано основний погляд шляхти на характер і призначенє коронних дібр.

[2]) Павіньский 82.

[3]) Длуґош V, 198.

[4]) ibid.

Через те зараз на загальнім соймі, що відбув ся в маю тогож року[1]) в справі пруської війни, піднесено у-друге податкову справу. Сюда прийшли заступники пруських станів просили двигнути новий загальний похід, особливо на поміч Королївцеви, обложеному хрестоносцями „бо королївські наємники через недостачу грошей вдоволяють ся обороною міських мурів, а нїяким чином не хочуть вийти в чисте поле і завдати рішучу битву“[2]). Але рада прийняла за відповідне не скликати загального походу всїх земель на се лїто, бо то річ „дуже коштовна й важка, і навіть непотрібна (sumptuosa et nimis onerosa imo nec necessaria“), особливо зваживши мале число неприятелїв, з котрими легко можуть бороти ся королївські наємники[3]).

На перший погляд бачить ся, немов би король і його порадники забули, що ведуть війну наступну, не відпорну. Але взявши на увагу нужденні наслїдки попередних походів польської шляхти (під Хойнїце й Лашин), ми переконаємо ся, що такий конець справи був для Казимира бажаний. Він міг більше надїяти ся на добрий кінець з наємними вояками, як з шляхтичами, аби тілько дано засоби їх оплатити. Для того повторено (на пйотрковськім соймі) податковий проект, що й ухвалено (12 гр. від лана)[4]). Але соймові пани не зважили ся остаточно прийняти сей податок без згоди шляхти, заступників котрої не було доволї на соймі; через те відослано його ще на провінциальні сойми. За одним заходом назначено речинець другого загального з'їзду на день св. Івана Христителя.

Проєкт податку обговорено тепер на соймиках, великопольськім і малопольськім. Але згоди в ухвалах не було. Великополяне з огляду на сусїдство війни[5]), згодили ся без нїякої опозиції на податок і зараз узяли ся збирати його. Инакше вийшло в Малопольщі. Тут шляхта поклала умовою своєї згоди: аби всї державцї королївських дібр віддали половину своїх доходів. Така умова значила не що, як забитє справи, бо державцї нїяким чином не хотїли згодити ся на се[6]).

Становище малопольської шляхти не треба пояснювати виключно опозицийними мотивами, немов би сю умову покладено тілько для того, аби провалити справу. Се був крок добре обдума-

[1]) Длуґош V, 203.
[2]) ibid.
[3]) ibid.
[4]) ibid.
[5]) ibid.
[6]) Длуґош V, 204.

ний і навіть розумний, що йшов до рівномірпого розложеня податків. Се змаганє, як побачимо, стане ширше і виразнійше трохи пізнійше. Тепер сеї умови не принято, одно тому, що вона була доволї ненадїйна, а друге тому, що звалювала тягар дуже односторонно: атжеж і сама шляхта тай духовенство особисто не платили нїякого податку.

Землю краківську та иньші малопольські удалось врештї спонукати, аби приняла проєкт податку[1]). Та ще при нагодї пйотрківської ухвали додав Длуґош свою замітку, що вона magis placida quam utilis — і воно справдї так було, бо користь із неї по скількости не відповідала потребам. Отже король обернув ся в иньший бік. Аби заплатити наємникам, він забрав із костьолів ґнєзненських, вроцлавських та познанських, за згодою біскупів, дорогі річи на застав[2]). Не вважаючи на все те, король мусїв ще зі шляхтою пійти в осени на ново під Лашин[3]). Після даремної, важкої облоги він зняв табор і 5 падолиста 1455 р. прийшов зі шляхтою в місто Ґрудзьондз[4]).

Оглянувши час межи роком 1447 і 1455, ми бачимо, що за сих девять років пять раз треба було надзвичайного податку, і кождий з них мусїв бути ухвалений звичайною дорогою переданою попередниками, себто за згодою шляхти. Робить ся воно або на соймі загальнім, або на провінциональнім. Ухвала загального сойму обовязує усю Польщу, хиба що він сам віддає справу провінцияльним соймам (1447 і 1455). Загальну ухвалу прийнято і в таборі під Лашином (1455). Маємо також одну загальну ухвалу із незвісного близше з'їзду 1453 р. Окрему провінцияльну ухвалу, що обовязувала тілько малопольські землї, маємо одну (1451), а крім того згадку про податок Руської землї в р. 1450 і берестейської 1653. Коли загальний з'їзд 1455 віддав податковий проєкт пйотрковського сойму на розвагу соймиків, кожда частина ухвалила податок у своїх границях, не оглядаючись на другу.

Потреби, що змушували хапати ся надзвичайних податків, були викликані по части плянами реформи королївської господарки (1447), по части доконечностию оборони від Татар (1451, 1454), а врештї пруською війною (1455).

---

[1]) Длуґош V, 206.
[2]) ibidem 209; Павіньский 86 нот.
[3]) Длуґош V, 208.
[4]) ibid. 214.

В усїх сих ухвалах оподатковані були селяне, лише ухвала з 1447 р. виразно називає й міщан, що обробляли поле. В иньших випадках нема виразної згадки, хоч мабуть і міщане несли податкові тягари. Три з тих ухвал приймають податкову стопу по 12 грошів від лану, вчисляючи до одної з них (1447) і подимне. Одна загальна ухвала (1453) і одна провінцияльна, малопольська (1451), мають стопу 6 грошів від лана. Одна з ухвал (лашинська 1455) не була сповнена, по всїм иньшим ухвалам податок зібрано.

Шляхта, маючи в руках власть позволяти або відмовляти податок, старає ся використати сей привілей для себе, витягаючи від короля ріжні застереження. За сей час не зроблено нїяких важних, основних перемін в дотодїшній податковій системі. Але змагане до перемін показало ся вже в первісній малопольській ухвалї (1455), де добивали ся, аби державцї королївських дібр давали половину своїх доходів. Шляхта взагалї зразу без великих трудностей приймає податкові проєкти короля, але пізнїйше бере їх труднїйше і старається за них добути собі привілеї. До того причиняєть ся головно неохота короля присягнути на права шляхти. Опозицийною стає поперед усего Малопольща і зістаєть ся навіть після того, як властива причина незгоди з королем була усунена.

III.

(1455–1470).

Податкова ухвала в Ґрудзьондзу 1455. Знесене її. Загальна ухвала в Пйотркові 1456. Провінциональні ухвали в Корчинї і Колї. Значіне їх. Ухвала Корчинська 1457, Кольська й Пйотрковська 1458. Соймові ухвали з р. 1459. Внесене і ухвала 1461. Ухвала 1462 і subsidium charitativum духовенства. Акциза. Ухвала берестейська і куявська 1463. Постанови з р. 1464, 1465. Ухвала руська тогож року. Податки і subsidium charitativum духовенства з р. 1466. Ухвала ленчицька 1467. Корчинська 1468. Пйотрковська і кольська 1470. Огляд.

Як ми сказали, вимога малопольської шляхти, аби державцї королївських дібр давали половину своїх доходів на публичні потреби, не була припадкова і незабаром піднята в иньшій формі.

Коли в Ґрудзьондзу радили про те, як далї вести війну, обізвали ся з поміж загалу шляхти голоси, що в тій воєнній невдачі винна непорадність королївської ради. Отже король, слухаючи загального голосу, усунув дотодїшню раду — et quidam iuniores ex communitate ad reformandum Rplcae statum lecti, як каже Длуґош[1]).

[1]) V, 214.

Сї iuniores, як поясняє автор „Sejmików ziemskich", то були репрезентанти дрібнїйшої шляхти[1]). Се було в половинї падолиста. Сї „молодші" порадники ставлять і ухвалюють таке: Аби з усїх земель королївства селяне духовні та королївські давали від лана по 24 гр., селяне-ж, що належали дò шляхти, по 12 гр. Так само й усї духовні й церковні особи повинні віддати половину доходів з бенефіций. Отся постанова на стілько ріжнить ся від голосу краківської шляхти, що намісць державцїв королївських дібр обтяжує головно духовенство.

Ту ухвалу, що Длуґош називає „popularia magis quam regia decreta", оповіщено з наказом, аби духовенство давало половину доходів і по 24 грошів від лана під загрозою кари. Тут вийшла, як каже Длуґош, improba deformitas et rusticana temeritas, що пятнувала королївське імя, бо накладено податок на слуг божих не в формі просьби, а самовільним наказом (imperiosa authoritate) немов на яких купних невільників і слуг, не тямлючи про давні привілеї та права духовного стану[2]).

Слова Длуґоша мусимо вважати за голос усего духовенства. Значить, воно стало в міцну опозицию до такої новини. Вплив і вага його були надто міцні, аби можна було сповнити ухвалу, не вважаючи на його голос.

Під впливом духовенства на загальнім з'їздї, що відбув ся в початку сїчня в Пйотркові, взято назад сю ухвалу „серед нарікання біскупів на кривду, тягар і утиск, на великий сором тим, що те постановили"[3]).

Аж після сего знесеня стали далї радити про пруську справу. Поперед усего ухвалили загальний похід на весну. З другого боку бачили, що пруська війна скінчилась би инакше, як би можна заплатити хрестоноським наємникам плату, що їм належала ся; вони обіцяли, що зараз покинуть хрестоносцїв і віддадуть кріпости, що їх боронили, між иньшими і Мальборґ. Супроти повної недостачі грошей у скарбі, духовенство і пани, що тілько що кидали громи на шляхту за таку сьміливу ухвалу, мусїли вдоволити ся лишень моральною сатисфакциєю, відкинувши накидане їм податків — бо самі мусїли вернути ся до ґрудзьондзкої ухвали. Отже ухвалено податковий внесок: аби на державні цїли зложено п о л о в и н у вся-

[1]) Павіньский 86.
[2]) Длуґош V, 215.
[3]) V, 218.

ких чиншів і дібр катедральних костелів (за згодою біскупів) і дібр королївських та шляхотських (militum)[1]).

Наємникам треба було виплатити 437.000 зл., з чого шляхта й міста пруські обовязали ся заплатити половину[2]). Тож не виходило нїчого иньшого, як тілько предложити повисший проєкт до ухвали загальному соймови. Він був скликаний в початку вересня 1456 у Пйотркові[3]). Але сойм не дав остаточного рішенця, а лише видав загальні зариси податкової ухвали, решту же віддано земським соймикам[4]).

Головні статї пйотрковської ухвали такі: накладаєть ся податок на всїх пралатів, баронів, духовних і сьвітських, усїх шляхотних земян і всї стани в висотї половини всїх їх чиншів і се мають зложити в день св. Мартина.

Далї настановлено збирачів у землях: ленчицькій, сєрадзькій, познанській, калїській, ґнєзненській і дано їм деякі інструкциї що до податкового поступованя.

Нарештї звернулись до епіскопів, аби й вони дали якусь частину своїх десятин. Стало на тім, що ґнєзненський архиепіскоп і вроцлавський епіскоп були з'обовязані зложити половину доходів і грошевих десятин (decimarum fertonalium), познанський епіскоп половину чиншів і третину десятин.

Повторено, що всї духовні пралати, більші й менші мають дати половину з усїх своїх бенефіций і служебщин по таксї на день св. Мартина. Тілько сказано в пйотрковській ухвалї — решту віддано провінцияльним соймикам, з котрих новокорчинський соймик мав зібрати ся на день св. Ядвиґи (15 жовтня 1456), а для Великопольщі в Колї в дві недїлї пізнїйше. Під розсуд дано поперед усего: 1) справу про довги (pro debitis), чи від них має бути взятий податок, 2) чи признати королеви з огляду на його потреби (visis suae serenitatis magnis necessitatibus) поднмне того року, на що пйотрковський сойм згодив ся, 3) чи з загального податкового обовязку не треба виняти добжинської землї (її урядників і шляхту), бо вона здавна має шкоду від неприятелїв і завше готова йти на війну. Ся остання справа очевидно належала до кольського з'їзду.

[1]) Длуґош V, 222.

[2]) Длуґош V, 229; пор. Павіньский 90.

[3]) Длуґош 228.

[4]) Бандке 294.

Взагалї всї пралати, барони й суспільність тих частин Польщі (Великопольщі) — сказано в кінцї ухвали — мають платити половину чиншів укупі з усїми духовними й сьвітськими урядниками земель краківської, сандомірської та люблинської; бо вони що до себе згодили ся на сей податок і зобовязали ся спонукати до того загал шляхти (communitates) малопольської в Корчинї.

Тут маємо цікавий випадок, що посли, або красше репрезентанти одної провінциї дають податкову обіцянку як за себе так за всю свою частину, репрезентанти же другої ледви в своїм імени годять ся на те. Се наслїдок недостачі мандату. Як бачимо, справа віддана провінцияльним соймам тілько з огляду на малопольську шляхту.

Провінцияльні сойми відбули ся в свій час. У Великопольщі справа, як уже було зазначено на пйотрковськім соймі, не мала трудностей. Инакше було в Корчинї. Зібрана тут шляхта земель малопольських і руських хотїла з сеї нагоди покористувати ся, аби добути від короля признанє певних привілеїв, що доповняли-б нєшавські, в справі залежности загального походу від згоди шляхти, в чім Великопольща мала користнїйше становище[1]). Казимир мусїв піддати ся: На сам перед він видав осібний привілей для Руси, де потверджує всякі дотодїшні права (jura, privilegia, literas et munimenta), віддає суд в часи проїздів королївським місцевим судям, забороняє старостам забирати силою шляхотських підданих, увільняє усю шляхту від мит за власні товари і т. д.[2]).

Такий привілей одержала специяльно Русь; видано й загальний малопольський привілей, де між иньшим запевнено, що король не буде скликати загального походу без попереднього скликаня сойму земель краківської, сандомірської, руської та подільської. Під такими умовами ухвалено податок по проєкту пйотрковського сойму[3]).

Духовенство, пани і шляхта були обовязані дати п о л о в и н у своїх чиншів; нечиншова шляхта 12 гр.; солтиси, війти (advocati), що мали чинші — п о л о в и н у їх; солтиси і війти, що обробляли лан по 12 гр.; вільні слуги (servi liberi) — 12 гр.; усї вірителї — п о л о в и н у річних доходів, дїдичні мельники — 12 гр.; мельники, що віднаймали млин — 6 гр.; селяне, що від трох років сидять на волї, платять від лану 12 гр. в підмогу своїм панам (dominis suis

---

[1]) Павіньский Sejm. ziem. 92—3.

[2]) Бандке Jus pol. 292—3.

[3]) ibidem 296—7.

in subsidium); усякий иньший кметь від лана — 12 гр., теж у підмогу; всї міщане і городяне від усего свого майна рухомого і нерухомого від гривни по 2 гр.; купцї, місцеві й чужі, теж від кождої гривни маєтку – по 2 гр.; нарештї Жиди — по 4 гр. від гривни.

Такий розклад податків малопольської ухвали. Як бачимо, старали ся захопити ним усї тодїшні стани і то переважно в напрямку доходовім, для міщан — маєтковім. Перевершенє не мале: усї що мають чинші, давали 50% доходів, а з майна по $4^1/_6$% (жиди $8^2/_6$%). Ще одно мусимо тут піднести. Властиве були тут оподатковані: шляхта, духовенство, міщане, вільні селяне; селяне-ж з тимчасовою волею і піддані причиняють ся лишень до 50-процентового доходового податку своїх панів. Самий пйотрковський проєкт був такий, бо в нім нема згадки про селян.

Тепер обернїм ся до ухвали кольського з'їзду, що в богатьох точках ріжнить ся від новокорчинського[1]).

Духовенство, пани і шляхта дають половину своїх доходів; шляхта без селян від лана — пів гривни; солтиси від лана 12 гр.; вільні слуги 12 гр.; вірителї половину річних доходів; від кождого вітрового млина по єго вартости 2 гр.; від вітрового млина (хто віднаймає?) по 4 гр.; кождий кметь від себе 1 гр, він же від жінки 1 гр.; подібно-ж загородник від себе й від жінки по 1 гр.; слуги й невільники (двірські й фільваркові?) по 2 гр. від кождого вярдунку (12 гр.) своєї платнї; міщане і городяне від гривни майна 2 гр.; купцї норимберські і взагалї чужі 2 гр. (місцеві купцї певне підходять під попереднїй роздїл); Жиди від гривни по 4 гр.; кождий мущина або жінка, що живуть у містї, платять від особи 1 гр.; кождий учитель школи (magister scholae) шестину своєї платнї (salarii); від ґрунту, що дає престациї (comprestatur) половну цїни, і нарештї зазначено, що порожні ґрунти (mansi deserti) увільнені від податку[2]).

Як бачимо, великопольська ухвала не мало ріжнить ся від малопольської ухвали: Поперед усего безчиншова шляхта платить тут два рази висший податок, бо пів гривни, себто 24 гр.; податок солтисів нормуєть ся виключно ланом, а не чиншом; при оподаткованю зважено на оцїнкову стопу; селяне піддані та загородники платять податок від голови і то безпосередно, як за себе так і за жінку: селяне, що сидять на волї дочасній тут не зауважені; далї

---

[1]) Рачиньский Codex dipl. Maior. Pol. 175—9.

[2]) Що до добжинської землї, то сойм не прихилив ся до проєкту пйотрковського сойму, бо назначив там збирачів.

потягнено тут фільваркову службу до доходового податку майже 17% (16 66); в містах окрім маєткового податку бачимо й поголовний; нарешті й на учителів наложено доходовий податок 17%. В Малопольщі міста полишає ся королеви, тут настановляють і для них збирачів.

Для огляду кладемо побіч себе обі ухвали.

Оподатковані	Велико польща	Малопольща
Пралати, панове й шляхта	половину чиншів	половину чиншів
шляхта, що селян не має	24 гр. від лана	12 гр. від лана
солтиси (війти), що мають чинші	—	половину чиншів
солтиси (війти) з лану	12 гр.	12 гр.
вільні слуги	12 гр.	12 гр.
вірителї	половину річного доходу	половину річного доходу
млинарі дїдичі	2 гр. від гривни вартости вітрака ($4^1/_6$%)	12 гр.
млинарі, що віднаймають	4 гр. від вітрака	6 гр. від млина
селяне на волї від 3 лїт і піддані	—	12 гр. від лана
кметь, загородник і їх жінки по	1 гр. від особи	—
слуги	16 66% своєї платнї	—
міщане й купції	2 гр. від 1 гривни вартости майна ($4^1/_6$%)	2 гр. від 1 гривни вартости майна ($4^1/_6$%)
Жиди	4 гр. від 1 гривни вартости майна ($8^1/_3$%)	4 гр. від 1 гривни вартости майна ($8^1/_3$%)
кождий чоловік і жінка у містї	1 гр. від особи	—
учитель	$^1/_6$ платнї	—
за рілю[1]), що приносить престациї	половину з них	—

[1]) запевне у містї.

Як бачимо, зроблено сим разом незвичайне податкове з'усилє, наложено на всякі стани високий податок в напрямку головно доходовім і вартостнім. Сей момент мусимо вважати дуже характерний в польських середнїх віках, яко прояв прямованя до рівномірного оподаткованя всїх кляс. Які були головні мотиви такої великої переміни? Пани королївська рада робили з неминучої потреби, маючи на оці скінченє пруської війни, шляхта же радо піддала ся тому податкови, одно, через те саме, а друге, признаючи що він розложений справедливо. Аджеж вона сама зробила в тім напрямку внесенє. Дотодїшні податки тяжили лише на селянах, а дрібнїйша шляхта дуже тратила через їх збіднїнє, бо фільваркова господарка була ще нерозвинена, так що головний дохід шляхти були чинші. Колиж наложено загальний маєтково-доходовий податок, шляхта не могла сему спротивляти ся.

При сїй нагоді сама приходить нам думка, чи супроти такої податливости шляхти не можна було-б в ту хвитю завести справжньої реформи в системі оподаткованя і на будущину, не ограничуючи ся лише одним роком? Не кажемо, аби можна було наложити сталий податок на шляхту, бо тодїшнїй дух часу сього не дозволяв, лишень аби шляхотський податок зробити чимсь звичайним, не виїмковим, не так, аби ми вже від другої пол. XVI ст. нїде вже більше його не подибували. Мусимо признати, що хвиля була відповідна, за теж, що її не використано, треба подякувати побіч иньших обставин і воєнній ситуациї і бракови відповідної сили чи здібности у Казимира Ягайловича.

Розбираючи справу сього податку, мусимо звернути увагу на сю небувалу доси двоїстість ухвал. Хоч уже в попереднїм роцї великопольська ухвала проходила без огляду на малопольську, то тепер побіч окремих унїверсалїв знаходимо чималі ріжницї в податковій стопі і в самім оподаткованю. Ся незалежність одної частини від другої визначає ся в тім часї дуже сильно, хоч незабаром будуть проявляти ся ознаки солїдарности між шляхтою Великопольщі і Малопольщі.

Як було сказанв попереду, сей податок викликаний був належностию наємникам хрестоносцїв, що для самої Польщі виносили коло 220.000 зл. Здавало ся-б, гроші зібрані з тих податків повинни-б були вистати. Тим часом щож воно виходить? В осени того самого року великопольські шафарі віддають Червонцї зібрану з податків суму 25.000 зл.[1]). Суми малопольських податків не знаємо. В усякім разї

[1]) Длуґош V, 236.

більшої суми від названої не зібрано — значить, не вважаючи на таке податкове з'усилє нїяким способом не можна було покрити видатку, тим більше, що по корчинській ухвалї частина тих грошей мала бути видана на викуп Освенцїма[1]). Червонка за одержані гроші (не вчисляючи другої половини, що припадала на Пруси), віддав Мальборґ, і Казимир урочисто в'їздить туди в середу по зелених сьвятах 1457[2]).

Але незабаром, як каже автор „Sejmików ziemskich", Сизифів камінь з таким трудом двигнений, скотив ся швидко на давне місце[3]). Мальборґ через слабу оборону підняв бунт і ледви в 1460 р. його втихомирено зовсїм. Супроти таких подій мусїли ужити й оружної польської сили. Великопольща таки в кінцї 1457 р. згодила ся на загальний похід[4]). Зараз відбув ся і загальний з'їзд у Пйотркові (25 листоп. 1457), на котрий із Малопольщі прибули лише епіскоп і каштелян. Бо шляхта була занята обороною проти незаплачених наємників, що руйнували краківські землї[5]).

Отже знову порушено в Пйотркові думку заплатити наємникам податками (грішми з податків). Малопольської шляхти анї панів не було, тож Великополяне усунули сю справу до кольського сойму[6]). Дня 13 грудня зійшов ся малопольський сойм у Новім Корчинї, явив ся король тай репрезентанти великопольського сойму[7]). Малополяне кинули ся нагло на короля, звалюючи всю вину невдачі на його бездарність. Навіть допевняли ся від короля, аби йменував їм окремого ґубернатора, та король на се не згодив ся[8]). Конець кінців у таку критичну хвилю годї було ухвалити що-небудь иньше, як лише наложити податок 12 гр. від лана (розуміє ся селянського). Ся ухвала дотикала обох частин (per universum Regnum), мабуть Великопольща на кольськім соймі згодила ся на сей податок і такуж прихильну відповідь принесено до Корчина.

У Великопольщі зараз у початку 1458 р. стала подвійна ухвала податкова і військова. Що до податку то се лише доповненє ухвали

[1]) Бандке 300.
[2]) Длуґош V, 248.
[3]) Павіньский 95.
[4]) Длуґош V, 258.
[5]) ibidem 252—3.
[6]) ibidem 259.
[7]) ibidem 260.
[8]) Omni morte amarius ducebat.

кольської або красше корчинської з осени 1457, хоч не виключений здогад, що Великопольща не перевела корчинської ухвали, тож в 1458 р. порушено її на ново в ширшій формі. Що до Малопольщі, то не маючи захованого податкового унїверсалу, не можемо сказати, чи вона лишила ся при осїнній ухвалї, чи ухвалила нову, як Великопольща.

Придивім ся статям кольського сойму[1]).

Ґнезненський архиепіскоп обовязав ся дати зі своєю диецезиєю 1060 зл. вроцлавський епіскоп так само 260 зл. познаньский 560. За те шляхта, що йшла в похід, обовязала ся не робити шкоди церковним маєткам. Від кождого осїлого лана королївського, церковного, шляхоцького і т. д. має бути зложений податок 6 гр.; так само й кождий солтис від лана 6 гр.; вільні люде, що мають ґрунт, від него 6 гр.; від кождої коршми в селї 1 гр.; дїдичні млинарі від гривни купної суми млина $^1/_2$ гр.; від кождого недїдичного водяного млина від кождого колеса 6 гр.; від такогож вітрового млина 2 гр. Державцї й посїдачі королївських дібр та духовні четвертину чиншових доходів; земяне, що дають гроші на процент, від кождої гривни 6 гр.; земяне, що не мають підданих — від кождого плуга по 2 гр. Міщане й городяне, церковні й сьвітські — від кождого огорода або посїлости по купівлї або оцїнцї від гривни $^1/_2$ гр.; міщане, що орють поле від него 6 гр., за те вони вільні від повисшої оцїнки. Так само і люде вільні чи то через пожари, чи осаджені „новім корени“, що живуть по містах, від кождого лана (6 гр.?), тіж, що не мають поля, від гривни купівлї реальности платять $^1/_2$ гр.; але вийнято тих, що погоріли того самого року або оселили ся на новім корени.

З иньших роспорядків кольських статей піднесемо тут той, аби повисші дачки взято наперед з дібр королївських, духовних і сьвітських панів, і аж опісля від решти шляхти.

Збирачі, звісно, теж іменовані були земські.

З показаного висше роздїлу бачимо, що хоч оподатковане не є загальне до того, як ухвали з 1456 р., а про те звязок очевидний, бо тут старають ся наложити податок на всї стани в напрямку лановім, доходовім і маєтковім. Державцї королївських дібр дають 25% доходів, а духовенство певні з гори означені суми. Податкова стопа взагалї знижена на половину попередної, і навіть низше.

---

[1]) Рачиньский Cod. dipl. 179—181; Бандке Jus. pol. 304—305; що до дати документу пор. Павіньский Sejm. ziem. 97 нот.

Причина сему найперше та, що рівночасно ухвалює ся загальний похід великопольської шляхти, через те для рівноваги податкова стопа мусїла бути знижена. З сего бачимо, що загальна податкова ухвала з 1456 р. не була викликана одноразовою потребою, а що серед шляхти тодї був нахил до таких податкових реформ.

Великопольське військо не двигнуло ситуациї і кроку на лїпше. Супроти того треба було знов думати про підмогу. В маю 1458 р. король скликав загальний сойм до Пйотркова. Тут найперше ухвалено загальний похід з земель усеї держави[1]). Друга ухвала дотикала плати претенсий пруським наємникам, що мучили краківську землю. На се призначено, як каже Длуґош, податок 12 гр. від лана і певні міські оплати[2]).

Що до сеї податкової ухвали, то воно трохи непевно. Ми не знаємо, чи ся ухвала ланового податку (ex fertonibus totius Regni et civitatum exactione) дотикала всеї Польщі, чи лише малопольської землї. Дуже імовірно, що се не була нова податкова ухвала, а розуміли тут виплату зібраних податків по попередним ухвалам (груд. 1457 і почат. 1458) — значить, се було-б би лише обновлене їх[3]).

По сьому король став з великим військом облягати Мальборґ, але робив се так нездатно, що шляхта серед нарікань на короля покинула табор і вернула ся домів.

Натуральним ходом справ треба було обернути ся по дальшу підмогу до соймикової шляхти. Великопольща знов попустила королївським бажаням і поклала оружну силу, але вона, не вдїявши нїчого, вернула ся в осени того самого року. Се викликало ще більшу знеохоту. Посеред того скликано сойм у Пйотркові, де король мусив з уст сендомирського старости Ритваньского вислухати острі закиди проти себе за недбалість і безрадність. Король обороняв ся, що він тому не винен, що скарб порожний, а без того він нїчого вчинити не може[4]).

Але в сю пристрастну хвилю присутні на соймі пруські посли звернули увагу шляхти на біжучу справу, себто на пруську війну. Ухвалено податок по 6 гр. від лана[5]). Але і сим разом малопольська шляхта, немов для того, аби показати свій верх в теперішню хвилю,

---

[1]) Длуґош V, 268.
[2]) ibidem.
[3]) Павіньский 69 нот.
[4]) Длуґош V, 295.
[5]) Длуґош V, 296.

не дала дозволу на таку ухвалу, а відклала остаточне признанє податку для соймиків. Провінцияльний сойм скликано на день св. Катерини (25 лист. 1459) до Нового Корчина[1]).

Про той сойм та про великопольську ситуацию Длуґош не згадує, мабуть не сталось ухвали. Бо вже 6 грудня 1459 король скликав ґенеральний сойм до Пйотркова[2]), де прийняв подані йому 12 статей, а за те йому признано чималу грошову підпомогу: 12 грошів від лана, осьму частину всїх чиншів і податок на купцїв та ремісників[3]). Повної податкової ухвали не маємо, але з оповіданя Длуґоша бачимо, що теперішній податок усе ще держить ся в границях загального податку, бо обтяжена і шляхта доходовим податком 12·5%. Той самий уділ несли й духовні[4]). Близший розклад був певне такий самий, як в ухвалах з р. 1456 і 1458. До такої ухвали люде прихилили ся найперше через часову вдачу польської зброї в Прусах[5]) та через догоду амбіциї шляхти. Длуґош запевняє, що сею ухвалою всї воївники в Прусах так були врадувані, що добровільно продовжили речинець виплати платнї. Війну ведено далї щасливійше. В серпнї 1460 р. Мальборґ уже на завше перейшов у польські руки.

Хоч добуто Мальборґ, а про те воно остаточне завойованє не пішло так легко. Вийшло, що шляхотське військо не спроможне добувати меньші городи. Тому в р. 1461 появляєть ся нове внесенє ланового податку в висоті 12 гр. Але в таборі стала ся така ухвала: Аби можна було тримати 2000 платних воївників, що могли-б і зимою вести війну, накладає ся податок на всю шляхту 5 гривен від 100 гривен доходу. Загал зібраної шляхти згодив ся на такий податок, але протестували, як могли, пани, вважаючи сей податок надто важким[6]). І справдї, зваживши високу стопу й міру податку, треба було надїяти ся, що будуть обтяжені головно богачі. Більша частина шляхти була в такім виїмковім станї, що усувала ся від сего податку. Поза тим навіть узагальненє його в формі 5% доходу було лекше від попереднїх, де вимагано 50%, 25% або 12·5%.

Діяльність наємного війска переконала всїх, що воно користнїйше скріпляти наємників, як бороти ся шляхотським військом.

---

[1]) Длуґош 296.

[2]) Длуґош 298.

[3]) ibidem, Akta grodzkie i ziemskie VI N. 33 — порука короля про свободу від податку для Руських земель.

[4]) Длуґош 298.

[5]) ibidem.

[6]) Длуґош V, 1461, уст. 9, ст. 329

Через те в 1462 р. знов ухвалено 12 грошовий податок від лана[1]). У Длуґоша не знаходимо згадки про сой податок, хоч він зазначує поміч духовенства на воєнні цїли: ґнезненський архиепіскоп скликав на 5 вересня 1462 р. в Калїшу синод, де по просьбі короля признано subsidium charitativum для пруської війни в висотї 6 грошів від гривни[2]).

З сеюж податковою ухвалою вяже ся очевидно й постанова мита для міст королївських, церковних і сьвітських. Се видно з письменного акту, що видав король у Черняві 1462 р., де шляхта вимусила від короля урочисту запнруку, що на соймі в Корчинї акцизу постановлено за добровільною згодою і духовного і шляхотського стану, що на далї нї в чім не буде він уймати їх прав і привілеїв, а до того, що її буде брано, доки їм схочеть ся. В разї невдоволеня пралати, пани й шляхта на загальнім соймі можуть здержати збір мита, і король не буде тому противити ся[3]). Отже можемо виводити, що повисший податок був ухвалений на тім же корчинськім соймі (анальоґічно — в Колї)[4]).

В кінцї квітня 1464 відбув ся корчинський сойм, де король подав внесенє про загальний похід, але намісць того ухвалено податок по 12 гр. від лана, коршми і млина[5]).

Просив король відтак у Великополян загального походу, одначе вони відповіли королеви, що зроблять так як у Малопольщі та ухвалили замісць нього 12 грошовий збір[6]). Через недостачу звісток у Длуґоша, годї судити, чи ся ухвала зовсїм відповідала малопольській, себто чи взято тут і млини та коршми, що зрештою дуже ймовірно.

В 1456 і дальших роках, як ми бачили показала ся, між обома головними частинами Польщі відрубність, повна незалежність одна від другої. Тепер же помічаємо прямованє до солїдарности, коли Великополяне заявляють королеви, що як Малопольща не ухвалила загального ополченя, а збір, то й вони так роблять.

---

[1]) Павіньский 105 нот.

[2]) Длуґош V, 357.

[3]) Павіньский 105 нот.

[4]) Під 1463 р. знаходимо згадку про якийсь, не поданий близше збір податку в землї бжеській і куявській для війни (pro stipendiatorum per nos nunc susceptorum conservatione in terris Cujaviae pro reprimendis hostibus, каже король в поруцї з 7 груд. 1463, — Vol. leg. I, 202). Се бачить ся лише провінцияльний збір.

[5]) Длуґош V, 388.

[6]) ibid. 389.

Се зближене частин показало ся на другий рік більше. Через те, що нагло стало потрібно податкової підмоги, Казимир не скликав перше пйотрковського сойму, а просто обернув ся до новокорчинського з'їзду (в пол. мая 1465), куди й покликано заступників великопольської шляхти. Тут згідно ухвалено 12 грошовий податок від лану; на всї міста (nullo excepto) наложено збір 4 гр. від гривни. Речинець виплати призначено через два місяцї, день св. Марґарити. Рівночасно ухвалено, аби Великополяне поспішили оружно під Хойнїце, через те унято їм податкового тягару до половини, себто 6 гр. від лана[1]). Що до міського податку, чи його зменшено на половину, не можемо сказати, бо се залежало би від того, чи міста теж мали поставити який континґент оружних, чи нї[2]).

Ще раз у найблизшім роцї (1466) стало треба ся грошевої помочи. В другій половинї марта стала на пйотрковськім соймі податкова ухвала: 12 грошів від лана і млинів і від тої шляхти, що не мала селян; до того на міщан наложено 2 грошевий податок (роз. від гривни маєтку) і одноразову акцизу. Було признане subsidium charitativum і від духовенства[3]).

При сїй нагодї шляхта хотїла нагадати королеви, що не вважаючи на такі часті податкові ухвали, вони всї лише добровільні, через те Малопольща добуває собі тут запоруки, що сей податок ніяк не буде обмежати її привілеїв[4]). Таку саму поруку дістала мабуть і Великопольща.

Дня 18 вересня піддали ся Хойнїце[5]), чим скінчили ся воєнні заходи та почали ся переговори про згоду, що скінчили ся в Торуню 8 жовтня 1466[6]).

Тринацятилїтня пруська війна скінчила ся, що правда, досить щасливо, але плоди її ледви відповідали величезним з'усилям, що мусїла зробити Польща підчас її веденя. Причина тому була:

---

[1]) Длуґош V, 410.

[2]) Під 1465 р. конець квітня, треба згадати і провінцияльну податкову ухвалу Руських земель на львівськім соймику (Дл. V, 410): руська шляхта чимало терпіла від Андрея Одровонжа, воєводи і руського старости; на її жалоби, король усунув його, але на руських замках тяжили суми в користь старости. Тодї шляхта в один голос ухвалює 12 грошевий податок і по волови від кождого жильця тих земель (proprios focos et familias habentibus). Добули 20.000 зл. тай увільнили ся від Одровонжа.

[3]) Длуґош 430.

[4]) Cod. epist. 1, XV ed. Sokołowski et Szujski I, 1876, 2, N. 201 стор. 230.

[5]) Длуґош V, 453.

[6]) Длуґош 457.

недостача військових здібностей у короля, незвичайно непрактична орґанізация оружної сили і нарешті нужденний стан державного скарбу. Другий некористний бік міг би бути усунений, як би не третій. Вічна недостача грошей не позволяла тримати більшої наємної армії. До того на кождоразову грошову підмогу треба було згоди шляхти, що тим зискувала чим раз більшу перевагу над королем. Протягом 13-ти років майже рік-у-рік ухвалювано надзвичайні податки. „Коли-б можна було обчислити ті всї гроші — каже А. Павіньский — що їх ужито протягом 13-лїтньої війни, то з податків ухвалених соймиками, то взятих королем позичок на застав коронних дібр, жуп і мит, певне вийшла би страшенно велика сума, якої не прожерла нїяка иньша війна, що коли небудь вела Польща протягом XV і XVI ст.“[1]).

Кинувши оком на податкові ухвали від 1455 до 1466 р., бачимо високе й широке оподаткованє. Нерада королївській радї шляхта в таборі під Ґрудзьондзом поклала податкову ухвалу, що була радикальною переміною в дотодїшнїй системі оподаткованя, звалюючи головний тягар на богате духовенство. Правда, ту ухвалу взято назад, але вплив її видно вже в найблизшім роцї (1456), коли в обох частинах уставлено загальний доходовий податок, роздїлений на всї стани. В 1457 р., правда, стає ухвала в давнїйших ланових формах, але вже на другий рік (1458) кольська ухвала дуже зближена до ухвал 1456 р. Такий самий щирокий характер має пйотрковська ухвала з 1459 та з 1461 р., — ся остання звернена виключно проти богатих панів. Три дальші ухвали 1462, 1464 і 1465 зменьшують дещо свої рамки, але остання з 1466 р. розширяє ся до розмірів більше-меньше загальної ухвали.

Становище шляхти супроти королївських прнєктів є більше, навіть зовсїм прихильне в Воликопольщі, меньше же в Малопольщі, що старає ся при тій нагодї зискати якийсь привілей. Але взагалї треба сказати, що шляхта протягом того часу показала себе дуже патриотичною, розуміє ся — по свойому, обертаючи всї сили на воєнні цїли. В тім періодї податкових ухвал (не вчисляючи провінцияльних) переведено було взагалї 9, усї загальні для обох частин, тілько ухвала з 1458 р. обняла мабуть лише Великопольщу.

* * *

[1]) Sejmiki ziemskie 110.

Торунською згодою пруська справа не була ще совсїм полагоджена. Полишила ся значна частина незаплаченої платнї наємним полкам, що не вважаючи на часті податкові ухвали, анї на королївські довги, нїколи не була сповна заплачена і претенсиї наємників росли з дня день. Після скінченя війни сї наємники почали сильно допевняти ся заплати. На провінцияльних соймах, що відбули ся 18 квітня 1467 в Корчинї і Сржодзї, шляхта противила ся новому податкови на ту цїль, і справу відложено до найблизшого провінцияльного сойму в Корчинї[1]). Сойм відбув ся (в серпнї), але з незвістних причин податкова справа, бачить ся, не прийшла на чергу, в усякім разї не була ухвалена[2]). Се сьвідчить про тверду опозицию шляхти. Се була дуже неполїтична поведїнка; поки йшла війна, шляхта досить часто признавала потребу і призволяла на податок; тепер же, коли війну скінчено навіть користно, не хотїла бачити сеї потреби, не дбаючи зовсїм про наслїдки незаплати наємникам. Була вона, так сказати, по природї короткозора. Хотїла вона немов пімстити ся на королеви за його буцїм то помилки, а сю пімсту важко було виконати перед тим серед военних обставин, хоч була до того охота[3]).

Але не було иньшого способу покрити той доконечний видаток, окрім податку, тож на другий рік (1468) король поновив свій проект на малопольськім з'їздї в Вислици, що відбув ся в кінцї червня[4]). Але тут стало ся то само, що перед тим у Колї: заявлено королеви що хоч признають доконечну потребу податку, а про те не можуть зробити сего без удїлу великопольської шляхти; отже треба відложити справу до загального пйотрковського з'їзду, а на него мають прибути два делеґати з повноміцю призволити на податкову ухвалу[5]).

Така постанова могла виходити як з новопробудженої солїдарности обох частин, так і з охоти протягнути справу. У Великопольщі справа повернула ся так само, себто її відложено, та не на пйотрковський з'їзд, а другий кольський, що прзначено на вересень. Не знаємо, як рішено справу в Колї, бо не маємо про те згадки.

---

[1]) Длуґош V, 479.

[2]) Павіньский 111—112.

[3]) Під 1467 р. є слїди збору в ленчицькій землї акцизи (czisza) за згодою шляхти, добровільність котрої потверджує Казимир 28 червня 1467 (Див. Рикачевский Inventarium privilegiorum 321).

[4]) Длуґош V, 510.

[5]) Длуґош V, 514.

Аж у жовтні скликано ґенеральний з'їзд до Пйотркова, одначе посли заявили, що до ухвали податку не мають ніякого наказу від соймиків. Зроблено лише тілько, що назначено речинець на провінциальні з'їзди: для Великопольщі на 30 листопада[1]), для Малопольщі на 8 грудня[2]).

Як пішов кольський з'їзд, не знаємо, але заступники Великопольщі явили ся на корчинськім з'їзді, що відбув ся в день Непор. Зач. Пр. Д. М.[3]). Після довгих нарад признано відповідним ухвалити загальний (на всю державу) лановий збір по 12 гр., податок від млина й коршми, але з тим застореженєм, аби половину з того, т. є. 6 гр. платили дідичі. Се було дуже розумно, бо після так частих податкових ухвал селяне певне попали в дуже важкий стан. Але вона була лише формально розумна, бо, як пише Длуґош, мало хто зі шляхти додержав сеї умови, а увесь тягар звалено на селян, котрим тоді незвичайно давали ся в знаки ще й елементарні нещастя[4]).

З королівської запоруки зберегти свободи міста Кракова, даної 18 січня 1469, виходить, що й міщанство взяло удїл в тім податку в стопі звичайно практикованій, себто по 2 гр. від гривни рухомого й нерухомого майна[5]).

Але взагалі, доходи зібрані з того податку не відповідали висоті довгу наємникам. Король обернув ся ще до духоренства з просьбою підмоги, навіть скликано заходом прімаса синод до Ленчиці, але не знати добре, з яким успіхом[6]). В усякім разі грошова потреба перейшла і в буджетову позицию 1470 р.

14 жовтня того року король з'умів на малопольськім з'їзді в Корчині спонукати шляхту ще до одної податкової ухвали[7]). Малополяне хотіли се вчинити вкупі з заступниками Великопольщі на загальнім з'їзді у Пйотркові[8]). Але нерада проєктови великопольська шляхта зовсім не прибула на него[9]), і сим знов покористувала ся малопольська шляхта, аби добути від короля як найбільші користи. Закинено королеви, що вже 23 роки панує над По-

---

[1]) Павіньский 114 нот.

[2]) Длуґош V, 516.

[3]) ibidem.

[4]) Длуґош V, 517.

[5]) Codex dipl. civ. Cracov. ed. Piekosiński I, 251.

[6]) Павіньский Sejm. ziem. 114—115.

[7]) Длуґош V, 543.

[8]) ibidem. Згадка в листї Длуґоша: de finali solutione eorum stipendiorum (Cod. epist. XV. T. I, 246.

[9]) Длуґош 543.

ляками, а доси не потрердив їх прав і привілеїв урочисто (sigillo maiestatis), ідучи під лад Литвинам. Руські землї домагали ся оборони проти Татарів. Король подав ся. Він обіцяв вволити бажаням шляхти, що й додержав, видаючи 20 листопада 1470 два привілеї, один загальний, як у 1452 р., другий детальний, де зазначено виразно добровільність усїх надзвичайних податків[1]). Шляхта в подяку за те ухвалила (розуміє ся, в границях Малопольщі) 12 грошовий податок від лана та міський збір (певне в звичайній стопі 4·16%). Речинець зложити податок призначено на 21 падол. 1470[2]).

Просили підмоги і в духовенства, але рішучої згоди не було (pollicitum magis quam decretum)[3]).

Лишало ся ще спонукати до згідної ухвали великопольські землї. В половині грудня відбув ся з'їзд у Колї, де Казимирови повело ся спонукати нераду шляхту приняти внесок, по всїй імовірности подібний до пйотрківської ухвали[4]).

Таким епільоґом скінчила ся пруська справа. Час поміж 1466—1470 відмінний дещо від попереднього і політичною ситуацією, і становищем головних законодатних властей, себто шляхти. Вона після війни стає в сильну опозицию супроти короля і раз-по-раз відкидає податкові проєкти, хоч вони були не меньше доконечні як попередні. При тім показує ся солїдарність обох частин в відмові податкових ухвал. Особливу увагу треба звернути на переміну становища великопольської шляхти, що підчас війни корила ся королеви, тим часом як малопольська показувала свою неохоту до короля і перед тим, словом і вчинком.

З розглянених ухвал треба піднести ухвалу з 1468 р. Тут у перше признано потребу спільного двиганя тягару селянином і його паном, хоч зрештою з недодержуваня сеї ухвали вийшло, що в обох випадках були оподатковані 12 грошовим лановим селяне, а 4·16%-вим маєтковим збором міщане.

[1]) Cod. epist. XV. I, 246, 248. Rykaczewski Inventarium privil. 179.
[2]) Длуґош V, 543.
[3]) Длуґош V, 543.
[4]) Длуґош V, 553.

IV.

(1471—1479).

Династична політика Казимира Я. Стан скарбу. Справа наємників. Ухвала податкова в Колї та Корчині р. 1472. Корчинська т. р. Податкова ухвала в Опатовци 1474. Податок на оборону Руських земель 1476. Податок з 1478. Акциза з р. 1479. Податок і subsidium charitativum духовенства т. р. Застави. Проєкт публичного скарбу і план військової реформи в 1477 р.

Тепер обертаємо ся до другого періоду правлїня Казимира. Здобувши, хоч після дуже важких трудів і з нарушенєм королївської власти, Пруси, він звернув очи в той бік, де міг надїяти ся піднесеня могутности свого дому, на внутрішні полїтичні відносини сусїдних держав — Чехії та Угорщини.

В Чехії запанував тодї Юрій з Под'єбранду, але він мав проти себе кріпку партию. Вона обернула ся до Казимира з предложенєм чеської корони його синови Владиславови. Польський король був дуже обачний, може аж до недбальства, так що Матїй Корвин з'умів його перебігти і стати небезпечним навіть для Польщі, захопивши Шлезк і Лужиці. Аж смерть Юрия (1471) присилувала Кази- до участи в чеських справах. В Кутній горі вибрано Владислава чеським королем, поминувши Матїя, і Казимир на те призволив. В тім самім роцї другий син його, Казимир, іде на Угорщину по корону св. Степана, на зазив ворожої Матієви партиї. Сей другий похід скінчив ся дуже сумно, можна сказати соромно. Чеська справа пішла трохи лїпше, але треба було чималої підмоги Володиславови від батька. В 1474 р. король з загальним походом пішов на Шлезк проти Матїя, але не осягнув нїчого, противно мав утрати. Владислав мусів у 1479 р. зробити звістну згоду в Оломунцї. Напружені відносини між Уграми і Польщею рішила аж смерть Матїя (1490), Владислав лишив ся без супротивника, і навіть сїв на угорськім тронї.

Після сего загального огляду зверхнїх справ, подивім ся, що робить ся в нутрі, специяльно в яких відносинах до тих подій стоїть тодїшне оподаткованє польської людности.

Для досягненя династичних цїлей Казимира треба було наємного війська. Відки йому заплатити? Державний скарб, як ми вже мали нагоду переконати ся, був у найгіршім станї, не лише дякуючи господарцї за Владислава Варненського, але й пруській війнї, що як змій ненаситний пожирала всї скарбові доходи. Застави, відпродуванє доходів із жуп наперед, суми на митах

зовсім не вели до лїпшого. Ми мали нагоду переконати ся, як важко було після зробленя торуньскої згоди заспокоїти таку доконечну потребу, як заплата платнї наємникам. Не вжеж мало бути лїпше тепер, особливо супроти особистої королївської полїтики? Король просто не сьмів просити в шляхти підмоги на такі цїли. Тим треба подекуди оправдати Казимира за його повільність, чи як хто назве, нездатність.

Зараз після вибору королевича Владислава на чеський трон (1471) він мусїв підписати з'обовязанє, що заплатить усї довги чеського королївства, що тяжили на коронних маєтках, котрі там були в подібнім станї як у Польщі. В кінцї липня Владислав пішов у Чехію, взявши з собою 7000 їздцїв і 2000 двірської піхоти[1]. Але грошей узяв так мало, що не в станї був сповнити з'обовязаня[2]. В тій потребі польський король хапав ся за застави: „будучи в немалій потребі" він узяв позичку у вроцлавського епіскопа, давши йому в застав, яко забезпеку вірности, поральне з землї Серадзької і Ленчицької, заставив у краківського епіскопа соляні жупи на Руси, львівське мито й иньші доходи. На друге споряженє королевича теж треба було чимало, що король певне поповнив новими позичками та заставами[3].

Справи Казимира йшли досить щасливо. В тім самім роцї угорська партия неприхильна Матїєви, предкладає угорський трон другому королеви Казимирови[4]. Аби запомогти другого сина, король, за недостачею засобів, відкликав частину Владиславового війська і післав її на Угорщину. В початку жовтня 1471 рушив королевич Казимир, тодї 14 лїтній, із Сонча на угорський бік, в товаристві 12 тисячного війська[5].

На такі великі видатки король не міг найти иньшого жерела як позички й застави. Між иньшим він заставив велицькі і бохеньскі жупи за 13000 дукатів у радників і міста Кракова, як се бачимо з письменного акту[6]. Хоч не маємо тут иньших жерел а про те річ певна, що лише так король приходив до грошей.

Зараз у початку 1472 р. королевич Казимир вернув ся з Угорщини без нїякого результату, і навіть надії. Не лише угорські пани не

---

[1] Длуґош V, 555.
[2] ibid. 556.
[3] Павіньский 125.
[4] Длуґош V, 557.
[5] ibidem.
[6] Cod. dipl. Crac. I, 256.

дали йому підмоги, але й власне військо покинуло його, через недостачу платні[1]). Вернувши ся, сї наємники домагали ся заплати того, що їм належало ся. Через недостачу грошей у скарбі, вони кинули ся грабувати духовні маєтки, головне краківської дієцезиї. Безкарність доходила до того, що пять сот церковних сел вони пограбували до тла[2]).

Король не бачив тепер иньшого виходу, як обернути ся до шляхти по грошеву підмогу. В 1472 р. відбув ся загальний з'їзд у Пйотркові, але не ухвалено нїчого рішучого, а відложено справу до провінцияльних соймів у Колї й Корчинї[3]). 5 квітня відбув ся новокорчинський з'їзд і тут король просьбами та напорами (magna prece et instantia) спонукав зібрану шляхту ухвалити податок по 12 гр. від кождого зайнятого лана. Так само зробила і великопольська шляхта[4]).

І духовенство всїх чотирох дієцезий взяло сим разом удїл в публичнім тягарі, в висотї **половини** доходу т. зв. папської такси, крім краківського клеру, що обовязав ся певне через те, що був покривджений наємниками, лише 37·5%, себто 9 шкойцїв від гривни[5]).

Після збору вийшло, що сеї грошевої підмоги не стає, наємники грабували далї і, як пише Длуґош, навіть шляхта приставала до них і під їх видом займає ся розбишацтвом[6]). Треба було знов просити. Шляхта на стілько позволяла на збір, на скілько справа дотикала її стану, а зовсїм не дбала про династичні інтереси короля, як не була їм противна. Через те новий проєкт стрінув трудности. Вісїм днїв натискав король на малопольську шляхту в Новім Корчинї (від 29 вересня 1472), аж нарештї з бідою дістав дозвіл на податкову підмогу 6 грошів від лана[7]), але під тою вимовою, що в найблизші три роки поральне не буде збирано. Се була радше позичка як податок. Король приняв сю умову з застереженєм, що буде вільно йому на ґенеральнім з'їздї в Пйотркові просити окремого від подимного податку[8]).

---

1) Длуґош V, 560.
2) Длуґош V, 566.
3) ibid. 567.
4) ibid. 567.
5) ibid. 567.
6) ibid. 567.
7) Длуґош V, 572.
8) Павіньский Sejm. ziem. 138—9 пот.

Справді, на піотрковськім соймі в початках падолиста 1472 р. король виступив з проектом податку і від шляхти 6 гр. від лана, від духовенства 12 гр. від гривни доходу (25%). Але внесеня не прийнято, усунено його до провінциальних соймів, хоч рівночасно ухвалено післати 10.000 дукатів Владиславови до Чехії, як він просив[1]).

Корчинський з'їзд стояв імовірно на давній ухвалї[2]). До Кола поспішив король особисто, і тут може признано податок без відшибленя на поральне.

З податкових унїверсалів доховав ся лише малопольський[3]), через те про великопольську ухвалу годї сказати щось близше.

Обернїм ся до новокорчинської ухвали: Кождий селянин дає від лана 6 гр.; так само з міських ґрунтів, де нема міського податку, 6 гр; кождий земянин, що не має чиншових селян, 6 гр.; кождий солтис і війт від лана 6 гр.; від міського дїдичного млина від гривни вартости 1 гр.; від сїльського дїдичного млина від колеса 6 гр.; від найнятого млина (de molendinis manualibus sive annalibus) 6 гр.; від дїдичної коршми 6 гр.; від найнятої коршми 3 гр.; з руд від колеса 12 гр.; Волохи від сотки овець 6 гр.; руський піп 8 гр. Речинець зложеня означено на день св. Мартина (11 падол. 1472).

Як бачимо, оподатковано виключно селян, безчиншову шляхту і тих міщан, що орють поле. При солтисах зазначено виразно, що як який солтис або війт має чиншових селян, то є вільний від того податку.

Увагу нашу звертають в сїй ухвалї три оподатковані сторони, що в дотодїшних ухвалах (на скілько їх знаємо) не виступали, себто руди, Волохи і руські попи. Під Волохами треба розуміти головно карпацьких гірняків, що годували вівцї і сидїли звичайно на волоськім праві. Що між оподаткованими бачимо й руського попа, се річ звичайна, бо низше руське духовенство що до правно-суспільного становища не богато ріжнило ся від селянина.

На що вжито зібрані з податків гроші, не знаємо докладно, в усякім разї що напасти наємників не переставали, тож бачить ся, що їх претенсий зовсїм не вдоволено. Значну частину збору вжито може на підмогу Владиславови.

---

1) Длуґош V, 573—4.
2) Sejm. ziem. 139 нот.
3) Бандке Jus pol. 311 з датою 4/X 1472.

Відносини з Уграми були напружені. Казимир задумав загінну діяльність против Угрів, аби тим способом не мати прикрих наслідків війни, веденої в границях Польщі. Виступаючи з таким пляном, король ставав перед соймовою шляхтою та старав ся спонукати її до податкової ухвали на ту ціль. По довгих заходах плян повів ся в части. Малопольща на з'їзді в Опатовци (в початку 1474 р.) признала 6 грошовий лановий збір: але, як каже Длуґош[1]), усе те, як і багато иньших спасенних плянів та ухвал, не було сповнено, дякуючи вниманю короля й непослухови шляхти.

Великопольська ухвала в сїй справі нам не звісна (і взагалї Длуґош росказує докладнїйше про Малопольщу). Що справа повернула ся там певне, як у Малопольщі, переконує нас те, що вже в червні відбув ся загальний з'їзд у Пйотркові, де постановлено залишити збір, а натомісць спорядити загальний похід[2]).

Ся акция закінчила ся великою невдачею, так що король від тепер покинув династичну полїтику. Тепер обіймає шляхту холодна байдужність до короля, хоч діяльність її, поперед усего на податковім полї, мусїла бути доконечна, з огляду і на напружені відносини з Уграми, і на ворожі заходи містра хрестоносцїв, що не хотїв покорити ся Казимирови.

В 1475 р. віддав Казимир дочку свою Ядвигу за Юрия, баварського князя, і дав їй віна 100.000 зл.[3]). Такої суми годї було набрати з королївських доходів, отже король вивінував дочку певне позичками. Король старав ся покрити сї довги новим збором. На з'їздї ради в Серадзю (11 листоп. 1475) король обернув ся з податковим внесенем (12 гр. від лана) до великопольських радників. Вони відповіли, що без малопольських сенаторів не приймають сего внеску. Покликаніж малопольські сенатори не хотїли прийти анї на сей, анї на другий з'їзд (6 грудня) „добре тямлячи, що на них іде ненавистний і фатальний тягар"[4]). Таким способом убито справу.

Коли на другий 1476 р. треба було доконче боронити Руські землї від Турків, малопольська шляхта без ваганя ухвалила 4 грошовий збір від лана[5]). Великопольща зробила се залежним від

[1]) Длуґош V, 598.
[2]) ibid. 607.
[3]) Длуґош V, 634.
[4]) Длуґош 635.
[5]) ibid. 648.

малопольської ухвали, та хоч тут податок ухвалили, великопольська шляхта не ввела в житє ухвали.

Коли в 1477 р. цїсар Фридрих просив від Казимира 4000 війська проти Матїя, шляхта не хотїла анї служити без платнї, анї дати податку. В кінцї грудня ще король відзиваєть ся до малопольської шляхти в Н. Корчинї за податком, одначе відмовлено йому[1]). Зараз другого року (сїчень 1478) зібрав король загальний з'їзд у Пйотрків, але задля неохоти шляхти відложено податкову справу на соймики[2]). Сї згодили ся на податок[3]) у висотї 12 гр. з лану: Малопольща в початках марта[4]), Великопольща в незнанім близше часї. Лишень познанська шляхта, під проводом Войтїха Ґурского, каштеляна лендзкого й старости вшовського з товаришами, відмовила виплати сього податку[5]).

Коли відносини з хрестоносцями та їх прихильником вармійським біскупом були напружені й заповідали війну — тодї з початком 1479 ухвалено вибрати акцизу (czisza) зо всїх міст королївських, церковних і шляхотських. Се було постановлено на соймиках і загальнім соймі[6]), однак з незнаних причин король ще раз скликав з'їзд у Ленчицю, де остаточно признано податок[7]). Щось близше про сей податок годї нам сказати, бо нїякий до того документ не переховав ся.

Дохід з тої акцизи був призначений на заплату наємникам проти ордена. Мабуть за мало зібрано, бо вже того самого року ухвалено (consentiente universo regno) на війну 12-грошовий лановий податок, збір із міст, городів і subsidium charitativum від духовенства[8]). Сей податок був імовірно ухвалений з кінцем 1479, але вже того року не вибрано його, бо після повороту наємників годї

---

1) Длуґош V, 666.

2) Длуґош V, 667.

3) ibid. 668 etsi universae terrae R. P. fertones laudassent.

4) Д. 666. Ся ухвала, хоч уміщена під р. 1477, належить певно до марта 1478. Дата в Corpus jur. pol. Бальцера (231) хибна.

5) Длуґош V, 668. На стор. 674 читаємо у Длуґоша, що на пйотрковськім соймі в маю 1478 „признано вкінцї 12-грошовий податок із цїлого королївства" (fertones sibi ab universo regno solvi aegre in eum annum obtinuit). Одначе се не якась окрема податкова ухвала, - зазначена тут остаточна виплата згаданого висше податку в королївські руки.

6) Длуґош V, 682—5.

7) ibid. 685.

8) V, 695.

було їх оплатити під зиму (ad tempora arcta) з того податку[1]), за те наємники почали грабувати, найбільше церковні добра, так завзято, що по словам Длуґоша плач пригнетених доходив до Божого престолу[2]). Чи вибрано вкінці згаданий податок, докладно не знаємо, дуже ймовірно, що супроти напастей наємників зібрано його весною нового року.

Появилась ще нова грошова потреба, заплата відшкодованя Орденови в сумі 11.000 зл., але вже король не сьмів просити у шляхти податку і обмежив ся позичками та заставами[3]).

З кінцем р. 1479 король кинув Польщу на довший час, аж на 4 роки виїхав у Литву.

Усї згадані внутрішні випадки залежні від зверхньої полїтики короля. Він починає сю династичну полїтику власним коштоом, але невдача угорської виправи спроваджує напасти наємників і за тим потребу податкової ухвали (два рази в р. 1472). Шляхту трудно намовити до того, бо причиною тут особисті пляни короля. Тому то й осїнний податок з р. 1472 єсть радше позиоою á conto трилїтнього подимного як податком. Невдача воїнного походу проти Матїя так знеохочує шляхту, що вона відмовляє оплати посагу дочки короля. Оборона Руських земель забрала 4-грошовий податок з р. 1476, тілько з Малопольщі, друга половина відсунула ся. В р. 1478 відтягаєть ся знов земля познанська. Коротка війна з Орденом викликала дві податкові ухвали (1479): міська акциза, відтак 12-гр. лан. податок, міський збір і subsidium духовенства. Характер усїх тих ухвал відмінний від тих, що були в часї пруської війни: податкова стопа спадає і напрям оподаткованя повертає до давнїх форм. Лишень духовенство два рази (1472 і 1479) приймає податок, зрештою оподатковані селяне, міщане й безчиншова шляхта.

* * *

Переглянувши податкові ухвали поміж 1472—1479, задержимо ся дещо довше на роцї 1477. В квітню сього року відбув ся сойм у Пйотркові — і тут порушено дуже важні справи що до податкової та військової орґанїзациї, і їх годї перейти мовчки, хоча у Длуґоша вони не найшли нїякого відгомону.

---

[1]) Длуґош V, 695.

[2]) ibidem.

[3]) Від руської шляхти, що була собі відложила 4000 зл. з податкових грошей на оборону своїх країв, взяв Казимир сю суму черєз поручильників, а сим за те заставив замок, город і місто Сандомир (Sejm. ziem. 142—3).

Прямоване до реформ на сих двох полях, прокидало ся, як знаємо, вже скорше. Вийшло воно мабуть від загалу шляхти. Хоч в кінці 60-их і протягом 70-их років стремліня ті не були голосні й не відбили ся на ніякій податковій ухвалї, котрі сходять до давнїйшої міри, перед р. 1456, то все таки подїя на соймі 1477 переконує нас, що були й тодї люде з тверезою гадкою і полїтичним розумінєм. Тяжкий рух державної машини в часї пруської війни, неповодженя з Матїєм мусїли показати хибність державного устрою Польщі та зродити пляни реформи. До того небезпечність зі сторони Турків була важним поводом, аби подумати над поправою скарбовости. Від кого вийшов новий плян, годї знати, імовірно тїсного круга королївських дорадників, може з самої інїцнятиви Казимира. Що се було тїсний круг показуєть ся з того, що Длуґош про се нїчого не згадує.

Досить, що задумано витворити публичний скарб (відмінний від надворного), куди по всяк час прибували-б доходи. Проєкт в тім напрямі зложений з двох частин: перша подає гадку загального податку надзвичайного й одноразового, друга пропонує повсечасний податок до публичного скарбу[1]). Головні пункти першої частини ось які:

1) від кождої гривни річного доходу — 2 гр. (від 1 гр. — 1 денар); 2) з кождого чиншового ґрунту — подібно (4—5½%); 3) чинш має розумітись не лишень у грошах, але й у натуралїях (збіжє — sep) — 2 гр. від гривни вартости збіжа й меду; 4) так само з продажи риби; 5) солтиси й війти мають давати також 2 гр. від гривни за ґрунт оцїнений відповідно хлопським ґрунтам; 6) така сама часть доходів з млинів (евентуально чиншів, як млин віднаймаєть ся); 7) що до Волохів, пустих сел і руських попів то визначенє для них висоти податку полишаєть ся знавцям відповідних околиць (locorum periti); 8) шляхотські двірські ґрунти (досї зовсїм вільні від податків) мають бути подїлені на лани й відповідно хлопським чиншам оцїнені, опісля від гривни — 2 гр.; 9) уставляєть ся міська оплата (schos) і чопове; 10) від чиншів на відеркауф (redemptio vyderkaffii) той сам 4—5½%; 10) вкінцї зазначуєть ся, що висота ся може бути в міру потреби подвоєна, ба навіть потроєна. На сїм кінчить ся перша частина.

---

[1]) Cod. epist. XV, I, 275—7. Modus instituendi tributi, quod omnes ex aequo contribuere deberent, ex omnibus censibus pecuniariis et frumentariis caeterisque proventibus ad defensionem regni contra infideles.

В другій половині говорить ся про конечність утвореня публичного скарбу, куди би звільна й поступово (paulatim ac successive) збирано гроші. До того скарбу мають впливати: 1) податок з двірських ґрунтів способом наведеним висше під 8; 2) часть десятин духовенства в тій самій висоті (2 гр. від гривни).

З того бачимо, що податок згаданий в першій половині мав характер одноразовий, останні-ж два уступи накладають повсечасний річний податок на шляхту й духовенство.

Проєкт сей, виходить ясно, був дуже щасливий, бо уймав часть скарбу означені на завсїди рами, що більше відповідали сучасним вимогам і клали основи тривкої скарбової орґанїзациї на будуще. Тому сам був він щасливий, але доля його як раз противна.

Хто й як його відкинув, годї знати. Опір найшов сей проєкт певно у шляхти й духовенства. Свобода двірських ґрунтів від всяких податків була тодї при користних торговельних відносинах причиною зросту фільваркового господарства; чи всемогуща шляхта хотїла-б добровільно ставити тому богаченю запори?

На тім самім соймі в р. 1477 розбирано також иньше внесенє, що мало переіначити подекуди польську війсковість[1]). Мала бути утворена наємна армія. На неї призначено 12-грошовий податок з лану, розложений сим способом: кметь платить 6 гр., король віддає подимне (de quo nec magnum evenit commodum), шляхта-ж і духовенство опускає кождому кметеви 4 гр. — так отже кметь дасть 12 гр.

Се внесенє найшло таку саму долю, як попереднє. Замісць того прийнято в сїм роцї иньший спосіб орґанїзациї армії, що основував ся на давнїм загальнім шляхотськім війську[2]). Дарма було силуватись на реформи, шляхта станула вже на такім становищи, що добровільно уступити з нього не хотїла. В трийцять лїт близько потім зміцнить вона свою підставу так, що всї пляни реформи річи посполитої XVI ст. полишать ся без успіху.

---

[1]) Cod. ep. XV, I, 277.
[2]) Vol. leg. I, 277.

V.

(1480–1492).

Податок в р. 1481 на заплату наємників. Зверхній блеск. Оборона східних земель. Податок на сю ціль в р. 1485, 1487, 1488. Податкове внесенє в р. 1489. Опозиция Великопольщі. Відповідь кольського сойму королївському послови. Податкова ухвала в Колї. Чопове в Малопольщі. Податкове внесенє короля 1490. Відповідь синоду духовенства. Додаток: грошова система.

Сумний досьвід невдач і неохота були певно причиною, що король виїхав у Литву й так довго там перебував. Шляхта цїлий той час увільнила ся від просьб і силувань короля в справах податків. Одначе наємники не були ще цїлком заспокоєні й тому шляхта з власної інїциятиви постановила в р. 1481 12 грошовий податок із селянських ланів і невелику оплату з міст[1]). Пригадуємо собі, що нема докладної звістки про те, чи податок ухвалений в р. 1479 був вибраний чи нї, тому сей податок або був назначений замісць тамтого або, що більше ймовірно, збору з р. 1479 не вистало і ще раз коштом селян і міщан увільнила ся шляхта від напастей наємників.

Хоч як невідрадні були внутрішні відносини Польщі, то все таки має вона в той час славу могучої держави. Тодї запанував острах на Сходї перед Турками і в тім то страху молдавський господар складав в р. 1485 ленний поклін Казимирови в Коломиї. До того ще вибір Владислава на короля угорського в р. 1490 підносить блеск ягайлонської династиї. Тимчасом грошові клопоти, позички й застави йдуть по давному[2]). Хоч, як ми бачили, шляхта була дуже неохоча, то однак від повороту короля з Литви соймики постановлюють податки один за одним. В р. 1484 (конець) з поводу нападу Турків на Волощину був наперед з'їзд у Пйотркові, з початком 1485 в Корчинї (29/I) та Колї (9/II), де постановлено 12-грошовий податок на молдавську виправу[3]). Такий самий податок наложено в початку 1487 на виправу татарську, що закінчилась звістною побідою королевича Ольбрахта під Копестрином[4]). В р. 1488 подибуємо новий податок 12 гр. від лана[5]), за що король потвердив права й привілеї Великопольщі[6]).

---

[1]) Sejmiki ziemskie 143.

[2]) Павіньский 146. Раз навіть король найшов себе в так прикрім положінню, що за згодою своєї жінки Єлисавети заставив коло р. 1485 її атласовий, перлами прикрашений убір у краківських міщан за суму 2000 зл.

[3]) Павіньский 147.

[4]) ibidem.

[5]) Павіньский 147.

[6]) Jus polonicum 321.

Труднїйше пішла справа в р. 1489. На з'їздї в Пйотркові (кон. серпня, поч. вересня) просив король о новий податок. Заступники Малопольщі прийняли внесенє, протестовали Великополяне, тому справу віддано ще соймикам. Наперед відбув ся з'їзд великопольський[1]). Туди послав король свого заступника, що мав подати внесенє. Тому послови, Янови, великопольська шляхта дала докладну, дуже інтересну відповідь[2]).

„Пане Яне — читаємо у відповіди — тяжко нам пристати на сей податок, бо 1) не знаємо, як та справа буде полагоджена в Малопольщі, боїмо ся сею ухвалою зразити собі братів Малополянів; 2) сї податки обіцюють нам завсїди спокій, тимчасом маємо вічну війну (тут вичисляєть ся цїлий ряд неправд, насильства та розбоїв, що чинить військо на маєтностях, найбільш духовних, так що запанувала повна анархія); 3) тому вкінцї, що зраджено наші права й вільности й не бачимо нїякої оборони від короля".

Вкінцї призволяють по податок, але під умовами: а) як на се згодить ся Малопольща; б) податок має бути вибраний не скорше як від дня св. Мартина (12 пад.), аби можна було знати гадку другої частини держави[3]); в) шкоди й занехання з тої причини мають бути нагороджені, „инакше з того податку — так постановлено — нїчого не буде".

Дальше визначено евентуальний спосіб збору й назначено збирачів і спосіб орудуваня грішми. Що до останнього застережено: хоч у внесеню сей податок був призначений на оборону руських земель, та инакше зробити вони не можуть, не вважаючи на прихильність руським братам, як полишити право орудуваня грішми добрій волї депутатів, сїж в порозумінbackslash з „молодшою братиєю" мають передовсїм мати на увазї інтереси земель великопольських. Вкінцї призначуєть ся по 5 гривен з податку на диєти для 14 послів, що прийшли на кольський сойм.

Після всїх тих умов розложено наперед чоповий податок сим способом: 1) від бочки (vase) пива в містї 7 квартників для збирача 1 гр., до каси райцїв на оправу міста (pro reformatione civitatis) 1 кв.;

---

1) Що до часу в сїм місци нема згоди. В Cod. epist. I надруковані обі ухвали (малопольська 304—6, великопольська 306 і далї). Перша має дату: Пйотрків падолист 1490, друга: коло 1490. Обі дати недокладні. Перша радше падол. 1489 (Павіньский ст. 150 кладе на поч. 1490) — друга (за Павіньским) 20 жовтня 1489.

2) Cod. ep. I, 306—309.

3) Сей речинець служить доказом, що малопольська ухвала станула десь у початку падолиста 1489, коли вже до 12/XI Великополяне мають про неї довідатись. Нема отже потреби відсувати сю ухвалу аж на рік 1490, як се чинить Павіньский.

2) від півкуфка вина 1 зл. 28 кв. (від куфи саремської подвійно); 3) від барилки лїпшого вина (malmatici et italici) 1 орт 7 кв.; 4) від бар. простого (simplicis) вина 2 гр. 2 кв.; 5) від бочки (vase) меду 2 гр. 2 кв. Що до міського податку, то визначено його в звичайній висотї 4·16%, себто 2 гр. від гривни маєтку. Лишень у сїм однім випадку збір віддано цїлком в руки короля.

У Малопольщі тим часом не було опору, на оборону проти невірних визначено податок від напитків „в цїлій державі“ (per totum regnum)[1]: 1) від бочки (actuali, tunna, kloda) проданого пива належить ся чопове 6 кв.; від великої бочки (magnum vas alias beczky) 4 гр., залежно від того кілько містила; 3) від куфи вина 2 зл. угор. (від півкуфка половину); 4) від барилки (barilis) вина мальмазийського (sive graeci sive italici) 1 орт.; 5) від колоди меду 2·5 гр.; до кождого гроша має додатись ще один квартник pro reformatione civitatis. Далї визначено збирачів (collectores), подано їм докладні приписи поступованя[2]).

Порівнуючи обі розглянені ухвали, бачимо передовсїм, що малопольська має вузший закрій, бо обіймає лишень чопове, великопольська чопове й міський податок. До того й висота великопольського податку дещо висша від малопольського[3]). Що до

[1]) Cod. ep. XV, I, 304—6. Сей висказ (per totum regnum) показує, що тут вже була відома постанова кольського сойму. Висказ сей мож пояснити ще тим, що Малопольща прийняла першу редакцию ухвали в Пйотркові. Так було-б оправдане датоване сеї ухвали редакциєю Codex-у epist.: Пйотрків, не так як хоче Павіньский: Корчин.

[2]) Гроші мали бути зложені в руки каштелянів (краківського й сандомірського), а сї разом з воєводами мали орудувати в порозуміню з королем (cum scitu et intelligentia ser. dom. regis). Їм поручено також близше означити цїну оподаткованих товарів.

[3]) Зіставлене обох ухвал:

Від	Великопольща	Малопольща
бочки пива	7 кв +1 гр. +1 кв.	6 кв. — + 1 кв.
великої бочки пива	—	4 гр. + 4 кв
куфи вина	2 зл. + 56 кв.	2 зл уг. + 64 кв.
барилки лїпшого вина	1 орт. + 7 кв.	1 орт. + 7 кв (?)
барилки простого вина	2 гр. + 2 кв.	—
бочки меду	2 гр. + 2 кв.	2½ гр. + 2 кв.
одної гривни майна	2 гр.	—

Ся таблиця не подає однак докладної ріжниці, бо тут побіч ріжниці грошей треба мати на увазї неодностайність міри. Про грошову систему диви на ст. 47.

иньших ріжниць, що належать до податкового поступованя, буде понизше мова.

Ще одна характерна подія з останнїх лїт панованя Казимира Ягайловича.

З кінцем р. 1490 або початком 1491 король звернув ся до шляхотських соймиків з просьбою податку на незвістну близше ціль. Рівночасно просив удуховенства помочи. Шляхта відкинула внесенє, духовенство-ж зібране на синодї на поч. 1491 дало таку відповідь королеви[1]): „Минулого року виложили ми в. к. м. через п. Вспінка й доктора Боксича тяжкі й не до витриманя блуди, що їм духовенство зарадити не вміє. (Тут вичислено всї надужитя в річах католицької віри). Обіцяно нам реформу, і досї нїчого не знаємо крім письма писаного до старостів, що нїчого не помагає. Ми тодї були заповіли, що як поправи не будемо бачити, то ледви чи духовенство на будуще призволить на податок. До того воно чує себе звязаним поведїнкою, що нїколи нїчого не ухваляло й не виконувало без порозуміня з земською властю (terra). Тепер не признано в. к. м. земського податку. Самі (духовні) не хочуть давати початку в тій справі, бо й так земська шляхта часто їм закидає, що вони причина їх утисків. Зрештою не мають нїякої запоруки, що їх не стріне щось подібне, як було описано на кольськім соймі[2]), тепер по повороті наємних війск з Руси. Остання причина відмови, справа десятин, була вже ширше виложена послови[3])“.

Як бачимо з сеї відповіди синоду, то польське духовенство цїлком не було прихильнїйше королеви, як шляхта. Се мож було добачувати в оповіданях Длуґоша, котрого погляди могли б ми узагальнити і розтягнути на ціле духовенство. Вже й у відповіди кольського сойму (1489) видно було сильний протест духовенства проти короля за шкоди від наємників. Тепер ся солїдарність духовенства зі шляхтою дуже виразно виступає в рішучій заяві, що без згоди соймикової шляхти не приймуть нїякого податкового внесеня.

Протягом часу межи 1480 і 1492 чи радше 1489, бо в останнїх трох роках годї віднайти яку згадку про податкову ухвалу, пять разів, як здаєть ся, ухвалено надзвичайний податок. Перший раз (1481) на заплату наємників, опісля на зміцненє окраїнних земель

---

[1]) Codex epist. XV, 309. Responsum sinodalis d. regi in causa contributionis.

[2]) Алюзия до опису кривд (1489), що духовенство терпіло по своїх маєтностях від наємних військ.

[3]) Се належить певно до кількаразових змагань короля забирати в духовенства дисятини.

проти Турків й Татарів. За мало маємо відомостей, аби можна про перші чотири щось близше сказати, бо з р. 1480 Длуґош, найважнійше жерело, кінчить свою Історию Польщі. Були се звичайні 12 грошові ланові збори, окрім р. 1489, де головний тягар упав на міста в формі чопового й міського податку (сей останній лишень для Великопольщі). Чопове доторкувало села о тілько, як падало на пиво продаване в сїльських коршмах. Ухвали відбувають ся, скільки знаємо, без великої опозициї, лишень в р. 1489 великопольська шляхта й духовенство дали дозвіл на податок під дуже тяжкими вимовами, чим стало ся, що ухвала властиво не сходила ся з своєю метою. Раз лишень, скільки знаємо, відкинула шляхта й духовенство податкове внесенє (1491) і то в такій формі, що показує, як король в старости, при кінци житя був сим станам немилий, так само, може й більше, як у давнїйших лїтах. Сила й значінє упревілейованих станів показали ся тут дуже різько й давали міцну запоруку на будуще, що не повернуть з добутого раз становища, але пійдуть дальше дорогою витиченою шляхотськими інтересами.

Примітка: Заки приступимо до загальної части, мусимо задля лїпшого перегляду й зрозуміня повизших і понизших виводів пригадати монетну систему, яка панувала за час управлїня Казимира Ягайловича. Вона представляє ся так: 1 гривна (marca) = 48 грошам (grossi) = 96 півгрошам = 288 квартникам (quadrans) = 864 денарам. 1 гріш = 2 півгр. = 6 кварт. = 18 денар. Четверта часть гривни (12 гр.) зове ся вярдунком (ferto); $^1/_{24}$ гривни (2 гр.) має назву шкойца (scotus). Оден золотий (florenus), званий також угорським, мав в тодїшнїх часах вартість 30 і 32 гр [1]).

Б. Податкова орґанїзация за Казимира Ягайловича.

I.

Форми оподаткованя.

Брак жерел. Податки звичайні: подимне, данини. Надзвичайні: а) податок лановий; б) доходовий від: духовенства, державців королївщин, вірителїв, солтисів, слуг, учителїв; в) маєтковий: шос, від купців, Жидів, дїдичних млинарів, Волохів; г) торговельний і промисловий: акциза, млини, коршми, руди; ґ) від голови д) від позичок; е) subsidium charitativum духовенства

На сїм місци належало-б подати докладний образ усїх родів оподаткованя, якими коли небудь в тім часї була обложена

[1]) Див. Piekosiński O monecie i stopie menniczej w Polsce XIV i XV w. (Rozprawy Akademii Nauk, oddział hist.-filoz. t. IX).

хоч би й одна частина тодїшньої польської суспільности. Як ми вже висказали ся на вступі, аби подати докладний перегляд скарбових доходів з податку, до того за мало маємо жерел. Блвзше означити зможемо лишень сї, що згадують ся в соймових ухвалах, і то не всї рівно докладно. Всї скарбові доходи, без уваги на те, хто ними завідував, можна подїлити на дві головні катеґориї: 1) звичайних, 2) надзвичайних. До звичайних належать доходи: з королївських дібр, соляних жуп, мит, виробу монети, подимного, сталих селянських та міщанських данин. З того податковий характер мають лишень два останні роди, проте лишень про них буде тут мова.

1) Звичайні податки.

Поральне, подимне се одинокий докладно означений сталий податок. Складали його що року всї селяне, до кого небудь вони належали, чи до короля, чи до шляхти, чи духовенства. Він починає ся, як вже сказано на початку, від звістного кошицького привілею в р. 1374, де визначено з кождого селянського лана кождого року 2 гр. Усї ж ґрунти, що належали безпосередно до шляхти або духовенства, були вільні від того податку[1]). Подимне було сталим податком до тої міри, що навіть безкоролївє не звільнювало селянина від його заплати. Се також податок виключно селянський, бо й міщанські ґрунти були вільні від него. Не знано тодї також катастральної клясифікациї ґрунтів, тому висота подимного (2 гр.) була завсїди однакова для всїх ланів, лїпших чи гірших. Ся несправедлива система удержала ся в Польщі по всї часи, хоч полїтики XVI ст. остро виступали проти сеї хиби (Модржевский De emendanda repuplica).

Та хоч се був сталий податок, рік-у-рік збираний, то однак загальний державний дохід з нього мусїв бути незначний, коли так часто бували потреби надзвичайних податків. До того він ішов виключно в руки короля, на його особисті видатки, тому то в плянї реорґанїзациї армії в 1477 р. сказано, що з подимного не великий хосен (nec magnum evenit commodum)[2]). Збір подимного і нагляд над ним були в руках королївських урядників, звичайно старостів[3]).

---

[1]) Див. Pawiński, Skarbowość w Polsce i jej dzieje za Stefana Batorego (Źródła dziejowe t. VIII) ст. 392.

[2]) Cod. epist. XV, I, 277.

[3]) Див. розпорядженє в справі збору подимного в „Aktach grodzkich i ziemskich XV, N. 2000.

Иньші повинности селян були ріжнородні, але сї вже йшли в руки їх зверхника-дїдича. Таким паном хоч був король (в королївщинах), то все таки сї повинности належить віддїлити від подимного. Подимне був податок публично-державний, иньші-ж данини виходили з пiдданських взаємин селянина до пана. Безперечно, що вже й у тім часї була більша частина повинностей, що їх докладний розмір знаємо пізнїйше, як чинші, стация, десятини, збіжева данина, баранячá, волова, медова і т. и. і т. и. З тих усїх повинностей при ухвалах надзвичайних податків згадують ся: чинші, медова та збіжева данина (sep)[1]), костельні десятини, одначе без поданя висоти. Десятини бували двоякі снопові й грошові. Згадують ся саме грошові[2]). Міщане підпадали меньше-більше подібним повинностям, не так ріжнородним з назви (що було у селян), як що до податкованих житєвих способів (лан, дім, огород, ремісництво, купецтво і т. и.).

2) *Надзвичайні податки.*

Тут маємо на думцї всї ті податки, що не були стало ріку-рік оплачувані, але що на них за кождим разом шляхта мусїла давати свою згоду, consensus. Сї вже виступають у наших жерелах далеко докладнїйше, тому й буде можна дещо близше про них сказати. На жаль одначе не можемо нї раз подати, до якої суми доходив збір з поодиноких податкових катеґорий. Тут вина в браку жерел, як державних рахунків, так теж статистичних дат.

Лановий податок (contributio de laneis) становить головну частину тодїшнїх надзвичайних доходів, тому й від нього зачинаємо. Придивимось йому з трох боків: 1) хто був оподаткований? 2) що було підставою до визначеня ланового податку? 3) яка його висота? В усїх разах, коли тільки ухвалено в нашім периодї лановий податок, падав він на селян і то рівно, чи вони належали до короля чи до шляхти чи духовенства. Під катеґорию селян беремо й солтисів, війтів, вільних слуг, селян і міщан на волї, всїх що мали податок з лану. Загородників і комірників не бачимо в тім оподаткованю, вони згадують ся при податку від голови.

Платили його також міщане, як читаємо в ухвалї з 1447 р.: „хто з міщан оре й обробляє лан, платить 12 гр., хто пів лана — 6 гр.“[3]), або в постанові кольського сойму з 1458 р.: „міщане, що

[1]) Cod. epist. XV, I, 276

[2]) Jus pol. 294.

[3]) Jus pol. 258.

обробляють поле, платять 6 гр."[1]). Чи до кождої ухвали ланового податку втягнені міщане, годї сказати, бо Длуґош занадто загально переповідає податкові постанови. Здаєть ся нам одначе, що кождий лановий збір обіймав і міщан. Що до них то треба ще завважити, що в разї, як вони платили ланове, були вільні від міського збору, що визначав ся по вартости майна[2]). Шляхта була зі своїх особистих ґрунтів вільна від того податку, за те платила його та шляхта, що не мала чиншів себто підданих. Сей дрібний шляхотський елемент був правдоподібно кождочасно обложений лановим разом з мужиками, хоч усього три рази (1456, 1466, 1472) згадують ся вони виразно[3]). З лановим лучено також оподатковане сїльських промислів як млинів і коршмів, з руд, від руських попів, про се буде мова низше.

Визначене ланового податку основуєть ся на ланї себто що підставою до оподаткованя є тут лан, без огляду на те, чи він більший, чи меньший, лїпший чи гірший. Раз, в ухвалї кольського сойму з 1458 р., зазначено, що безчиншова шляхта має зложити податок від плуга, що звичайно було в уживаню в Руських землях. Пусті лани (mansi deserti) були вільні від податку, лише в проектї з 1477 р. підтягнено й їх, але не до ланового, а до чиншового податку.

Висота ланового була в тім периодї ріжна. Найчастїйше виносив сей податок 12 гр. з лану як сїльського так міського. Ухвала „iunior-ів" 1455 р. наказувала, аби селяне, що належать до духовних і королївщин, платили по 24 гр. Так само в 1456 р. подибуємо в малопольській ухвалї ланове від шляхти, що не мала селян, 24 гр. Дуже часто податок сей доходив лише висоти 6 гр. Раз навіть (1476) ланове виносило лише 4 гр. Завважити треба, що безчиншова шляхта платила ланове в тій самій висотї, що селяне, раз лише, коли селяне платили 6 гр., вона мала видати 2 гр. від плуга.

Дуже характерна проява була в 1468 р., коли при ухвалї ланового (12 гр.) зазначено, що половину з того мають платити дїдичі, половину селяне. Се одинокий випадок, де чиншова шляхта підпадала лановому податкови. Одначе, як знаємо з Длуґоша, мало хто держав ся сього наказу. Бувало також, що в сїм податку мало вже міститись поральне: так в 1447[4]) воно було уміщене в 12 гр. від лана. В 1472 р. малопольське поральне забирало властиве весь

---

[1]) Cod. dipl. Maior. Pol. ed. Raczyński 180.

[2]) ibidem.

[3]) Не платила його в 1472 р., бо тодїшнє ланове було властиве à conto подимного.

[4]) Так само було в 1404 р.

лановий податок: видано 6 гр., але за те в найблизші 3 роки селяне мали бути вільні від подимного. Інтересно лишень се, як стояла справа з міськими ґрунтами? Сї були вільні від порального, отже чи з 12-грошового податку опущено їм 2 гр., про се годї знати. Мабуть не звільнювано їх, бо в 1472 р. податковий унїверсал виразно згадує міські ґрунти подібно ї нечиншову шляхту[1]).

Зіставлене всїх зібраних ланових податків за час панованя Казимира Я. представляє ся так[2]):

Рік	Великополь.	Малопольща	Увага
1447	12 гр.	12 гр.	incl. подимне
1451	—	6	
1453	6	6	
1455	12	12	
1456	24 12	12 12	нечиншова шляхта солтиси, війти й у Малоп. селяне на волї.
1457	12	12	Великополь. непев.
1458	6 2	—	селяне нечиншова шляхта[3])
1459	12	12	
1462	12	12	
1464	12	12	
1465	6	12	
1466	12	12	
1468	12	12	дїдичі половину
1470	—	12	
1472	12	12	
1472	6?	6	3-річне поральне
1476	—	4	
1478	12	12	без познанської землї
1479	12	12	виплачено?
1481	12	12	
1485	12	12	
1487	12	12	
1488	12	12	

[1]) Jus pol. 311.

[2]) Не вчисляємо тут ріжних провінцияльних ухвал, бо про них ледви находимо згадки. Також завважимо, що зібрано тут чисте ланове, без иньших родів оподаткованя, що враховувались у сю катеґорию податків (млини, коршми й т. д.).

[3]) Що до податку згаданого у Длуґоша (V, 263) під тим самим роком у висотї 12 гр., непевно, чи се був окремий податок.

Усїх отже ухвал ланового податку було коло 23. Сума всїх ланових податків за час панованя Казимира, які мусїв селянин заплатити з одного лану, виносить у Великопольщі коло 216 гр., у Малопольщі 238 гр.

Доходовий податок не ограничуєть ся певним станом він загальний, обіймав рівно духовенство, шляхту, міщан та селян. Обговорюваний період тим власно характерний, що в нїм подибуємо доволї часто податок наложений на духовенство та шляхту. Се подибуємо потім ще в першій половинї XVI ст., пізнїйше вже анї один раз шляхтич не причиняв ся до помноженя скарбових доходів. Початок сеї прояви зроблено, як знаємо, в 1455 р., коли малопольська шляхта подала умову, що тодї дасть дозвіл на ланове, як державцї королївських дібр зложать половину своїх доходів. Ся вимова не вдержалась, але вже того самого року покладено в Ґрудзьондзу під впливом „iunior-ів“ ухвалу, що духовенство має віддати половину доходів з бенефіциїв. Сю ухвалу також взято назад, всеж таки в 1456 р. видано звістну загальну ухвалу, де обложено доходовим податком не лишень духовенство й державців а й усю шляхту. Подібну постанову повторено ще в 1458 р. (для духовенства й державцїв королївських дібр), 1459, 1461 (шляхта), 1462, 1466, 1471 й ин. (дух.). Тут треба одначе відділити податок шляхти від податку духовенства, сей другий був звичайво відокремлений від загальної ухвали, в формі subsidii charitativi.

Побіч духовенства і шляхти (сама шляхта була сим податком обложена лишень раз в 1461 р.) платили сей податок також селяне: солтиси і війти, що мали чинші та слуги, а проєкт з 1477 р. згадує доходовий податок від млинарів. З міщан тут вложені властиво тільки учителї, та доходи з рілї.

Визначенє доходового податку основувало ся на чиншах, платнї, взагалї на грошових доходах. У духовенства під тими доходами розумілись або всякі чиншові доходи з бенефіциїв (прим. 1456, 1462) або грошові десятини (1456 на епіскопів), вкінцї доходи т. зв. папської такси (1471). Часто також визначувало духовенство з гори певну суму на публичні цїли (прим. 1458). У шляхти визначенє основувало ся на чиншах від селян або від позичок. Розумілись тут чинші в грошах, бо лишень проєкт з 1477 р. рад би втягнути тут збіжеву й медову данину, продаж риб і чиншову вартість двірських ґрунтів і порожнїх ланів. Сей проєкт згадує теж про чинші на відеркауф[1]).

---

[1]) Відеркауф (wyderkaff, нїм. wiederkauf) означало закупно ґрунтових чиншів, котре мож було відкупити. Було се щось в родї нашого заставу або секвестру, ли-

В чиншах була також підстава податку для солтисів і війтів, тих що жили не на лані, а з селянських чиншів. В ухв. з 1456 р. вони згадують ся лише в Малопольщі; видно з того, що в Великопольщі чиншові війти не подибували ся. Раз (1456) доходовим податком були обложені слуги й невільники, і се на основі їх річної платнї. Доходовий податок від млина згадуєть ся лише в проєктї з 1477 р., запевно без огляду на те, хто був власником млина.

З міщанських доходових податків подибуємо як вже сказано, лиш податок на учителїв і на ґрунти винаймлені. Підставою до визначеня податку була учительська платня й висота ґрунтової престациї.

Висота доходового податку доходила найвисше до 50% чиншів. Так постановили вже королївські дорадники в Ґрудзьондзу й такої висоти домагалась малопольська шляхта від державцїв королївщин в 1455 р. Одначе тілько раз виплатила шляхта 50% — в 1456 р., духовенство ще в 1471 р. дало 50% доходу з т. зв. папської такси, тілько краківський клер видав 37·5% (18 гр. від гривни). В иньших випадках висота податку знижуєть ся до 25% (державцї королївщин і духовні в 1458 р.). Раз (1456) познанський епіскоп мав дати попри половину чиншів лише третину грошових десятин (33·33%). В 1459 р. висота сходить до 12·5%, два роки пізнїйше до 5%. Сей останнїй податок був наложений правдоподібно не загально в формі 5% з доходу, але близше означений: 5 гривен від 100 гривен доходу. Се виходило-б з того, що загал шляхти згодив ся на нього, тілько пани заявились против. Духовенство платило ще subsidium charitativum раз (1462) у висотї 12·5%, в двох разах (1466, 1479) висоти його не знаємо, може була з гори визначена сума, подібно як платили епіскопи в 1458 р. Позички були оподатковані 50% доходом (1456), то знов 12·5% (1458).

Чиншові солтиси й війти платили 50%, як се знаємо з ухвали в 1456 р. Натомісць не знаємо докладно висоти того податку в 1459 р., бо тодї лише загально згадуєть ся про восьму частину чиншів. Беручи анальоґічно з 1456 р., мусимо дійти до переконаня, що й тут солтиси та війти (запевно й вірителї) платили 12·5%.

Слуги й невільники (у Великопольщі) обложені були 16·66% доходовим податком, себто 1 гр. від вярдунку їх платнї. Так само були оподатковані великопольські учителї, себто платили шосту часть

шень добровільного. За відеркауфом можна було й продати ґрунт, тілько що продавець міг його відкупити, що зрештою позволяєть ся і в нинїшнім цивільнім праві.

платнї. Обі сї категориї податників виступають, скільки знаємо, лише раз в 1456 р. З міської рілї, згаданої в тім роцї, що приносить полїтні доходи, зібрано 50% осьвідченої суми.

У проєктї з 1477 р. згадують ся ще такі доходові податки: 4·16% і 5½% ґрунтових чиншів, 4⅙% з данин в натуралїях; так само (4⅙%) солтиси з чиншової оцінки ґрунту, з продажу риб, доходу або чиншу з млинів, з панських ґрунтів оцінених на чинш; відеркауфи 4⅙%—5½%. До публичного скарбу мав також приходити 4⅙% податок від духовенства.

Зіставляємо тут усї доходові податки не вчисляючи неозначених близше subsidi-ів charitativ-ів духовенства:

	1456	1458[1]	1459	1461	1461	1471
Духовенство	50%	25%	12·5%	?	12·5%	50% і 37·5% пап такси
Державцї королївщин	50%	25%	12·5%	5% у гривнах	—	—
Шляхта	50%	—	12 5%	5% у гривнах	—	
Вірителї	50%	12·5%	?	—	—	—
Солтиси і війти[1]	50%	—	?	—	—	—
Слуги й невільники[1]	16·66%	—	?	—	—	—
Учителї[1]	16·66%	—	?	—	—	—

Маєтковий податок мав характер більше міського полатку, бо з сел входили тут лише млини і Волохи. Під маєтковим податком розуміємо: 1) шос (schos, exactio civilis)[2], 2) від купцїв, чужих і краєвих, 3) від Жидів, 4) з млинів, 5) від Волохів.

Шос платили всї міщане, королївські, церковні чи сьвітські, хто лише мав у містї дім або яку посїлість, часом і ті що мали до часу волю. Вільні були від того податку лише ті, що обробляли землю і платили ланове[3]. Підставою до визначеня сього збору був дім, огород, взагалї якась міська посїлість разом з усім рухомим майном[4].

---

[1]) Великопольща.

[2]) Cod. dipl. Crac. I, 251.

[3]) Cod dipl. ed. Raczyński 180, Bandtkie Jus pol. 305, 311.

[4]) Павіньский (Skarbowość w Polsce za Stefana Batorego str. 154) каже: „шос був вибираний з самих тільки міських нерухомостей, як нам здаєть ся, домів і забудовань.

Оцїнювано вартість дому, городу і ин. або доходжено, в якій цїнї властитель посїлість купив, опісля від тої вартости або цїни визначувано певну суму в процентах. Висота міського збору була звичайно 2 гр. від гривни майна (4·16%), один раз (1465) — 4 гр. (8·32%), за те в 1458 р. виносив сей податок (у Великопольщі) лише 1·04% себто $\frac{1}{2}$ гр. від гривни. Кілька разів (1470, 1481) не знаємо докладно висоти. Шос ухвалювано звичайно при лановім або доходовім податку, тілько раз (1489) наложено його при чоповім (Великопольща). Тому то може бути, що в нашім оглядї пропущено деяку постанову міського збору, одначе у тім не наша вина.

Купцї платили маєтковий податок подібний до висше згаданого. Їх дїлено на краєвих і чужих (норимберґських). Краєві купцї були безперечно оподатковані при ухвалї шосу, бо він обіймав рухоме й нерухоме майно. Тому в сей відділ входили-б лише чужі купцї, одначе унїверсал (малоп.) з 1456 р. відділює звичайних міщан від краєвих купцїв. Тому то беремо купцїв як окрему катеґорию податників. Підставою до визначеня податку було майно, як рухоме так нерухоме, оцїнювано отже й товари, що продавались по купецьких лавках. Висота податку була в 1456 р. 4·16%. Властиве маємо лише сю одну докладну звістку про купцїв, в усїх иньших разах вони втягнені під загальну назву міщан. Чи се було й з чужими купцями, не вміємо сказати. При податку з 1359 р. згадують ся купцї, але не знаємо, чи підставою була вартість майна в грошах, чи се була звичайна акциза від товарів.

Жиди обложені маєтковим податком в 1456 р. як у Великопольщі так у Малопольщі. Висота була два рази більша як у міщан, себто 8·32%. При иньших ухвалах жиди виразно не згадують ся, але мабуть не помилимо ся, коли скажемо, що при кождій ухвалї міського збору платили його Жиди в подвійній висотї. Так отже в 1465 р. виходило-б, що Жиди платили 16·64% вартости майна, в 1458 р. лиш 2·08%.

Дїдичні млини. Млинарі платили маєтковий податок лише сї, що мали власний дїдичний млин (иподї, як 1472, від колеса). Віднаймлювані млини входили в иньшу катеґорию. Підставою до визначеня податку була вартість млина в грошах або цїна купівлї. Який се

Поборові унїверсали виразно про се не говорять і т. и...“ Гадка ся хибна, принаймнї для наших часів, бо в привілею для Кракова в 1469 р. згадуєть ся виразно міський збір (exactio civilis) у висотї „2 гр. від гривни рухомого й нерухомого майна“. (Codex dipl. Crac I, 251). Врештою такої самої думки був Л(юбомірський), автор працї Trzy rozdziały z historyi skarbowości polskiej (стор. 8).

був млин, водяний чи вітровий, не вважано звичайно. Висота сього податку була в 1456 р. 4·16% вартости (2 гр. від гривни), в 1458 р. (у Великопольщі) 1·04% себто ½ гр. від гривни вартости, в 1472 р. піднеслась до 2·08% себто 1 гр. від гривни вартости. Властиво тілько в сих трох разах знаємо про млинський доходовий податок дещо докладнїйше, при иньших ухвалах годї подати висоту його. Звичайно оподатковувано млини при ухвалах ланового. Побіч млинів згадують ся звичайно коршми (1458, 1464, 1472).

Волохи згадують ся під р. 1472, проєкт з 1477 р. згадує про них, але не визначає податку. Запевно одначе вони були частїйше оподатковані надзвичайним податком. Се були гірняки, що випасали вівцї й сидїли на волоськім праві. Одиноким їх майном були вівцї, тож і підставою для визначеня податку була їх скількість. В 1472 р. платили від сотки овець 2 гр.

Подаємо низше зібране всїх по можности маєткових податків, які були в нашім периодї певно ухвалені¹):

	1456	1458*)	1464	1465	1466	1468	1470	1472	1469	1481	1489*)
Міщане (шос)	4·16%	1·04%		8·32%	4·16%	4·16%	4·16%(?)		?%	?%	4·16%
Чужі купцї	4·16%	?		?	?	?	?		?	?	?
Жиди	8·32%	?		?	?	?	?		?	?	?
Млинарі	4·16%*)		?%					2·08%			
Волохи								6 гр. від сотки овець			

Торговельний і промисловий податок. Під 1459 р. читаємо в Длуґоша про податкову ухвалу і в нїй про податок на купцїв та ремісників. Се було оподатковане напитків та иньших міських і сельських виробів. В податкових ухвалах нашого периоду не читаємо нїчого близшого про ремісництво, які воно платило податки. Так само й про купецтво, бо в горі були лиш говорено про маєтковий податок купцїв, знов очевидно — вони мусїли платити також за продавані річи, з тої то причини в сїм віддїлї згадуємо лише про сї

¹) Що зазначено зьвіздкою *), належить виключно до Великопольщі; непевности полишено.

катеґориї податку: 1) акциза або чопове, 2) коршми, 3) видержавлені млини, 4) руди.

Акциза або чопове оплачувано від виробу й продажи напитків. Сей податок уставлено кілька разів підчас панованя Казимира Ягайловича, одначе лише раз в 1489 р., маємо детальний його розклад в обох частинах Польщі. Тут згадують ся такі роди напитків: а) пиво, б) вино, в) лїпше вино (v. malmaticum, graecum, italicum), г) гірше вино (v. simplex), д) мід. Визначенє чопового основувало ся очевидно на певній означеній мірі. В згаданих ухвалах є згадка про такі міри: vas, magnum vas alias beczky, maior vas alias kufka saremska, medium vas alias polukuffek, tunna, kloda, barilis etc. Висота чопового була залежна як від напитку так і від міри. В 1489 р. пиво оплачувалось: від бочки (vase, actuali, tunna) у Великоп. 7 кв., у Малоп. 6 кв.; від куфи вина по 2 зл. [В. і М.]; від бочілки (vase, kloda) меду — 2 гр. і 2½ гр.[1]). Що до иньших ухвал акцизи від напитків дещо близше годї сказати, нема до того материялів. А ухвалювано її ще в рр. 1459, 1462, 1466, 1479.

Коршми віддїлюємо тут о стільки, скільки платили податки не від шинковних напитків, лишень як промислова цїлість. Тут отже вимір був дуже простий, однак була ріжниця між коршмою дїдичною і найнятою. По ухвалї з 1472 р. дїдична коршма платить 6 гр., видержавлена лишень 3 гр. Постанова кольського сойму 1458 р. визначує від кождої коршми на селї 1 гр; в 1464 р. висота податку з коршми доходить мабуть 12 гр.

Млини були оподатковані инакше дїдичні, инакше видержавлені. Про перші була вже мова повисше, що підставою до визначеня податку на них була їх вартість. Винаймлювані млини платили певну з гори визначену суму без огляду на вартість чи цїну. Так в 1456 р. видержавлений вітрак у Великопольщі оподатковано 4 гр., два роки пізнїйше 2 гр.; у Малопольщі (1456) кождий недїдичний млин платив 6 гр., так само в 1472 р. Висоту податку в 1464 р. годї на певно подати.

Оподаткованє руд стрічаємо виразно лишень раз (1472), було се 12 гр. від одного колеса.

Податок від голови рідко подибуємо. В великопольській ухвалї з 1456 р. підпадають йому кметь і його жінка, по 1 гр., та кождий мущина й жінка, що живуть у містї, по 1 гр. Перші з них платили

[1]) Зіставленє чопового з 1489 р. на стор. 45.

лиш тому сей податок, що тодї вони були вільні від ланового, тимчасом коли пан платив доходовий податок. В сю рубрику можна-б покласти також податок р у с ь к о г о п о п а (1472), бо при нїм не сказано про нїяку підставу до визначеня податку.

Позички на процент були оподатковані в доходовім напрямі, про се було висше.

Subsidium charitativum духовенства хоч по формі, як було в тодїшнїх часах плачене, належить до ряду доходових податків, згадуєть ся тут ще раз задля свого характеру д о б р о в і л ь н о г о п о д а т к у. Хоч воно лучить ся з иньшими податками, та завсїди майже сей характер задержувало. Лише мабуть в ухвалах доходового податку subsidium char. було більш приковане до ухвали, хоч незалежність духовенства можна було пізнати з Длуґошової оцїнки ґрудзьондзкої ухвали (1455). Окрему форму сеї донативи маємо в кольській ухвалї з 1458 р., де епіскопи платять з гори визначену суму. Вимір і висота були обговорені вже висше.

II.

Оподаткованє станів.

Духовенство платить від доходу. Чиншова шляхта від чиншових доходів, нечиншова з лану. Змаганє, аби дїдичі платили половину ланового. Иньші податки шляхти. Міщанство від вартости майна, ланове й від голови. Селяне платять: поральне, ланове, з чиншів і від голови. Волохи від сотки овець. Руське духовенство поголовне. Жиди від вартости майна.

1) Духовенство.

В обговорюванім периодї сей стан причиняв ся доволї часто до прибільшеня державних доходів. Початок того виходить від звістного конфлїкту з шляхтою в 1455 і 1456 р. Вільне силою кошицького привілею від всяких сталих податків, зґоджуєть ся воно від тодї час-до-часу видавати певні надзвичайні податки. Зразу соймові ухвали загального податку обіймають і духовенство, пізнїйше одначе воно відокремлюєть ся від них і само на синодах подає згоду на податок або відмову. Коли платить, то не на підставі своїх дібр, лишень певний процент від чиншів і взагалї грошових доходів (селянські чинші, грошові десятини, папська такса). Деколи платить з гори означені суми. Податки постановлені на синодах зовуть ся звичайно subsidium charitativum. Висота податку була звичайно 50%, 37·5%, 25%, 12·5% певних річних доходів.

2) *Шляхта.*

Серед того стану треба віддїлити три катеґориї: а) державцїв і посїдачів королївщин, б) чиншову шляхту себто таку, що мала селян на чиншах, в) загонову, дрібну шляхту, що не мала підданих і жила з управи рілї. Змаґане до оподаткованя шляхотського стану почалось власне від першої катеґориї, коли як знаємо, в 1455 р. малопольська шляхта допевнялась, аби вони зложили половину своїх доходів. Аби се здїйснити, мусїла шляхта й на себе прийняти такий самий податок і таким способом станула визначна ухвала з 1456 р. Обі перші катеґориї платили все доходовий податок з чиншів, що було головною основою їх економічного положеня. Висота сих податків в процентах була звичайно: 50%, 25%(а), 12·5%. В 1461 р. оподатковано богачів, бо визначено податковий процент не в грошах лише у гривнах (5%). Один дуже інтересний обяв подибуємо в 1465 р., коли ухвалено лановий податок з тою умовою, що половину його (6 гр.) мають платити селяне, половину-ж дїдичі. Одначе, як знаємо, мало хто зі шляхти держав ся сеї ухвали. Замітний проєкт з 1477 р. бажав оподаткувати шляхту не лиш із чиншів і данин селян, але й двірських ґрунтів, що мали бути оцїнені на чинші так як селянські, відтак з тих номінальних доходів мало бути заплачено 4·16%. Се одинока проява змагань тодїшнїх часів оподаткувати двірські ґрунти.

Що до третої катеґориї, безчиншової шляхти, то вона не платила нїякого доходового податку, лише лановий, подібно як селяне. Розуміє ть ся, що й подимного нїколи не складала, хиба-б тут взяти ланове з р. 1472. Висота ланового, що падала на вбогу шляхту, була звичайно 24, 12, 6, 2 гр. від лана (або плуга).

Шляхта платила деякі й иньші податки, але вже не з титулу свого стану, а з титулу власности оподаткованої річи прим. як вірителї[1]), властителї млинів, броварів і т. ин.

Вкінцї згадуємо ще два повсечасні податки, що шляхтич платив, се торговельне мито й снопові десятини для костелів. Що до першого то зараз в 1456 і 1496 наступила полекша. Від тодї (1496) всьо, що було для особистої потреби шляхтича, міг він свобідно без оплати спроваджувати, також всї свої продукти без мита вивозити.

---

[1]) Кольський унїверсал 1458 р. виразно згадує земян, що дають гроші на процент.

3) *Міщанство.*

Се вже стан, що тяжко двигав публичі тягарі ріжного роду й назви. Тут не місце всї переходити, зазначимо лише ті, що виступають у наших соймових податкових ухвалах. До них передовсїм належить міський збір (шос) від рухомого й нерухомого майна. Збирано його сим способом, що оцїнювано вартість дому, огороду, рухомостей, опісля назначувано певний процент, звичайно 4·16%, часом 1·04%, раз подибуємо навіть 8·32%. Дехто з міщан платить ланове, коли головно займаєть ся управою рілї, але вже тодї не оплачує шосу, як се виразно зазначуєть ся в податкових унїверсалах. Порального міщанин не платив. Подібний до шосу податок на купцїв, як краєвих так заграничних. Така сама була підстава до визначеня (певний процент вартости майна) і така сама висота (4·16%). Ті міщане, що сидїли до певного часу на волї або через те, що були погоріли або що тілько осадовились (новий корінь) бували також оподатковані (1458 у Великопольщі). Коли мали лан — платили ланове, як його не мали — давали певний процент від вартости посїлости. Поміж тими роблено однак виїмки: хто від року або погорів або оселив ся — був вільний від всякого податку. Такі загальні податки, як від позичок, млинів, виробу й продажи напитків і т. и. дотикали, річ звичайна, й міщан, подібно як одиницю кождого иньшого стану. Вкінцї треба згадати про міщанський податок від голови, що був наложений в 1456 р. (Великоп.).

4) *Селянство.*

Коли міщанин тяжко двигав податковий притиск, то селянин гнув ся під ним. Се очевидно задалеко запровадило-б нас, коли-б ми хотїли тут, хоч би й найкоротше, представити всї селянські тягарі й повинности. Ми знов ограничимо ся соймовими ухвалами, тому обмежимось головно поральним й лановим. Поральне, як вже сказано, се сталий, рік-у-рік плачений податок у висоті 2 гр. від лану, від кождого лану, без квантітивної й квалїтативної ріжницї. Того податку не платив нїякий иньший стан, окрім селянства, не платили навіть міщане, що займались управою рілї. Подимне, само собою, не було дуже тяжким податком (не мало воно й великого значіня для держави чи там короля), однак ся несправедливість, що не знала нї величини нї добору ґрунту, лиш одну назву „лан“, мусїла тяжко відбиватись на податниках околиць з порожними, прим. підгірськими рілями, як з другої сторони подільська пшенична ріля без труду зносила сей тягар.

Найважнїйший селянський податок — се ланове. Се головна струя, що раз-у-раз вливалась у державну касу. Вимір сього податку основуєть ся на тій самій несправедливій нормі, що й поральне, себто від лана без огляду на його вартість. Платили його також селяне на волї (1456 Малоп.) і вільні люде (1458). Сей податок вже не виключно селянський: платить його шляхта, що не має підданих, дають його міщане, що обробляють рілю. Межи тими останнїми і селянами така ріжниця, що коли міщанин платить ланове, то вільний від шосу, тимчасом селянин попри ланове платить і подимне. Хиба буває часом (1404, 1447), що соймова ухвала враховує в лановий податок також подимне. Знаємо також випадок (1472), де лановий податок признаний був à conto подимного. Вже згадували ми про ухвали (1468), де половину ланового мали покрити власним грошем дїдичі. Видно з того всього, що проявились тодї, побіч змагань до иньших реформ, також змагане до улегченя податкового тягару селянам. Завважити ще треба, що в 1456 р. (Малоп.) селяне платили ланове не безпосередно, лишень давали 12 гр. у підмогу панського 50% доходового податку.

До селянського стану зачислюють ся солтиси та війти. Сї платили або доходовий податок з чиншів, колиж чиншів не мали — платили лановий податок, звичайно в тій самій висотї, що й селяне. Зачислимо тут далї вільних слуг та слуг-невільників, що їх також оподатковувано. Перші платять (в 1456 р. Великоп.) 12 гр., другі 17% річної платнї. Податком від голови також був раз обложений кметь з жінкою, так само загородник з жінкою (Великоп. 1456). Селяне на волоськім праві платили податок від сотки овець.

5) *Руське духовенство.*

Руські сьвященики, особливо сїльські, далеко не мали тих привілеїв як латинські. Вони мало чим ріжнились від селян і були обгорнені ріжними данинами. В наших податкових ухвалах згадують ся вони лиш раз (1472), що платять 6 гр. Се податок більше поголовного характеру, бо не подано нїякої основи до визначеня його. Звістний проєкт з 1477 р. говорить про руських попів, однак не подає проєктованої висоти податку: визначенє його полишає locorum petitis, так само що до Волохів і пустих сїл.

6) *Жиди.*

Про Жидів мало маємо звісток, мабуть при кождоразовім шосї й вони платять податок від вартости майна, в висотї два рази більшій як звичайні міщане.

III.

Способи накладаня, вибираня податків і податкового поступованя.

1) *Накладуванє податку.*

Власть накладати податки має тільки шляхта Королївські внесеня. Загальний з'їзд може ухвалити часом. Звичайно компетентні тут земські соймики, куди часто загальні сойми відсилають внесеня. Духовенство звичайно ухвалює податок на синодах.

На основі кошицького привілею 1374 р. повсечасним, рік-у-рік вибираним податком єсть лиш поральне з селянських ланів (не враховуємо тут иньших сїльських і міських оплат). Сей отже податок вибирано без окремого накладаня й визначеня. В своїй консеквенциї кошицький привілей позволяє кождий иньший надзвичайний податок лише тодї, як упривілейовані стани (духовенство й шляхта) подадуть на те свою згоду. Тому то наложити надзвичайний податок може тільки шляхта, евентуально з духовенством.

Податкових грошей потребує передовсїм правительство, отже в потребі звичайно король вносить проєкт надзвичайного податку. Буває однак і се, що зі сторони самої шляхти виходить подібне внесенє. Проєкт подаєть ся передовсїм під розвагу головному з'їздови (у Пйотркові), що складав ся з панів і висшого духовенства. Він може остаточно ухвалити податок, коли чує себе компетентним, себто о скільки сї дорадники заступають цїлу шляхту, чи то скільки в склад їх входять репрезентанти низшої соймикової шляхти. Коли-ж загальний з'їзд складаєть ся з самих панів і висшого духовенства, або коли зібрані репрезентанти шляхти думають, що не можуть ухвалити податку, не вислухавши голосу соймику — тодї справа переходить і рішаєть ся на земських соймиках чи провінцияльних соймах, для котрих загальний з'їзд визначає термін збору. Зрештою король не мусить подавати проєкт попереду на ґенеральному з'їзду. Коли з часом виробила ся практика, що всї податкові внесеня стало переходять на провінцияльні сойми й соймики, в тім разї король міг подати проєкт просто до них. Така ухвала вже не потрібувала потвердженя загального з'їзду. Могло

бути також, що пйотрковський з'їзд не приставав на податок: король повертав ся тоді з проєктом просто до земель. Внесеня переказувались иноді й на відворіть: провінциальні з'їзди відкладають податкову постанову до Пйотркова, куди мають прийти шляхотські заступники. Особливо бувало се тоді, коли треба було порозуміня з иньшими частинами Польщі. Тому то провінцияльні сойми, малопольський і великопольський не збирали ся в однім часї, лише звичайно два тижнї один по однім. Деколи великопольський з'їзд посилає своїх повномочників на малопольський сойм і сим способом вкупі ухвалюють податок.

Проєкт мотивує король на головнім соймі сам особисто, на провінцияльних особисто або через посла. Звичайно вже в проєктї подано напрям, розклад і висоту податку. Одначе власть, що має право дозволу на податок, може свобідно змінити так напрям, як розклад і висоту. Тут отже визначуєть ся, який стан має бути оподаткований, в якім напрямі (лановім, доходовім, маєтковім і т. и.) і в якій висоті.

Податок від духовенства може бути ухвалений тою самою дорогою, одначе звичайно податковий проєкт подаєть ся специяльно самому духовенству й воно, зібране на синоді, годить ся або відкидає.

2) Податкові уряди й поступованє при зборі податків.

Подимне вибирають королївські урядники, соймові-ж податки земські колєктори. Приписи поступованя для зем. колєкторів. Поміч старостів при екзекуциї. Присяга оподаткованого. Ріжниці в Малопольщі і Великопольщі. Другорядні збирачі. Рахунки й перехованє. Диєти. Надворний, коронний і земський скарб.

Ся часть податкової орґанізациї в тім часї дуже важна; хоч головні засади в податкових справах тодї такі самі як пізнїйше, то все таки вони більшої заслугують уваги для того, що се почин пізнїйшої орґанізациї. Тому то вважаємо конечним перейти всї дотичні постанови. Сю справу оглянемо передовсїм у двох напрямах: а) хто має вибирати податки, б) яким способом мають вони стягати ся й переховуватись.

Звичайно, подимне вибирали збирачі, визначені королем, тому соймові податкові ухвали що до того не подають нїяких приписів. Инакше стояла справа з надзвичайними податками. Тут від найдавнїйших часів вибір ухваленого податку шляхта бере в свої руки, визначаючи до того з поміж себе земських колєкторів.

Перший раз являють ся земські збирачі в 1404 р. З королївського акту в справі податку виходить, що кметї податок мають складати в руки своїх панів, сїж віддати специяльно до того вибраним збирачам. Останнїж мають пильновати, аби податок був належито зібраний. Дїяльність колектора контрольовано, за спроневіру відповідав він перед судом, вразї його смерти — його дїти[1].

В 1447 р. вибрано також земських збирачів, що мали стягнути податок межи Різдвом і Попельцем. В разї потреби примусової екзекуциї того податку переводили її старости[2].

При ухвалї податку в 1451 р. сказано, що зібрані колекторами (роз. земськими) гроші мають бути віддані в руки двох воєводів, краківського й сандомирського. Їм додаєть ся до боку двох зі шляхти й усї разом мають орудувати зібраними грішми і видавати лишень на конечні потреби[3]. В церевіцькім привілею (1454) подано деякі приписи що до збору податків. Передовсїм староста, що переводить екзекуцию, не повинен нїчого стягати понад довжну суму для бурґрафа чи возного[4]. Те саме застерігаєть ся в нешавських статутах[5].

Докладні постанови про вибиранє податків подибуємо аж в пиотрківській ухвалї 1456 р. що до того податку, який мав бути ухвалений в Корчинї й Колї. Передовсїм визначено великопольських поборцїв: В землї Ленчицькій — урядник і двох зі шляхти; Серадзькій — шляхтич і ксьондз; Познанській — судя й канонїк; Калїській — шляхтич і ксьондз; Ґнезненській — так само. Визначенє малопольських збирачів полишено самій провінциї, бо задля неї головно передано справу соймикам.

Відтак була згода на такий спосіб вибираня: Як хто не дасть половини чиншів на день св. Мартина, тодї поборцї з кождого його села забирають 4 воли; колиж і через найблизші дві недїлї не зложить податку, тодї поборцї мають зайняти секвестром село (se intromittere) і сим способом видобути податок (cum omni iure tenere).

Що до податку з міст і від Жидів, то сей збір віддано королеви[6].

---

[1] Sejmiki ziemskie, додатки ч. 3.

[2] Bandtkie Jus polonicum 258: debet pignorari more antiquo et consueto.

[3] nisi pro ardua distribuendos (Длуґош V, 87)

[4] Jus polonicum 265.

[5] ibidem 270.

[6] Jus pol. 294.

В універсалах провінцияльних соймів подано ще докладнїйші приписи. Корчинський постановлює: Колєктори від кождого оподаткованого мають відобрати присягу, що така, не иньша, сума всїх його чиншових доходів і майна. Колиж хто має добра в ріжних околицях, то він присягає в місци свого сталого побуту, в иньших посїлостях їх зарядчики з двома заприсяженими кметями або міщанами. Опісля панове мають се ще раз присягою потвердити.

Колиб хто податку не дав, то староста (не поборцї, як се було в пйотрківській ухвалї) забирає 6 волів, два тижнї по св. Миколаю приходить інтромісия, що триває доти, доки не виберeть ся відповідної суми.

По містах, як хто не заплатить у два тижнї після речинця, податок подвоюєть ся, відтак наступає екзекуция до тої висоти.

Податковий унїверсал має каштелян або його заступник наказати оголосити по містах і городах міщанам сильним і зрозумілим голосом (alta et intelligibili voce)[1].

Поміж корчинським і кольським унїверсалом подибуємо деякі ріжницї[2]: Кара (pignus) наступає аж дві недїлї по терміні, до того забираєть ся лише 4 воли й аж по других двох недїлях займаєть ся село (intromissio) до вибраня подвійної висоти, за дальші ще дві недїлї — почвірної.

Поборець записує відобрану суму в реєстр і дає поквитованє на вибрану суму; з другого боку оподаткований квитує збирача, щоб сей мав чим виказатись при обрахунку.

До міст визначені поборцї (не полишаєть ся виключно королеви, як того хтїла ухвала з'їзду) мають разом з королївським урядником (cum notario regali) наглядати, аби податок вибрано справедливо. Вони мають опікуватись скринями, куди складались гроші. Вони, deputati з поміж шляхти й міщан, мають переховувати ключі від сих скринь. Властитель міста чи городу має бути присутний при вибираню міського податку для контролї.

Хто має посїлости в ріжних місцях, платить за всї в місци побуту, беручи поквитованє від колєктора, що вибирає по далеких добрах.

В р. 1458 призначено колєкторам за труди по 20 гривен.

Деякі нові постанови податкового поступованя подибуємо в малопольськім податковім унїверсалї з 1472 р.[3]).

---

[1]) Jus pol. 297.

[2]) Рачиньский Codex dipl. M. Pol. 175—9.

[3]) Jus polonicum 311.

Старості наказано переводити над непослушними сильну екзекуцию (pignoratio): хто би з шляхти противив ся, того, як приказує ухвала з'їзду, треба позвати й увязнити і не випускати, хиба за словом чести або за кавциєю. Попереду однак дати йому спромогу боронити ся поданем квитів і реєстрів колектора. Коли однач він так упертий, що не ручить анї честю анї кавциєю анї не виправдуєть ся, такого вкинути в вежу й не увільняти, аж зложить довжну суму разом з карою. Коли-б візваний не ставив ся, то староста має зайняти село, доки не зложить податку й кари. Староста має також оголосити, аби писарі не казали собі платити при вибираню податку. Видно, що надужитя бували часто.

При ухвалї чопового в 1489 р. для Малопольщі були такі приписи[1]): Колекторів вибрано сим способом: В землї Краківській — каштелян і двох зі шляхти; Сандомірській — каштелян, земський судя й трох зі шляхти; Люблинській — каштелян, земський судя й один зі шляхти.

Сї збирачі мають іти до кождого міста з королївським листом і писаром (notario), наперед до королївських міст, відтак духовних і шляхотських. Всюди мають визначити двох міських райців на другорядних поборцїв (exactores particulares). Сї мають зложити присягу на хрест, що будуть при збираню справедливі й безінтересовні. Подібно й по селам визначують ся партикулярними поборцями заступник війта і двох присяжних, що також складають присягу. З сїл зібрані гроші висилають ся до міста, що належить до того самого пана. Як такого міста нема, тодї колектори визначають відповідне місце. Сандомірська земля дїлить ся на шість округів, краківська на два. Відтак колектори, чи разом чи по два чи поодиноко, візитують що два місяцї міста й села, беруть з рук другорядних поборців гроші, перевівши рахунок і поквитувавши їх. Опісля віддадуть сї гроші каштелянови, сей переведе рахунок, поквитує колекторів-товаришів і зложить до переховку під спільним наглядом. Орудувати грішми мають каштелян і воєвода дотичної землї в порозуміню (cum scitu et intelligentia) з королем.

Як в 1456 р. поступоване при вибираню податку було дещо иньше в Великопольщі, як Малопольщі, так само й тепер[2]).

У Великопольщі головні колектори (епіскопи, воєводи й каштеляни й по двох зі шляхти) з'їзджають ся чотири рази в рік

---

[1]) Cod. epist. saec XV, I, 304.

[2]) Cod epist. I, 307—308.

в котрім будь місци на обрахунок. До того ще самі складають справоздане на великопольськім соймі в Колї або Клодаві[1]).

Староста має нагляд, аби слухано поборцїв (другорядних, exactores), що мають око на недозволену продаж пива[2]).

Кождий поборець (exactor) дістає 50 гривен плати за кошти й труди.

Зі сїльських коршмів збирають податок парохи або ксьондзи, делеґовані епіскопами. Вони 4 рази в рік їдуть здавати рахунки колекторам. За кошти визначуєть ся їм за кождий гріш від бочки — один квартник, одначе все таки складають присягу на справедливість.

Міський податок віддано цїлком королеви, що, як бачили ми, бувало звичайно.

Зібравши всї соймові постанови що до способу вибираня податків маємо такий образ:

1) Зібранєм соймових, надзвичайних податків займають ся збирачі вибрані шляхтою на соймі чи соймику;

2) тими колекторами бувають звичайно земські достойники, у Великопольщі допускають ся тут також духовні особи;

3) в містах звичайно збирають міський податок (шос) королївські урядники, буває однак, що для контролї визначують ся тут депутовані колектори;

4) при податках, що їх вибиране розложене було на довший час, головні збирачі (deputati collectores) визначували другорядних поборцїв (exactores), що присягою зобовязували ся до справедливости;

5) засадою до визначеня поборових одиниць була присяга оподаткованого, евентуально його заступника з двома сьвідками;

6) для контролї при обрахунках подають ся при стяганю обосторонні поквітованя;

7) до примусової екзекуциї уживаєть ся сильних способів, як забране худоби (pignoratio), позов, увязнене, poena regalis, інтромісия;

8) екзекутивними орґанами при тім служать королївські уряди;

9) зібрані гроші, як є другорядні збирачі, передають ся після обрахунку головним колекторам, як їх немає то сї просто передають в руки одного з них, звичайно каштеляна;

10) головні колектори мають подавати справоздане й рахунки на соймику (Великоп.);

---

[1]) Facient rationem omnibus dominis et communitati harum parcium, quando essent requisiti in conventione Colensi aut Clodaviensi congregatis.

[2]) Вони мають також догляд над додатковим податком, призначеним pro reformatione civitatis.

11) право орудувати грішми прислугує звичайно каштелянови і воєводї дотичної землї, одначе в порозуміню з королем;

12) функция збираня податків платна, оплачуєть ся або певною з гори визначеною сумою, або додатком до податку.

* * *

З того, що досї сказано, бачимо, що до надворного, королївського скарбу з помежи звичайних податків ішло лишень подимне і стяганє його відбувалось королївськими, державними урядами[1]). З помежи соймових, надзвичайних податків, то деколи віддавано королеви податок з міст і від Жидів. Не вміємо на певно сказати куди йшло се подимне, що містилось вже в лановім (1404, 1447, 1472), здаєть ся нам, що йшло в заряд земських колєкторів.

Всї иньші надзвичайні податки не віддавались вже в королївські руки, бо там не можна було-б провадити над видатками контролї. Тому то вже від самого початку податкових ухвал (1404) збір і орудуванє податковими грішми віддаєть ся вибраним колєкторам (deputatis colectoribus), аби сї нормували видатки конечними потребами. Сї колєктори не були лишень орудовниками й наглядачами грошових видатків, вони були й виконавцями соймових ухвал. Тільки в переведеню збору допомагав їм староста.

Се отже завязок пізнїйшого коронного скарбу, куди в XVII в. пійшло й подимне.

В тім часї кожда земля мала свій окремий заряд. Бувало й так, що поодинока земля, сама для себе, на свої потреби, ухвалювала податок і своїх визначала зарядчиків. Се був земський скарб (thesaurum terrestre).

За проєкт публичного скарбу (thesaurum publicum) в 1477 р. говорили ми вже висше.

---

[1]) Аби мати вкінцї виображінє про визначенє і збір королївського податку, згадаємо за едикт королївської ради в справі порального з 1489 р. або 1490: Задля великих непорядків у видаваню порального постановлено, аби королївські писарі (notarii) ходили по всїх землях і разом з місцевим бурграфом або підстаростою, ще й з двома вірoдостойними земянами, звідали всї духовні й сьвітські села. Наперед мають допевнятись від солтиса, взагалї начальника і двох присяжних селян, аби під присягою подали число ланів, осїлих і пустих. Опісля такуж саму присягу мають відобрати від дїдича і списати число осїлих і неосїлих ланів. На випадок обманство треба поля докладно виміряти і на властителя наложити кару 40 гривен (pena regalis). Коли-б пана в селї не було, ся кара спадає на солтиса й присяжних. Коли-б пан уймав ся присягти, платить сю кару аж до почвірної висоти, инакше наступає інтромісия (Akta grodzkie i ziemskie t. XV, N. 2000. Що до дати див. Бальцера Corpus juris pol. ст. 70).

ЗАКІНЧЕНЄ.

Всї дотеперішні наші висновки закінчимо ще кількома загальними увагами. З поодиноких зіставлень податків бачимо, що найчастїйше оподатковані були селяне, далї міщане, опісля духовенство і шляхта. Що до родів податку, то попереду йде лановий, відтак маєтковий, вкінцї доходовий. За мало маємо материялів, аби подати близші порівнаня, все таки можемо зробити кілька висновків. Попереду інтересно, який податок давав найбільшу суму доходів для державн? Знаємо, що на підставі дуже високого й широкого оподаткованя в 1456 р. зібрано у Великопольщі 25.000 зл. Тут входив передовсїм доходовий (50%) і маєтковий (4·15%) податок, побіч иньших. Коли зважимо, що селянин платив з лана звичайно 12 гр. то згадана сума могла-б бути роздїлена в формі ланового на близько 63000 ланів. Виходить отже, що Великопольща, маючи таке число ланів, могла-б таку саму зібрати з ланового, в каждім разї сума ланового перевисшала поодинокі иньші податки. Що був висшнй навіть від 50%-ого податку з чиншів, видно ще й з того: Селянин платив панови чиншу коло 24 гр. з лана[1]), приходило отже від пана за кождого селянина 12 гр. себто тілько, що ланового, але за те відпадають иньші роди ланового (від міщан і дрібної шляхти). За час цїлого нашого периоду малопольський селянин за один лан видав коло 238 гр., як тим часом шляхтич заплатив 22·2 гр. себто лиш 23% того, що в формі чиншів взяв від селянина в тих самих роках, коли платив доходовий податок. Згадана сума 238 гр. стоїть до суми чиншів, що в 1447—1488 р. прийшло з одного лану в користь пана, як 1·19 : 5·04, коли-ж сума шляхотського податку була лиш мало що висша над 2% всїх чиншових доходів[2]). Коли будемо уважати взаємини поміж земським власником і селянином такими, що з одного боку стоїть власник, а з другої його приватна власність, то з того побачимо,

[1]) Див. постанова соймику в Красноставі 1477 р. (Sejmiki ziemskie, додатки ч. 184). В західних провінциях Польщі сей чинш певно не був меньший.

[2]) Коли-б хто хотів приладнати тодїшні відносини до нинїшнїх і докладно зрозуміти податковий тягар тодїшнього селянина, то справа виходить так: В 1477 р. за корець вівса платилось 2 гр., ячменю 3 гр, пшеницї 4 гр.; коло того часу віл вартував коло 48 гр. Селянин отже на лановий 12 грошовий податок мусїв продати 6 корцїв вівса. Коли до того возьмемо величину лана коло 30 моргів, то сей податок на наші відносини буде коло 36 корон. Коли зважимо ще щорічні два рази висші чинші в користь пана, подимне й иньші ріжного рода данини й престациї, то можемо мати виображінє, який тяжкий був стан селянина в XV ст.

що властиво для шляхти було догіднїйше самій платити 25% або 12·5%-овий доходовий податок, як признавати так часто ланове. Тим селянин дуже біднїв, що знов виходило в некорисгь дїдича. Тут одначе переважає шляхотський становий егоїзм і страх перед евентуальними податковими реформами.

Знов не треба думати, нѐмов би то дїдичі дебровільно прикладали свою руку до збіднїня селянина в їх некористь. Вони уміли винайти таку дорогу, що й селянин мусїв двигати головний податковий тягар і шляхтич не відчував так дуже на власній кишенї економічної руїни свого підданого. Маємо тут на думцї заведенє фільваркової двірської господарки. Шляхта привикла уважати селянські ґрунти, навіть їх самих, за свою приватну власність і почувала себе в праві по своїй волї відбирати чи переймати селянський ґрунт до комплексу двірських ґрунтів. Вона побачила, що особисте господарюванє на ґрунтї усуває його від дотеперішнього податку, що належав ся на основі кошицького привілею. За тим далї увільняв ся він і від соймових ланових податків. До того від часу завойованя Прусів почала задля користних торговельних відносин фільваркова господарка оплачувати ся. Вийшло отже, що головною основою до економічної еґзистенциї шляхти, замісць дотеперішнїх чиншів від селян, стала ся велика рільнича господарка. Аби можна оброблювати сю землю, заводить ся помалу п а н щ и н а себто примусова робота селян на панських ланах. Сим способом вийшло, що хоча державні потреби сильно зросли, хоча селянин був дуже перетяжений податками й данинами, найшов ся спосіб, щоб і не здіймати з селянина тягару, не знаходити иньших способів оподаткованя і щоб біднота селянина не дошкулювала панови. Свобода від мит, що шляхта добула для себе в сїм периодї, піднесла рух в продажу рільничої продукциї дворів. Чимраз далї не треба було оглядати ся, чи селянин може грошовими чиншами виживити пана: натуральні данини й панщина вистачали. Коли перед тим не мав селянин звідки заплатити чинш до двора, то властиво годї було переводити якусь екзекуцию, тепер на роботу на панський лан він мусїв пійти, тим більше що майже зовсїм заперто селянам дорогу до виходу.

Описи Перемишльського староства 1494—7 р.

Подав М. Грушевський.

На сей раз подаю найдавнійші описи Перемишльського староства, взяті також з архиву скарбу коронного (Варшавської Казенної палати). Є їх два: перший представляє реєстр доходів староства за часів старостовання Добеслава з Курозвонк, воєводи сендомирського, споряджений, очевидно, з поводу його смерти, при відбиранню староства скарбом коронним[1]; він містить ся в відділї 54 згаданого архива, кн. 37, і складаєть ся з пяти карток (f. 18—22) повздовш перегнутого аркуша, тогочасного письма, з значком 656/5 (давнійшої оправи). Другий — то опись замка і приналежних до нього фільварків і сел з їх доходами, споряджений при передаванню староства в руки нового старости Миколая Крези з Боболич при кінцї 1497 р.; він містить ся в відділї 56 кн. Р. 1 і складаєть ся з 11 аркушевих карток (f. 30—40), з двома чистими сторінками (другою і останньою).

Перша опись — коротша містить детальний виказ селянських чиншів 8 сел і сумаричні дати про кілька инших сел і містечок, закінчені увагами про доходи і їх шафованнє за небіжчика старости. Друга — ширша — починаєть ся коротеньким інвентаром Перемиського замка, почім зараз розпочинаєть ся виказ чиншів і всяких обовязків людности селянської (разом з передмійською) староства.

В сих відомостях про селянство і маломіщанство, в поіменних реєстрах і ще без порівняння більше, — в відомостях про податки і панщинні обовязки полягає головний інтерес сих описей, що ста-

---

[1]) У Нєсецкого значить ся, що вмер Добеслав 1495, порівняти закінченнє реєстру.

новлять найбільш інтересні інвентари відомі менї з XV в. не лише для Галичини, але й взагалї для українсько-руських земель: нїде більше не знаходимо таких богатих і ріжносторонних відомостей про оподаткованнє селянства. Щоб оцїнити їх, треба порівняти з спорадичними і бідними відомостями (і то виключно майже для сел на праві нїмецькім), зібраними для XV в. в розвідцї д. Линниченка про галицьку людність XIV—XV в. (с. 201—9). Тим часом в інвентари 1497 р. ми знаходимо села всїх трох катеґорий — права руського, волоського і нїмецького з досить повним означеннєм селянських обовязків; біднїйші в порівняннию з ним відомости описи 1494 р. являють ся користним додатком — для порівняння і в де чім — для доповнення, бо містять відомости про тіж самі села.

Розуміеть ся, в сїй вступній замітцї я не маю заміру вичерпувати всього, що подають сї інвентари. Зазначу лише дещо. Ото маємо в описи 1497 р. 6 сел на руськім праві (juris ruthenici — Брилинцї, Ольшани, Гойсько, Коровники, Яскманичі, Медика); 5 на волоськім (Брилинцї — друга половина, Макова, Старява, Смольниця, Кросно), і три на нїмецькім (Вишатичі, Пекуличі, Циків). Лише в селах нїмецького права стрічаємо лани, хоч і то ще не виміряні докладно (lanei longiores і breviores), у селян права руського і волоського бачимо ще дворища (areae); пізнїйше, в XVI в., сї дворища переходять в лани: вони звуть ся дворищами, але переміряні на лани, дворище = лан; якими були вони в кінцї XVI в., годї сказати поки що.

В селах на руськім праві бачимо досить ріжнородні датки, що й зрозуміємо, згадавши, що в селах тих великість податків залежала лише від „звичаю“, не нормувались якимись загальнїйшими нормами. І так в Брилинцях бачимо грошовий чинш — 8 гр. з дворища і хлїбну дань — колоду вівса, теж і в Ольшанах, з тою ріжницею, що з дворища дають 15 гр. і колоду вівса; в Гойську з дворища 3 гр. і колоду вівса; в Яскманичах 10 гр. і дві колоди вівса; в Коровниках платять лише чинш — 15 гр. з дворища; в Медицї лише овес — по колодї вівса. Крім того були ще иньші данини: давали дріб (птицю домашню) і яйця — подекуди се входить в склад данини з дворища (Яскманичі, Медика), подекуди має специяльне призначеннє — „збір“ (Брилинцї, Ольшани). Далї „стация“, вже грошами: в Брилинцях, Ольшанах — 30 гр. з села, в Гойську ялівку тоїж цїни, що припадала дуже не рівномірно: в Брилинцях на півчетверта дворища, в Ольшанах на півдесята, з Гойську на сїмнадцять; в Яскманичах 60 гр. Селяне одначе противились перетвореннию стациї на реґулярний податок: в Гойську

й Яскманичах вони казали, що обовязані платити лише на дійсний приїзд короля, і в Яскманичах справдї не платили вже два роки.

Натомість дуже однородна панщина: робити, коли скажуть; в Ольшанах казано, що давнїйше робили 3 днї (до року?), а від недавнїх часів роблять, коли скажуть. В Гойську селяне скаржились на панщину, признавали її занадто великою (magnos labores), тим більше, що приходилось іти на панщину за дві милї. На грошеву вартість панщинних робіт дає вказівку с. Коровники: звичайний чинш з дворища тут 15 гр., але дві жінки, сидячи на дворищах, не роблять панщини (виразно се сказано лише про одну), за те платять чиншу 30 гр., таким чином панщина їм раховалась на 15 гр.

Великість господарств не однакова: в Гойську і Коровниках сидять на цїлих дворищах майже всї, переважають вони і в Медицї; в Ольшанах і Яскманичах — півдворищні; в Брилинцях одиницею виступає дворище, але на нїм по два господарства; рідкі ще третини дворищ (Ольшани).

В селах на праві волоськім бачимо все цїлодворищні господарства, але на них сидить все по двох господарів, лише в Старяві на дворищах згадуєть ся тільки по одному господарю.

Податки в них досить однородні; на се вказує і сама опись, покликуючись з одних сел на практику других. Головну данину становить худоба, грошового чиншу нема; початковою даниною громад волоських була овеча, відповідно пастушому характеру сих осад, але в місцевих обставинах широко розвинулась годівля свиней, і як бачимо з описи 1494 р., тим часом як вартість овечої даннини з тих сел виносила $21^3/_4 — 24^1/_2$ зл., свинї давали близько 13 гривен. З дворища давали звичайно по 5 баранів super pedibus і по одній свинї (в Брилинцях 1497 р. натомість 4 баранів і 2 свинї). Свинї властиво були десятиною, від 10 свиней давали свиню, як то виразно каже опись при с. Брилинцях, але ся данина вже в такій мірі уставила ся, що там же зазначено: хто не має свиней, має оплатити цїну двох свиней. Свиня цїнувалась на 16 гр., тим часом як баран (міркуючи з великости доходу показаного в описи 1494 р. з всїх 5 сел) коштував 5 до 6 гр. Крім того давали по колодї овса, по 2 сири і poprąg (cingulum, succinctorium); в Маковій не давали вівса, натомість другу свиню; в Смольницї й Кроснї замість poprąga ще два сира; сир цїнували на $2^1/_2$ гр. Давали ще подекуди і мід, а за пусканнє свиней в королївські лїси на „жир" осібно брали по грошу від свинї. Крім того платили цїлим селом

strungam — в два речінцї по гривнї; стациї гривну, „кінного“ (equum) гривну, і ще відбували роботу: оден день на рік виходять жати, а другий косити, також рубають дерево, коли кажуть, але кличуть їх при тім на толоку; також їздять з старостою або його урядником, коли їм кажуть. Се сказано при Брилинцях, але належить і до иньших сел, судячи з покликувань (Макова).

Князї діставали третину всїх доходів з села (між ними згадуєть ся і вихідне), за те давали самі по 12 баранів.

Треба зазначити, що подані в описях обовязки сих сел досить близько підходять до обовязків осадчого привилею р. 1487 (Prochaska Materyały N 207) теперішньої Завадки коло Яслиск, що служив поки що одинокою докладною відомостию про сї обовязки.

В селах на праві нїмецькім бачимо вже значне роздробленнє ґрунтів: лише меньшість має по цїлому лану, переважає половина, є і третини і чверти. Грошевий чинш вагаєть ся значно: в Вишатичах бачимо з пів лану 26—30 гр. переважно (але є й 17 і 14), в Пекуличах 12—15, в Цикові 12—16; крім того давали збіже: в Вишатичах давали з пів лану колоду вівса і дрібне (курку, 6 яєць і сир коровячий), та ще стациї пів колоди вівса, та ще ціле село давало стациї 45 гр. В иньших меньше: в Пекуличах давали (з $^1/_2$ лану) по пів колоди, пів колоди жита (з тимиж додатками дрібними), але вже без стациї; в Цикові лише $^1/_4$ колоди вівса (та ще сир і 3 яйця). Що до панщини, то при двох селах виразно зазначено: роблять, коли скажуть, при третїм (Пекуличі) вичислені лише специяльні роботи, які відправляють і передміщане перемиські: возити сїно й дрова підчас приїзду королївського, коли треба, возити хворост (ріще) до млина (на гать) і перевозити королївську кухню (coquinam) до Мостиск — в оден бік, і до Канчуґи — в другий. Отже селянські обовязки тут, як і в селах на праві руськім, ріжнять ся дуже значно.

Маємо ще катеґорию слуг: вони залюднюють цїле село Негребку, виступають також по иньших селах (в значнім числї в Медицї). Докладно означені їх обовязки в Негребцї: панщини вони не роблять, натомість службу служать, коли і де скаже староста або його урядник, але крім того дають данину натуралїями: колоду вівса і по 2 курей, і се зветь ся „празничне“. Подібні були обовязки й иньших слуг: порівняти що до панщини с. Шагиню, де роблять лише тяглі, що до данини Медику, де при однім дворищі служебнім означена таж данина, але більша: з цїлого дворища дві колоди вівса і 2 курей.

Цікаві дуже ще відомости про передміщан Перемиських.

I.

...proventuum tenute Przemisliensis tempore dni pallatini sandomiriensis 1494.

Pro festo sancti Martini census de villis:

Zasanye villa.

Konieczko 20 g(ros.),
Radovicz Lechno 11 scot.
Lieny 15 gros.,
Nieczuya 7½ gros.,
Lechno Czulka 7½ gros.,
Sienko 7½ gros.,
Stepan fert(onem),
Stepanovicz 15 gros.,
Piotrasch 15 gros.,
Nikel ½ sexag(enam),
Proczko 15 gros.,
Michno Ivaskowicz 7½ gros.,
Andris 15 gros.,
Martin 14 gros.,
Danilowa 3½ gros.,
Antony 17 gros.,
Proboszcz ½ marcam,
Bibek fert.,
Marek ½ marcam,
Halko fert.,
Vaczovicz 6 g.,
Ivanko Kurzeya fert.,
Paulus Vanczek fert.,
Lubovienska 18 g.,
Jacubitova 3 fert.,
Voitek Bogdalek 20 g.,
Chochol fert.,
Maczek Bogdalko ½ marc.,
Skorczina 10 g.
Jacub Bogdalkovicz 18 gros.,
Simon Sparsky fert.,
Dorosh tywn nil dat.,
Kost fert.,
Say fert.,
Wash fert.,
Hlovienka 18 gros.,
Halko navigator 18 gros.,
Jaczko Kozeyka 6 gros.,
Lopaczsky 6 gros.,
Stepan Sowka 6 gros.,
Vasko nauigator 6 gros.,
Zavischina fert.

Summa 12 marce cum 6 g.

Piekulicze villa.

Kunasch 8 g.,
Hrin Novakovicz libertas,
Jan Novakovicz 10 gr.,
Stepan 9 g.,
Piotr fertonem,
Gunyka 7½ g.,
Nikel fert.,
Viprzek 15 g.,
Michal 9 g.,
Matis Vayss fert.,
Albertus Mykosch fert.,
Lanypetr Jurek 6 g.,
Martinus Vlman 6 gr.,
Blasius 9 gr.,

Hannus Hunbik fert.,
Casper Sikora 6 gr., |
Sorosh 9 gr.,
Martinus Shram 6 gr.,
Ioh. Vandzidlo fert.,
Johannes Sutor fert.,
Kellar 11 gr.,
Carpo 10 gr.,
Philip $4^1/_2$ g.,
Humko Jankovicz $10^1/_2$ gr.,
Matis 4 g.,
Summa 6 marce minus 11 gr.

Nikel Sikora 7 g.,
Michal Havster 7 g.,
Thisko 4 grossos,
Vasko Jankovicz 4 g.,
Nicolaus Syyc 8 gr. desertum,
Baytko 6 g.,
Vasko Sienkovicz 9 gr.,
Kunrath fert.,
Hannus Gravshar 9 gr.,
Stepko 4 g.,
Andris libertas 8 gr.

Suburbani et ortulani:

Blazek $2^1/_2$ gr.,
Kocziebiey 4 gr.,
Miniecz $2^1/_2$ g.,
Hrin 5 g.,
Grzebien 3 g.,
Luczka 2 g.,
Liecz 5 g.,
Ilko $1^1/_2$ g.,
Vasko 3 gr. de orto,
Niczova fert.,
Josko 5 grossos,
Hrinko $2^1/_2$ g.,
Clemens balneator fert.,
Trambacz 10 gr.,
Blaskovicz 8 g.,

Lisy Jan 6 g.,
Miklash 5 g.,
Matvey fert.,
Jacobus textor fert.,
Liesiey 9 g.,
Mikiczina $^1/_2$ marcam,
Czirvonka 9 g.,
Volczko 16 g.,
Lecz de Volczkowska 10 gr.,
Kusma servit. 3 gr.,
Volyanyn 2 lat nil est,
Kucz 5 g.,
Grzebien 10 g.,
Arthim Fertonem,
Kidalko 6 grossos.

Ex alia parte suburbani:

Pietrzek Sidor 6 gr.,
Dibala cum Korithko 15 gr.,
Andriskovicz Janek fert.,
Nikel Czvernar 9 gr.,
Vassil fert.,
Sawka fert.,
Janko Korithkovicz 6 gr.,

Mathias Czemerman ferton. |
Andris Czvernar fert.,
Jurassek 18 g.,
Stepan fert.,
Andrey fertonem,
Marthiniecz 6 g.

Shumczicze.

Ivanko 8 g.,
Vanyko 3 1/2 g. cum t(ernario),
Minkova 3 gr. cum 2 t(er)nar(iis),
Jaczko Mały 6 gr.,
Demko fertonem,
Martiniecz 6 gr.,
Hricz Otveyko 6 gr.,
Stanek Kidalko 6 gr.,
Martinus Labgarn fert.,
Vielunczik 3 gr. cum t(ernario).

Summa 8 marce cum 11 1/2 g.

Berlincze Valachorum:

Thimko cum Hawryło de desertis 15 gr.,
Item quatuor de dvorzisko 8 grossos,
Item sex de dvorzisko fert.,
Item tres de dvorzisko 6 gr.,
Item tres de dvorzisko 6 gr.,
Item vnus de dvorzisko 1 1/2 gr.
Taberna iam est possessionata — marcam.

Summa 2 marce cum 6 gr. cum taberna; ibi proventus aliquando maius altiquando minus.

Olschany.

Tabernator Ichnat sexagenam,
Molendinator 1/2 marcam,
Thimko 7 1/2 gr.,
Pasko 7 1/2 gr.,
Procz 7 1/2 gr., |
Nagorny 15 gr.,
Manykowska 7 1/2 grossos,
Mieli Jan 7 1/2 gr.,
Ivanko 7 1/2 gr.,
Stepan 7 1/2 gr.,
Abram 7 1/2 gr.,
Hrin tab(ernat)or 15 gr.,
Iwan 7 1/2 gr.,
Sienko 7 1/2 gr.,
Andrey 7 1/2 gr.,
Hrin 7 1/2 gr.,
Kost 7 1/2 gr.,
Michal 5 gr.,
Ivan 5 gr.,
Piotrosch 7 1/2 gr.,
Jaczko 7 1/2 gr.,
Tabernator sexagenam.

Summa 6 marce cum 8 1/2 gr.

Krovnyky.

Ivanko 15 gr.,
Niesczior 15 gr.,
Item desertum,
Stepan 1/2 sexagenam,
Zany 15 gr.,
Josko 15 gr.,
Czurilo 15 gr.,
Fied 15 gr.,
Słobyna 1/2 sexag.

Taberna sexagenam ad Tres reges.

Hosko.

Maxim 3 gr.,
Mal 3 gr.,
Misko 3 gr., |
Jaczko 3 gr.,
Michalko 3 gr.,
Michno 1$^1/_2$ gr.,
Demko 3 gr.,
Stepan 3 gr.,
Vasko 3 gr.,
Kusma 3 gr.,
Andrey 3 gr.,
Ivasko 3 gr.,
Malisha 3 gr.,
Ivasko 3 gr.,
Humien 3 gr.,
Kost 1$^1/_2$ gr.

Taberna $^1/_2$ marcam pro festo Martini.

Ceteri agri, qui appreciabantur, iam suscepti sunt sup(er) laborem.

Summa cum taberna 1$^1/_2$ marca minus 3 gr.

Jaskmanicze.

Stanko Sidor 10 gr.,
Hriniecz cum Teresko 10 gr.,
Hrinko cum Trost 10 gr.,
Sawka cum Luczka 10 gr.,
Olexa cum Pashko 10 gr.,
Ivanko cum Kost 10 gr.,
Ivan cum vidua 10 gr.,
Pietr de medio 5 gr.,
Ivan cum Stepan 10 gr.,
Prony cum Fiedko 10 gr.,
Piotr cum Kusma 10 gr.,
Stepan cum Stash 10 gr.,
Lechno 5 gr.,
Pyeshko 5 gr., |
Fiedor 5 gr.,
Taberna marcam.

In Dzievianczicze desertum.

Summa cum taberna 3$^1/_2$ marce cum 10 gr.

Czikow 5 marce cum 5$^1/_2$ gr.
Vishaczicze 21 marca minus 8 grossis.
Niezankovicze 6 marce cum 16$^1/_2$ gr.

Mosczиska 16 marce cum 9 gr.
Item carnifices 8 marcas cum 16 gr.
Item sutores 2$^1/_2$ marcam cum 8 gr.
Item pistores 2$^1/_2$ marcam cum 8 gr.
Sed isti tantum primo anno dederunt, sed secundo non dederunt propter libertatem.
Item de navigio 12 marce

Item de villis Valachorum pro porcis etc.:

Makowa: 5 marce pro porcis, pro caseis 2 sexagenas, pro coquina marcam.

Krosno: pro porcis marcam cum 11 gr., pro caseis marcam, pro coquina $^1/_2$ sexagenam.

Smolnicza: pro porcis $1^1/_2$ marcam cum 8 gr., pro caseis marcam, pro coquina $^1/_2$ sexagenam.

Starzeva: pro porcis 3 marcas minus 16 gr., pro caseis sexagenam, pro coquina marcam.

Brilnicza: pro porcis 2 marcas cum 11 gr., pro caseis marcam, ! pro coquina $^1/_2$ sexagenam.

Summa 23 marce cum 20 gr.

Pro melle $1^1/_2$ marcam cum 10 gr. de eisdem villis.

Item pro festo sancti Petri Pauli de eisdem villis pro stranga 12 marce.

Item pro agnis 22 marcas minus fertone primo anno, secundo autem $24^1/_2$ marcam pro agnis.

De quinque villis Valachorum solunt per 5 agnos de qualibet area.

Hic est proventus vnius anni, similiter sequentis.

De molendino civitatis a tempore capitaneatus domini palatini vsque ad mortem 320 marce cum 3 marcis minus 3 grossis, de ista pecunia providebatur domus et famuli et artifices, et dominus recepit 50 marcas minus tribus marcis.

Item de teloneo dominus palatinus recepit 227 marcas.

Item a telonario, qui appreciaverat teloneum a medio quadragesime, recepit 100 marcas.

Censum duorum annorum recepit dominus palatinus in vigilia Trium regum, ex quibus misit regie maiestati centum florenos in moneta in Kanczuga ad quittanciam sue serenitatis.

Ceteram autem pecuniam duorum annorum mandavit sibi adduci ante festum s. Andree proxime preteritum cum registris et quittanciis regie maiestatis, que omnia commisit in manus filiorum, quia quittancia solvebat propria pecunia omnis, quarum non pauca habetur summa.

Item pecuniam, quam portavit Dobeslaus agazo ex Drohobicz sigillatam, prout dedit 240 marcas, etiam dominus recepit pariter cum ceteris.

II.

Regestrum capitaneatus Premisliensis

omnium proventuum oppidorum et villarum, per generosum dominum Stanislaum Maldrzyk de Chodywanycze, capitaneum samboriensem, de mandato serenissimi domini conscriptarum in manusque generosi domini Nicolai Creza de Bobolycze traditarum, prefatus vero dominus Creza in capitaneatum est intromissus de anno Domini 1497 die sive feria quinta proxima post festum s. Lucie.

Et primo sequitur castrum Premisliense. |

Castrum **Premisliense** omnesque res in eodem conscripte, que fuerunt invente:

Item 7 baliste; item hasta 1; item 2 reservacula sagittarum; alias thuly, absque klyky; item 1 paveza et alia tharcza radeczkye antique;

item 1 trunkus papaveris; item 3 olle buteri; item olla alia buteri przemythnego; item 5 casei valachici; item 7 arvine antique et 2 nove; item caseorum vaccinorum 40 et 5; item 3 trunci ceparum; item 1/2 truncus humuli; item 3 polmyarky de pultibus ordei; item 1/2 truncus piscium salsorum absque parte trunci; item 9 perne lardinis cum 1/2 perna; item 20 szoldri porcine; item 4 verva carnium agnellinarum subfumigatarum; item 2 trunci de granis canaparum;

item corde redales 63 alias postronky; item truncus salis; item calidare antiqum; item aliud calidare in balneo;

item ance 44 honorum alias poczty;

item 7 medii dolii caulium acetosorum; item 2 polachtelky carnium salsarum et 6 maiores parum quam polachtelky; item 40 et 8 casei przemytne vaccini;

item de pulvere bombardarum funth; item 2 pixe alias poltarasznycze in lectis; item 2 bombarde alias moszdzerze; item 3 pixe ferre oblonge, alias hakownycze; item 1 bombarda parva admodum, moszdzerz; item 2 hakownycze parve; item 2 hakownycze de spyza; et omnes supradicte pixe in lectulis imposite.

Item in castro braxatorium cum omnibus necessariis nihil excludendo.

Item in coquina 3 calidaria duo parwa et tertium parum maius; item due patelle ambe super pedibus; item 2 scultelle magne stannee et tercia parva; item 5 talaria stannea; item 1 veru ferrum; item 2 coclearia ferrea magna.

Item 15 porci et sedecimus karmny; item in molendino civili premisliensi 3 porci karmne; item in molendino in Olshany 2 porci karmne; item in molendino super fluvio Wyaz 1 porcus karmny.

Predium sub castro Premisliensi et omnes res in eodem conscripte:

item 7½ acerws siliginis; item tritici acerws, item 4 acervi avene; item 1½ acerws de ordeo; item 1½ acerws pisi; item ½ acerws tatarky; item 1 stirta feni, item 11 vacce; item 3 vituli et 2 lonsczątha, item 5 vitululi alias cyeląth; item ance 34. |

Dzyewyączycze — aliud predium castri Premisliensis et omnes res in eodem conscripte:

item 6 acervi antique avene, et omnes mures destruxerunt, quod nullius sunt valoris; item 7 acervi avene nove et octaws ½ acerws; item ½ acerws pisi pariter cum avena; item acerws avene cum medio mixtus, sed ad brazea inceptus; item acervi de ordeo et ex illis 2 pisa impleti; item 12 acervi siliginis et tredecimus cum tritico anni preteriti mixtus; item acervus pisi; item 2½ acervus feni; item media stirta feni; item in montibus dictis Kruhel, qui ad castrum pertinent Premisliense, 8 stirte feni; item in campo, quod ad Dzyewyączycze pertinet, dictum Blonye, 10 stirte feni; item a pratis dictis Horzky 2 stirte feni.

Castri ortulani dicti pszarcze:

item Grzebyen 2½ gr.,
item de alio orto 10 gr.,
item Luczka 2 gr.,
item Lucz 5 gr.,
item Lyecz 5 gr.,
item Pawel 15 gr.,
item Franek 5 gr.,
item Hrynkowa 5 gr.,
item Maczek 2½ gr.,
item Mynyecz 2½ gr.,
item Wanko 4 gr.,
item Fedor 2½ gr.

Ortulani subcastrenses alii:
item Waszkowa 3 gr.,
item Jan Lyszy 15 gr.,
item Hryko 2½ gr.,
item Ilko 1½ gr.,
item Helena vidua fert.,
item Joszko 5 gr.,
item Mikyczyna ½ marcam,
item Blaszko 1½ gr.,
item Olexa 3 gr.,

item Lyeszyen 10 gr.,
item Cuszma 3 gr.,
item Luczka 6 gr. de quarta agri et non de orto,
item Martinus tubicinator fert.,
item Nyczowa fertonem,
item Martinus Knap tenet ortum et quandocunque eum potest appreciare aut pro $^1/_2$ marca aut pro floreno, hunc solvit,
item Czyrwonka 15 gr.,
item Jan balneator fertonem,
item Prassolka fert.,
item Wolczek 16 gr.,
item Mathey penes Kropka fert.,
item Byrethko 8 gr.

Isti ortulani aliqui laborant et aliqui non, qui vero censum solunt vltra 10 gr., isti non laborant, sed qui 3 gr. aut 8 solunt, isti pro castro semper laborant.

P i s c a t o r e s castri. Item juris est et consuetudinis, quod piscatores, qui volunt tenere regium fluvium dictum Szan, extunc a festo s. Adalberti conveniunt sive appreciant et teneant usque ad festum s. Michaelis, et qui tenent dictum fluvium, tenentur septimanatim ad castrum dare sive solvere 2 gr. aut pisces valoris 2 grossorum. Item si alicui dictorum piscatorum contigerit tenere dictum fluvium a festo s. Michaelis usque ad festum s. Martini, extunc ad castrum tenetur aut pisces valoris 1 grossi, aut in pecuniis 1 grossum.

Civitas Premisliensis, sed habet libertatem post combustionem ignis.

Suburbium ejusdem civitatis Premisliensis:

item prefati suburbani censum solunt; item quilibet kmetonum de quolibet laneo dat $^1/_2$ marcam et truncum avene et alium truncum siliginis, duos gallos, 12 ova et 2 caseos vaccinos et de qualibet quarta unum vertel siliginis et avene, 1 caseum et gallum.

item Jurek de 3 quartis,
item Stepan de $^1/_2$ laneo,
item Andrey de $^1/_2$ laneo,
item Andryszek de $^1/_2$ laneo,
item Michal de $^1/_2$ laneo,
item Korythko de $^1/_2$ laneo,
item Szawka de $^1/_2$ laneo,
item Pyrzchala de quarta,

item Cravczowa de $^1/_2$ laneo,
item Nykyel de laneo absque media quarta,
item Jankowa de $^1/_2$ laneo,
item Dybalka de $^1/_2$ laneo et de $^1/_2$ quarta vna cum Korytko,
item Petrenko de quarta.

Szunczyczkyė agri:
Item Petrus Lagar de $^1/_2$ laneo,
item Jaczko de quarta,
item Martin Chocz de quarta,
item Jaczkovicz de quarta,
item Lyecz de quarta,
item Jaczkovicz alter de quarta,
item Kydala de quarta,
item Stanko de quarta.

Prefati suburbani ad molendinum ducunt rubetum, quando mandatur; item vias sive ponticulos reformant, quando mandatur; item prefati, quando serenissimus dominus equitat versus Podoliam, reducunt regiam coquinam ad Moszczyska, et de Podolia equitat versus Cracoviam, extunc reducunt coquinam ad opidum Canyczuga.

Item idem suburbani, | qui morantur in civitate Premisliensi et suos agros in suburbio habent, isti libertatem ab igne non habent, sed census ut et alii suburbani solunt, et isti omnes suburbani sunt iuris theutonici etc.

Villa **Zaszanye** sub civitate Premisliensi, de ista villa omnes kmethones censum condescendunt:

item Mathias de $3^1/_2$ quarta, item Lechnowa de $3^1/_2$ quarta media marca minus 2 grossis,
item Lyenko de $^1/_2$ laneo 15 gr.,
item Nyeczuyka de quarta $7^1/_2$ gr.,
item Kulka de quarta $7^1/_2$ gr.,
item Ffyeth Danylowey de quarta $7^1/_2$ gr.,
item Albertus Stepan de $^1/_2$ laneo 15 gr.,
item Pyotrasz de $^1/_2$ laneo 15 gr.,
item Kykyel de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ sexagenam,
item Procz de $^1/_2$ laneo 15 gr.,
item Michno de quarta $7^1/_2$ gr.,
item Andreas de $^1/_2$ laneo 15 gr.,
item Martin de $1^1/_2$ quarta 15 gr.,
item Ffyeth Danylowey de $^1/_2$ quarta 4 gr. secundo solvit,
item Antonyowa de 3 quartis $16^1/_2$ gr.,
item de laneo prepositi solunt $^1/_2$ marcam,
item Michno de $^1/_2$ laneo fert.,
item Halko de $^1/_2$ laneo fertonem,
item Ivanko de medio laneo fertonem,

item Ivanko alter de quarta 6 gr.
item Marek de laneo $^1/_2$ marcam
item Pawlik de $^1/_2$ laneo fertonem
item Paszkowa de 3 quartis 18 gr.
item Staszek Jacubik de $1^1/_2$ laneo 3 fertones
item Woythek de $3^1|_2$ gr. 20
item Michnowa vidua de $^1/_2$ laneo fertonem
item Malyszka de quarta 6 gr.
item Maczyn de $1^1/_2$ quarta 10 gros.
item Jacub Bochdalek de 3 quartis 18 gr.
item Szymek Spaszky de $^1/_2$ laneo fertonem
item Dorofyey de $^1/_2$ laneo fertonem
item Maczek Bochdalek de laneo $^1/_2$ marcam
item Coszcz de $^1/_2$ laneo fertonem
item Iszay de 3 quartis 18 gr.
item Iwasz de $^1/_2$ laneo fertonem
item Olowyenka de quarta 6 gr.
item Halko de laneo $^1/_2$ marcam
item Jacub de $^1/_2$ laneo fertonem
item Szawka de quarta 6 gr. |
item Przewosznyk de quarta 6 gr.
item Iwanko de $^1/_2$ laneo fertonem
item Zawyschina de $^1/_2$ laneo fertonem.

Prefati kmethones quilibet de laneo solvit avenam et siliginem, ova, caseos vaccinos, gallos, rubetum ad molendinum ducunt et coquinam serenissimi domini reducunt, similiter ut suburbani premislienses; item prefati eciam ligna et fenum ducunt pro adventu regio, quantum necesse fuerit, solum vias non reformant.

Opidum **Nyezankowycze**, sed habet libertatem. Agri dicti Zabloczczye sub opido Nyezankowycze, ibi kmethones censum solunt:
item Baythko de quarta $5^1/_2$ gr., item idem de alia quarta 5 gr.
item Ffedor de quarta 5 gr.
item Waszyl de quarta 5 gr.
item Michno de quarta $5^1/_2$ grossos
item Szychczyna de obszar $5^1/_2$ gr.
item Sydorek de quarta 5 gr.
item Valek de quarta $5^1/_2$ grossos
item Marcisz de quarta $5^1/_2$ gr.
item Chryn de quarta $5^1/_2$ gr.
item Syenko quarta 5 gr.
item Kysz Watrovycz de $^1/_2$ laneo 10 gr.

item Hawrylo de quarta $5^1/_2$ gr.

Isti kmethones nihil solunt, neque condescendunt, solum supradictum censum.

Villa **Vyszathycze** iuris theutonici, et censum solvit laboremque condescendit:

item Wanko Kusznycz de obszar solvit 8 gr.
item Culyeschowa vidua de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.
item Fedor de 3 quartis 3 fertones et 3 gr.
item Paszek de quarta $8^1/_2$ gr.
item Zanyecz de quarta $8^1/_2$ gr.
item Lehyn de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.
item Mathiaschowa de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.
item Jaczko Temerecz de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.
item Wanko Zelyeszko de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.
item Dymitr cum Procz de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.
item Stepan de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.
item Jaczko Czwosch de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.
item Climkowa de $^1/_2$ laneo longiori $^1/_2$ sexagenam
item Michno de $^1/_2$ laneo longiori $^1/_2$ sexagenam
item Michno Korythkowicz de $^1/_2$ l(aneo — відтято |
item Waszyl de quarta 15 gr.
item Victor de 3 quartis $^1|_2$ marcam absque 3 gr.
item Hrycz de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ sexagenam
item Zanko de quarta 15 gr.
item Ffyen de quarta 15 gr.
ilem Fedor Victorowicz de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ sexagenam
item Dzyeczynnyecz de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ sexagenam
item Luca dę $^1/_2$ laneo $^1/_2$ sexagenam
item Jacub de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ sexagenam
item Hryn Maszco de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ sexagenam
item Olexa de quarta 15 gr.
item Jaczkowa de $1^1/_2$ quarta $^1/_2$ marcam absque $1^1/_2$ gr.
item Ogonek de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ sexagenam
item Zegotha de $1^1/_2$ quarta $^1/_2$ marcam absque $1^1/_2$ gr.
item Gregorius de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ sexagenam
item Wyerzba de quarta 15 gr.
item Maszko de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.
item Maczek de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.
item Maczkowa de quarta breviori $14^1/_9$ gr.
item Michnyk de 3 quartis 3 fert. et 5 gr.
item Marek de $^1/_2$ laneo $^1/_2$ marcam et 3 gr.

item Byenkowa de 1/2 laneo 1/2 marcam et 3 gr.
item Nowak de quarta breviori 14 1/2 gr.
item Marek alter de quarta 14 1/2 gr.
item Smolka de 3 quartis 3 fertones et 5 gr.
item Mrzyglot de 1/2 laneo 1/2 marcam et 3 gr.
item Murarz Zak de 3 quartis 3 fertones et 3 1/2 gr.
item Hulubyen de 1/2 laneo 1/2 marcam et 3 gr.
item Vanko de quarta 13 1/2 gr.
item Jaszczek de 1/2 laneo 1/2 marcam et 3 gr.
item Mathwey de 1/2 laneo 1/2 marcam et 3 gr.
item Czyelyeyowa de 3 quartis 3 fertones et 3 1/2 gr.
item Spodar de 3 quartis 3 fertones
item Cuszma de quarta fertonem
item Duda Szymek de obszar 10 gr., nihil magis dat.

Item villa prefata stacionem dat marcam minus tribus grossis; item prefati kmethones quilibet de laneo solvit stacionem per truncum avene; item quilibet de 1/2 laneo avenam censualem — truncum avene, gallum, caseum vaccinum et per 6 ova; item quilibet de quarta eciam censum solvit 1/2 truncum avene, 1/2 gallum, 1/2 caseum vaccinum et 3 ova; item prefati kmethones laborant, quando mandatur. |

Villa **Pyekulycze** — ista villa est iuris theutonici, solunt 1/2 censum pro serenissimo domino ad festum s. Martini et medium censum pro festo s. Johannis advocato.

Item Cunasz de obszar 8 gr.
item Hryn de 1/2 laneo 6 gr.
item Jan de 3 quartis et 1 virga 10 gr.
item Stepan de 3 quartis 8 gr.
item Iwanko de 1/2 laneo 6 gr.
item 1/2 laneum desertum
item Petrus de 3 quartis 10 gr.
item Kykyel de laneo fertonem
item Iwanko de 1/2 laneo 6 gr.
item Andreas de 3 quartis 9 gr.
item Michal de 3 quartis 9 gr.
item Matisz de laneo fertonem
item Jurek de laneo fertonem
item Wythek de laneo fertonem
item Blazek de 3 quartis 9 gr.
item Lenart de 1/2 laneo 6 gr.
item Lucasz de 1/2 laneo 6 gr.

item Philip cum Hryn de $^{1}/_{2}$ laneo 6 gr.
item Schorosz de 3 quartis 9 gr.
item Szram de $^{1}/_{2}$ laneo 6 gr.
item Wądsydlo de laneo fertonem
item sutor de laneo fertonem
item Kyelar de $^{1}/_{2}$ laneo 6 gr.
item Carp de 3 quartis et virga 10 gr.
item Pilip de $1^{1}/_{2}$ quarta $3^{1}/_{2}$ gr.
item Hryn de $1^{1}/_{2}$ quarta $3^{1}/_{2}$ gr.
item Cunrath de laneo fertonem
item Maczek de 3 virgis 4 gr.
item Hannus Crawczarowicz de 3 quartis 9 gr.
item Andreas alter de 8 virgis 8 gr.
item Faltyn de 4 virgis 4 gr.
item Michal de quarta et 4 virgis 7 gr.
item Peter de quarta et 4 virgis 7 gr.
item Casper de 4 virgis 4 gr.
item Wyeczorek de 4 virgis habet libertatem duorum annorum a festo Paschae proxime affuturo
item 4 virge deserte
item pop de obszar 2 gr. dat
item Waszco de 3 quartis 9 gr.

Item prefatorum kmethonum quilibet per annum de laneo tenetur dare per truncum avene, per truncum siliginis, per 2 caseos vaccinos, per 2 gallos et per 12 ova; item prefati tenentur fenum et ligna ducere in adventum serenissimi domini, quociens opportunum fuerit; item prefati kmethones tenentur rubetum ad molendinum ducere et coquinam regalem reducere, ut et suburbani premislienses.

Villa **Brylnycza** — istius ville medietas est iuris valachici et alia medietas est iuris ruthenici. Item isti homines, qui solunt daciam agnellinam sunt iuris valachici:

Item Petrus et Iwan de integra area solunt 4 agnos super pedibus, truncum avene et 2 gallos, quilibet procus valoris 16 gr., 2 caseos valachicos, aut pro 2 caseis et pro cingula alias popràk dant 5 grossos.

Item Harthin et Fyedo similiter solunt de integra area.

Item Hryn et Dimitr similiter solunt de area integra.

Item Thymko et Mikytha similiter de area solunt.

Item in Olschany similiter integra area una iuris valachici et similiter solvit ut prefati kmethones, quia ad illos pertinet iure.

Item de prefate ville medietate quilibet de area solvit daciam de iure et consuetudine 4 agnos super pedibus, 2 porcos, quilibet porcus valoris 16 gr., per truncum avene, per 2 caseos valachicos aut 5 gr. pro 2 caseis, et cingula alias poprąk. Item prefate ville medietas solvit $^1/_2$ trungam in vere $^1/_2$ sexagenam et in autumpno aliam mediam sexag. Item prefata medietas ville stacionem solvit pro festo ss. Petri et Pauli apostolorum $^1/_2$ sexag. Item prefata medietas equm solvit — marcam pro eodem tempore ut et stacionem. Item prefati villani per annum tenentur ire 1 diem ad messem et aliam diem ad falcastrandum. Item ligna scindunt, quando mandatur, sed petiti ad tlocam.? Item equitant cum capitaneo aut suo officiali, dum et quando mandatur.

Item iuris est et consuetudinis, quia quilibet de area dat a 20 porcis 2 porcos, quilibet porcus valoris 16 gr., et aliquis kmethonum non haberet porcos, opportet solvere illos 2 porcos pecuniis, videlicet per 16 gr. porcus; item si aliquis kmetonum vltra illos 20 porcos haberet alios 10 aut 20 porcos etc., extunc a porcis tenetur dare porcum super pedibus et a 20 porcos tenetur dare duos eciam super pedibus. | Item si vero fuerint glandines alias zyr, extunc ab intromissione(m) porcorum quilibet kmethonum tenetur dare per unum grossum et hoc a quolibet porco. Si vero aliquis haberet minus porcos quam decem, hoc est porcum tres aut octo, et non essent glandines, extunc tenentur solum dare per medium grossum.

Item prefati kmethones sbor solunt gallis.

Item aduocatus alias knyasz capit terciam partem penarum, scropharum et agnorum. Item knyasz de iure XII agnos dare tenetur. Item omnes advocati, alias knyazye, qui sunt iuris valachici, tenentur de iure per 12 agnos super pedibus quolibet in anno.

Alia medietas Brylnycze, que est iuris ruthenici. Isti omnes solunt censum:

Item Zan et Phil de area solunt 8 gr. et truncum avene

Item Hanko et Fedor de integra area solunt 8 gr. et truncum avene

Item Daschco et Danilo de area solunt 8 gr. et truncum avene

Item Jaczko de $^1/_2$ area solvit 4 gr. et $^1/_2$ truncum avene

Item taberna solvit marcam integram

Item prefati villani huius medietatis stacionem solunt pro festo ss. Petri et Pauli mediam sexagenam. Item prefati villani laborant, quando mandatur. Item prefati sbor solunt 2 gallos et ancam. Item solunt owa 3 sexagenas per annum.

Villa **Olschany**, iuris ruthenici, censum solvit:

Item Procz de 1/2 area, item Paszco de 1/2 area, item Milian de 1/2 area per 7 1/2 gr. |

Item Iwanko de 1/2 area, item Waszyl de 1/2 area, item Syenko de 1/2 area, item Jaczko de 1/2 area, item Andrey de 1/2 area, item Coscz de 1/2 area, item Abram de 1/2 area per 7 1/2 gr. solunt.

Item Michalco de tercia parte aree 5 gr. soluit.

Item Iwan de tercia parte aree 5 gr. soluit.

Item tercia pars aree deserta, sed qui laborat — soluit.

Item Iwan de 1/2 area 7 1/2 gr. soluit.

Item Jaczko de 1/2 area 7 1/2 gr. solvit.

Item molendinator de 1/2 area 1/2 sexagenam soluit.

Item taberna soluit sexagenam et 1/2 truncum avene.

Item taberna alia soluit sexagenam.

Item Ilko et Syenko de integra area per 2 annos habent libertatem.

Item prefata villa stacionem soluit 1/2 sexagenam in estate et laborant, quando mandatur.

Item omnes pariter kmethones solunt auenam censualem IX cum medio trunco; item sbor per annum solunt 2 gallos et ancam.

Villa **Hoszko**, iuris ruthenici, omnes censum solunt in eadem:

Item quilibet kmethonum solvit de integra area 3 gr. et per truncum avene, et quilibet de 1/2 area soluit 1 1/2 gr. et per 1/2 truncum avene.

Item Alexius, item Mal, item Michno, item Jaczko, item Petrus, item Stepan, item Joszko, item Antosz, item Vaszco, item Demko, item Andrey, item Cuszma, item Hrycz, item Andrey alter, item Iwaszco, item Fedor: isti omnes de integris areis.

Item Miszko de 1/2 area 1 1/2 gr. et 1/2 truncum avene.

Item Andrey ortulanus de orto soluit 6 gr., sed de 1/2 area soluit 1 1/2 gr. et laborat quando mandatur. |

Item prefata villa laborat, quando mandatur; item villa dicta stacionem dat unam iuventam valoris mediam sexagenam, sed soli kmethones asserunt, quod dum serenissimus dominus venerit, solum dant stacionem, ideo quia magnos labores habent et veniunt ad labores per distanciam 2 miliarum.

Villa **Crownyky**, iuris ruthenici, censum soluit:

Item Iwanko de area 15 gr.

Item Nyestorowa de area 1/2 sexagenam, sed nunquam laborat

Item Slobyna de $^1/_2$ area $^1/_2$ sexagenam
Item Stepan de area 15 gr.
Item Fyeth de area 15 gr.
Item Nyestor de area 15 gr.
Item Joszko de area 15 gr.
Item Zanko de area 15 gr.
Item tres aree deserte.

Item taberna 4 florenos soluit, duos pro festo Trium regum et alios duos pro festo ss. Petri et Pauli apostolorum.

Item prefati villani ex antiquo laborarunt 3 dies, sed asserunt, quia ex nowo laborant, dum et quando mandatur.

Villa **Jaszkmanycze**, iuris ruthenici, censum soluit:

Item quilibet kmethonum de $^1/_2$ area soluit per 5 gr., truncum avene, per 1 gallum et per 6 owa.

Item Lyechno, item Stanko, item Hryczowa, item Thereszko, item Wanko, item Stepanowa: isti omnes de mediis areis. |

Item Iwaszkowa cum Thaschowa de integra area 10 gr. solvit.

Item Pyeszco, item Kywyorny, item Hrynko, item Trusz, item Sydor, item Luczka, item Wassylyecz, item Paszco, item Olyxa, item Coscz, item Zygala, item Fyeda, item Lysznyk, item Wanko: isti omnes de mediis areis.

Item pop nichil dat.

Item 3 cum media area deserta.

Item taberna dat duas marcas, unam marcam pro festo s. Johannis et aliam pro festo s. Martini.

Item prefata villa laborat, dum et quando mandatur; item predicta villa stacionem dat sexagenam, sed asserunt kmethones, quia solum in adventu serenissimi domini regis et non plus, et retinuerunt duas staciones.

Villa **Makowa** iuris valachici:

item prefata villa soluit daciam, item quilibet de integra area dat 5 agnos super pedibus, 2 porcos per 16 gr., 4 caseos valachicos aut 10 gr. pro caseis et pro cingula, quilibet caseus per $2^1/_2$ gr. et poprąk per $^1/_2$ gr. |

Item Deschko et Andrey, item Andrey alter cum Thereschko, item Fyethko et Syen, item Coszcz et Myasz, item Hrycz cum Petro, item Waszylko cum Wanko, item Jaromi cum Iwan, item Myasz cum Szyenkone, item Syenko alter cum Iwaszco, item Jaczko cum Sydor, item Ichnat cum Lyecz, item Petrus cum Danilo, item Lyechno cum Fedor: isti omnes sunt de integris areis et solunt ut supra.

Item kanyasz dicit, quia habet terciam partem mellis, penarum, agnorum, scropharum, kunycze, wychodu etc. Item knyasz tenetur dare quolibet in anno 12 agnos et pro festo Pasche agnellum.

Item prefata villa strungam dat in vere marcam et in autumpno aliam marcam. Item dat de melle unum polmyarek. Item supradicta villa similiter omnia facit et condescendit, sicuti medietas ville Brylnycze suprascripte, que est iuris valachici etc.

Villa **Starzewa**, et est iuris valachici:

Item istius ville quilibet kmetho de integra area dat 5 agnos super pedibus et per 2 caseos valachicos cum poprąk, valoris 5 gr., et per 1 porcum, valoris 16 gr. etc. |

Item Chodor, item Onacz, item Roman, item Stepan, item Fedor, item Zan, item Iwaszko, item Ilko, item Iwan, item Lyecz, item Stepan alter, item Petrusz cum Climkone: isti omnes sunt de integris areis.

Item prefata villa tempore veris soluit strungam vnam marcam et tempore autumpni aliam marcam, item equm soluit sexagenam, item stacionem soluit vnam sexagenam; item quilibet soluit scrophas siue porcos, similiter sicuti medietas ville Brylnycze suprascripte, que est iuris valachici, item mel soluit.

Item knyasz habet terciam partem agnorum, scropharum, mellis, penarum iudicii, kunycze et vychodu; item knyasz soluit 12 agnos quolibet in anno et agnellum pro festo quolibet Pasche.

Villa **Smolnycza**, iuris valachici:

item quilibet kmethonum soluit de integra area 5 agnos super pedibus, per 4 caseos valachicos valoris 10 gr. et per 1 porcum valoris 16 gr., similiter ut et alie ville valachice.

Item Jan et Stan, item Fedor et Phil, item Hleb cum Waszkone, item Stepan et Michno, item Iwan et Petrusz: isti omnes sunt de integris areis et solunt ut supra.

Item Stepan et Fedo dant 2 mensuras mellis. |

Item prefata villa soluit strungam mediam sexagenam tempore veris et aliam mediam sexagenam tempore autumpni; item soluit stacionem eciam mediam sexagenam, item equm soluit marcam.

Item knyasz similiter capit ut et alii knyaszice de villis valachici iuris et dant similiter daciam ut et alii.

Item omnes kmethones, si habent scrophas, similiter ab eisdem solunt daciam ut et alie ville aut medietas ville Brylnycze iuris valachici.

Villa **Kroszno**, iuris valachici:

Item quilibet kmethonum de integra area solvit 5 agnos super pedibus, 4 caseos pro 10 gr. et per unum porcum valoris 16 gr.

Item Iwko et Symko, item Schandro cum Phil, item Iwan cum Hawrilo, item Clym cum Iwan, item Maxim et Fedor: isti omnes de integris areis.

Item Johen de $^1/_2$ area soluit $2^1/_2$ agnum et 2 caseos pro 5 gr. et porcum pro 8 gr.

Item prefata villa strungam et stacionem solvit similiter ut villa Smolnycza superius scripta; item equm soluit marcam et $4^1/_2$ gr.; item prefati villani, scrophas habentes, similiter ab eis solunt, sicuti medietas ville Brylnycze iuris valachici.

Item knyasz similiter capit terciam partem, sicut et alii knyazye, et similiter eciam daciam condescendit ut et alii knyazye.

Villa **Nyehrepka**: in ista villa omnes sunt servi; item quilibet servorum predictorum soluit truncum avene et per 2 gallos et hoc vocatur praszntyczne; item isti nihil faciunt, solum seruiunt, dum et ubi mandaverit illis capitaneus siue suus officialis: |

item Wassyl, item Jarofey, item Iwanko, item Zanyecz, item Luczka, item Slomczyna, item Wanko, item Jaczko, item Fyetko, item Hrynyecz: isti omnes de integris areis.

Molendina quatuor ad castrum Premisliense pertinentia sequntur:

Item molendinum sub civitate Premisliense, super fluvio Schan.

Item molendinum in Olschany, super fluvio parvo.

Item molendinum in Krownyky, super fluvio Wyar nuncupato.

Item molendinum in Nyehrepka, super fluvio parvo.

Villa **Czykow**, iuris theutonici:

Item Iwanko de $^1/_2$ laneo fertonem, vertel avene, caseum vaccinum et 3 owa.

Item Fyetko de $^1/_2$ laneo $12^1/_2$ gr., vertel avene et 3 owa, gallum et caseum vaccinum.

Item Zanko de 3 quartis 23 gr., medium truncum avene absque macza et caseum vaccinum.

Item Hartim de 3 quartis $^1/_2$ marcam, $^1/_2$ truncum avene et 6 owa, gallum et caseum vaccinum. |

Item Wassyl de $^1/_2$ laneo 14 gr., vertel avene, 3 ova, caseum et gallum.

Item Michal de obschar $16^1/_2$ gr., 3 polmarky avene, gallum, caseum et 3 owa.

Item prefati kmethones laborant, quando mandatur.
Item ibidem bona et magna piscina.

Medica predium bonum:

Item omnes res in eodem invente et conscripte, et primo in oreo item 1½ acervus ordei; item ½ acervus tritici vernalis, vna cum siligine vernali, alias iare; item acervus pisi vna cum ordeo; item duo acervi avene; item 6 acervi siliginis; item 11 vacce; item 3 iuvencule, alias ialovyąth; item 2 vituli nywrząsne; item 6 vitululi alias cyeląth; item 6 scrophe; item ance 40; item 3 trunci papaueris; item 2 sexagene caseorum vaccinorum; item vnus truncus rapparum succarum; item ½ truncus mili; item 2 arvine; item 1½ porcio sepi, alias polthora krąga; item 2 olle buteri; item 3 dolii caulium accetosorum; item ½ truncus de granis canaparum; item 11 stirte feni novi et 16 stirte antiqui feni.

Villa **Medica**, iuris ruthenici:

Item quilibet kmethonum de integra area soluit truncum avene, per 2 gallos; item de ½ area per ½ truncum et per unum gallum.

Aree: Item Pyotrek de ½ area, item media area deserta, item Derlycza cum Fyk, item Lyenyecz et Manyecz, item Czechowa cum Hawrilowo: de integris areis.

Item Joszko et Michno de integris areis.
Item Antosch de media area.
Item desertum.
Item Marczynowa de ½ area.
Item Jacco cum Waszyl de integra area.
Item Andrey piscator de ½ area nihil dat, sed sedet ad voluntatem domini.
Item Thymosz, item Lyecz cum Dorofyey, item Josz cum Lyechno, item Lyesz et Hrynko: de integris areis.
Item Sidor de ½ area.
Item desertum.
Item Hryn cum Balasz de integra area.
Item Manyecz de ½ area.
Item desertum Mayowskye.
Item Feythko et Maliyan de integra area.

Servi ibidem:

Item Fedor de integra area
Item Feythkowa de ½ area
item ½ area deserta.

Item Janko et Sydor de integra area 2 truncos avene et 2 gallos dant.

Item prefati kmethones laborant, dum et quando mandatur.

Item thaberna soluit marcam de area, truncum avene et 2 gallos, sedetque in ea Mykytha.

Item Wanko tabernator de area taberne soluit marcam, truncum avene et 2 gallos.

Item Pilip tercius tabernator de area soluit marcam, truncum avene et 2 gallos.

Item Syenko et Jacub tabernatores solunt marcam, truncum avene et 2 gallos. |

Item taberna deserta una.

Item Jacub Woszny in taberna sedet et nihil dat.

Villa **Schahynye.**

Item Iwanko et Hrycz de integra area solunt 1 truncum avene, 2 gallos et isti 2 solum laborant.

Servi ibidem: item Stanko cum Manko de integra area, item area integra deserta. Item Hanyczko de taberna $1/2$ sexag., $1/2$ truncum avene et 1 gallum.

Item prefati villani similiter faciunt sicuti villa Medica.

Item ibidem est molendinum et piscina.

Opidum **Moscyszka:**

Item venientes omnes consules de dicta civitate Moszcyszka fassi sunt et recognoverunt, venisse omnes fructus sive proventus de civitate Mostiensi super partem serenissimi domini solum 32 marcas cum 16 scotis.

Item ibidem sunt duo molendina bona etc.

Finis huius operis.

Miscellanea.

Рукописні церковні книги в с. Волосянцї, Стрийського повіту[1]).

I. Евангеліє писане з р. 1574 — „Евангеліе тетръ".

Книга складає ся з 171 карток ненумерованих, 31 cm. високих і 21 cm. широких; оправлена в окладинки з букових дощок, що були колись обтягнені шкірою. Заголовної, кількох перших карток і остатної нема. На картках 1—54 написано евангеліє Матвія; картка 10 і 11 видерті, остали ся від них лише малі куснички. На обох сторонах картки 55 подано перегляд глав (зміст) евангелія Марка; на картцї 56 передне слово до евангелія Марка; на першій сторонї 57 картки починає ся само евангеліє Марка і тягне ся аж до картки 82 включно. На картцї 83 подано зміст евангелія Луки; на картцї 84 передне слово до тогож евангелія; на картках 85—132 містить ся евангеліє Луки, але з карток 117—127 лише слїди. Вкінцї на картках 133 і 134 подано передне слово і зміст до евангелія Івана, а на картках 135—170 тягне ся само евангеліє Івана, котрому бракує кінця, бо картки 153—163 дуже зіпсовані, з карток 163—170 лишив ся лише слїд, а з дальших, остатних карток навіть і того нї.

Цїле евангеліє писане кирилицею, з титлами і юсами, букви великі на пів центіметра; на одну сторону приходить менче-більше 25 рядків письма; письмо правильне, рівне, виразне і гарне. Писане чорнилом, котре дуже мало пополовіло — місцями більше, місцями менше; заголовки, зачала і початкові букви писані киноварією. Подаю кілька проб, докладних, скільки позваляє друкарський апарат значків:

[1]) Подаючи сю замітку, Редакция висловляє заразом бажаннє, аби й иньші земляки подавали до Записок того рода відомости про всякі старинности, які мали нагоду оглянути.

1) Отъ Матоея, зачало лѕ.

Сѐ азъ по|сылаю ва ѩко ѡвьца посрѣ вълькь. боу|дѣтѣ убо мѫдри ѩко ѕмїа. и цѣли ѩко|голоубїє. вънемьлѣте ѿ чловѣкь при|дадѧть бо вы на соньмы. и на соньми|щеⁱˣ иˣ убиют вы. прѣ влкы же и црѧ ве|дени боудете мене ра.

2) Отъ Матоея, зачало ли.

Не мните ѩко прїидохъ | въврѣщи мира. но мє. прїидѫ | разлѫчити члка на ѡца своєго. и|дщерь на мтрь своѫ. и невѣстѫ на | свекровь своѫ. и враѕи члкѫ домашнїи єго.

3) Отъ Матоея, зачало пе.

И вънїиде въ црквь бжїѫ, изгна вса прода|ющїа. и скѫпѫѫщиа въ црквь | и трапезы тръжнико. испроврѣ|же, и сѣдалища продающих голѹ|би. и гла и. писан'но бо є, хра мо |хра млтвѣ нарєет'сѧ. и пристѫпиша к немѫ хромыа. и слѣпыа | въ црквь и исцѣлї а.

4) Отъ Марка, зачало ѯв.

Бдите и млите оубо | не вѣсте бо кога гь домоу прїиде. вєрь| и полоунощи. или въ пѧт'логлашенїє, или оутро да не пришє въ незаапоу | ѡбрѧщє вы спѧщѧ. а ѩ ва глѧ въсѣм' | глѧ бдѣте. бѣже пахѫ и ѡпрѣсньци. | по дв'оѫ дню. искахѫ архиерїе и кни|ж'ници, како єго лъстїю ємше оубїѫ|глах ѫ не ъпра'никь, єда како млъва бѫдеть въ людехь.

5) Отъ Луки, зачало ѕї.

И исхожаше гла ѡ не. въ | въсѣко мѣсто страны. въставь| изь сонмища, вънидє въ до симоновь

6) Отъ Іоанна, зачало а.

Въ началѣ бѣ слово и слово бы'ло къ | бѫ, и бъ бѣ слово. сє бѣ искони къ | боу. въсѧ тѣмь бы'ша и без него ничто | бы єже бы. въ то живо бѣ. и живо бѣ свѣ члко и свѣ въ тмѣ | свѣтитсѧ и тма єго не ѡбьѩ.

На перших картках, себ то на картках 1—14 і 17—37, і то на першій стороні кождої картки — під сподом тексту евангелія полисані дрібнійшими буквами, але тою самою рукою записки про споряджене рукописи:

1) ... мти. гдрѧ нашє ѿчизна. велика ѯѧжате
2) ѡстрка и доубеньска. воєводы києвска.
3) пана є мти, васїлїа. а в'имѣнїю єго мти
4) пана лаканоквьска. пана вериѧна. а при єппѣ
5) володымерьско. кѵ феѡсїє. сїю книгоу
6) на имѧ єглїє тет'ръ. ѿмѣнили єгобоиный.
7) на имѧ рабь бжїи самоило из мѧженькою

8) своєю феωдосею. и с чады своими. ивˣано и меле[1])
9) ко и сенко съ поуною. имажєнкою своєю.
10) горьфин (видерто).
11) (вишкробано) ...(видерто).
12) книгоу на има єглиє тетрь· до црквє стои
13) и живоначаной тройци. за Шпжщенїє грѣхо своихˣ
14) и на спнїє душа свои. а придали сїю книгоу на има
15 і 16 картки порожні.
17) та моцьне а непороушено на вѣкы вѣчныи.
18) а хто имѣ из... неи слоужити· повинє ва просити.
19) за раба бжїа. самоила и зачада є. и за раба бжїа
20) семишна и за чада є. а хто бы имѣ ωнимати
21) тоую книгооу на има єглїє. ω тои сти
22) црквє стои и живоначлнеи трицѣ. а мы
23) вишкробано.
24) (вишкробано) записоуємо. не можє єгω ωкляти ни
25) вишкробано.
26) ω тои стои црквє стои и живоначаной тройцѣ
27) а х'то бы имѣ взяти по или дїаконо или дїакъ.
28) или иныи которыи злыи члкъ. не имаѣ стати прѣ
29) лицє бжїи, ωгню достоинь боудє моуцѣ вѣчно
30) записана сїа книга на има єглиє тетрь.
31) (вишкробано) бжїа. по рожествѣ хвѣ афод. (1574)
32) мца гю. ді. в днь стго апла їюды в нелю.
33) давшемоу бж начати, и съвършити блгоизволи
34) шемоу. сла чть и пок'лоненїє въ безконечь
35) (вишкробано) аминь а (вишкробано).
36) (вишкробано) єглиє мнсгрѣнныи
37) макарїи по ивачаньскыи:

Крім тої первістної записки, писаної переписувачем книги і тим самим так давної як сама книга — знаходять ся ще на картках 41—44 дві записки пізнїйші і то, здає ся, значно пізнїйші — писані також кирилицею:

41) Сїю книгѹ именє єглїє тетрь кѹпи
42) ра бжїи андреи роужиловичь (замазано й написано натомість: матеωкичь:)изь своєю
43) (новійшим письмом) гасею и сном атимо, и затем андеем рѹжиловичє ядвїгою

[1]) ме — є неясно.
[2]) Може і: єтати.

43) жоновь досевь изь своими чадами (замазано й написано натомісь: своѐю до́сею)

44) и придали еи до села хацованѣ ко црк҃ви ст҃го храма михаила а ктобы ма҃ ѿдалити да бꙋ прокля

Отже перша з тих двох записок звучала: „Сію книгу именемъ еѵгеліе тетрь купиль рабъ божій Аньдреи Роужиловичь изь своев жоновь Досевь изь своими чадами и придали еи до села Хацованѣ[1]) ко церкви Стого Храма Михаила, а ктобы малъ отдалити, да бу прокля“.

Друга з тих записок є поправкою попередної записки, себ то то в попереднїй записцї перечеркнено слова: „Роужиловичь“ і під сподом написано замість того „Маѳеовичь“, дальше слово „своевь“ поправлено на „своею“, дальше дописано „Гасею и синомъ Артимомъ и зятемъ Андреемъ Ружиловичемъ Идвігою“ вкінцї перечеркнено слова „жоновь Досевь изь своими чадами“ а замість того під сподом дописано „своею Досею“. Ся пізнїйша поправка писана зовсїм иньшим почерком і далеко блїдшим чорнилом, через що легко можна перечитати поперечеркувані слова, писані дуже добрим, темним чорнилом.

II. Друга книга — „Евангеліе учительное“, збірник недїльних і сьвяточних проповідей.

Тепер ся книга обіймає 19 аркушів, кождий аркуш по 10 карток або 20 сторін; аркуші нумеровані церковними числами, картки ненумеровані. Нема початкових карток і цїлого остатнього, двайцятого аркуша. Значить, книга обіймала, здає ся, 20 аркушів = 200 карток = 400 сторін. Тепер є в ній коло 180 карток = 360 сторін. Формат: 30½ cm. високий і 19 cm. широкий. Оправлена книга в окладинки деревяні, обтягнені шкірою. Писана кирилицею з титлами і юсами, письмом дуже гарним і правильним. Заголовки та ініцияли писані кіновариєю та прикрашені орнаментами. Букви 2—3 mm. високі; на сторону приходить 29 рядків. Мова книги церковна, сильно зрущена і трохи зближена до народної; немало польонізмів. Книга уложена тим способом, що в порядку календарнім (почавши від нового року) подає на кожду недїлю і кожде сьвято текст дотичного евангелія в свобіднім перекладї, а потім, на підставі того евангелія „науку“.

Для прикладу подаю уривки з науки на великдень — в звичайній транскрипциї, пропускаючи титла, акценти та юси.

„На день святаго а веселого из мертвых въстанія господа бога а спаса нашего ісуса христа. Наука от еѵлія святого. которою нам

[1]) Хацоване, село в Скільщинї, сусїдне з Волосянкою.

ознаймити рачиль христос сынь божій. през іоана святого єѵлиста. вз҃л. тыми словы.

Кды приходилъ вечерь. оного свята жидовского. Марія Магдалына. и другая Марія пришли къ гробу. аби ся запевне довѣали що ся дѣєт у гроба. Тогды въ той часъ почала земля барзо дрыжати. аггель зышол з неба и пришедши къ гробу отвали от него камень. и сѣль на немь. и былъ его образь. яко бы блискъ свѣтлости небесной. и одѣня его бѣло яко снѣгь. а оныи сторожеве которыи то стерегли. излякли ся и были яко мрътвы.

конецъ еѵгліи. Правдиве южь христіяне выплънило ся пророчество. альбо оная старая повѣсть. народови людскому. ажь по фрасунку завше бываеть веселіе а по бури биваеть ясность. о заправды великій то фрасунокъ быль. и великое забурѣня христіяномъ православнымь, же отъ початку свѣта завше ходили смутно. народ христіяньскій. абовѣмь знали вшистьки же мали ити до пекла.

Під сподом тексту і по краях (на марґінезах) є численні записки, писані скорописию, але нема записки, де коли і ким писана книга.

1) Записка під сподом тексту на перших сторонах першого аркуша так споловіла і знищена, що годї її відчитати — хіба поодинокі слова. Іменно можна прочитати слова: „до села изѵ҇. до храма[1]).

2) Записка під сподом тексту на 1—5 сторонї пятого аркуша:

„Сия книга Наимя евангелие учительное раба божого Іерея Өеодора Із братиею Своею Із подружием Своими Із домачадци Своими за здравіе Свое І заотпущеніе грѣховъ Своихъ волныхъ и неволныхъ І за родичовъ Своихъ вѣчной Памяти рок. бож. а҃х҃о҃г҃ (1673). Іерей Өеодор Дулишкович"[2]).

3) На 16-тій сторонї 10-ого аркуша з боку на марґінезї є записка — властиво лист писаний одним сьвящеником до другого, при чім цїла книга служила за листовий папір. Лист той писаний дуже давним письмом, скорописию дуже подібною до кирилицї, з титлами. Ось він:

„В Бозѣ Превелебний Господине отче илие здоровя доброго и на всещасливого Повоженя от господа Бога всемогочого на лѣта долъга І лѣта незамѣронніе чого вам жичу. Прошу честь вам брате... з ласки своеи мѣнѣ пожичити Полустава у дорогу".

---

[1]) Село Іза — над Тисою, в Мараморськім комітатї.

[2]) Дулишковичі — старий і численний сьвященичий рід на Угорській Руси, оден з Дулишковичів відомий як місцевий руський письменник і діяч.

Письмо, здає ся, давнїйше від того що в записцї під 2).

4) На передостатній сторонї аркуша 14 є така записка:

„От рождества Христова Року божого а.ѱ.о.є. (1775) мѣсяця Мая Дня к.д. (24) — тото ся дѣяло по вознесению: Человѣкъ.. (буква не незбірна) умерзло уполонїнѣ. — Михаілъ Дулишковіцъ“.

5) На остатній сторонї аркуша 14:

„ѾР.Х.С. — аѱлв: (1732) стояло коли ишла стрѣла от полудевной страніни на польску лснѣша огню Того року не изгибав снѣг допо ирю тогда жона замерзла о ирю на верху и чоловѣк у петрѣв пѣст замерз“.

Записка ся писана кирилицею.

6) Крім того є ще богато иньших записок, що їх годї відчитати.

Кільканацять разів на ріжних місцях пописано „помощь моя от Господа“.

Декуди писані поодинокі букви і проби рисунку. Раз є пословиця:

„Въ юности не хотяще труждати ся
Во старости злѣ страждетъ“.

7) На картцї, налїпленій на задній окладинцї, виписано кирилицею отсей вірш:

„Пѣснь киевскаго печерскаго манастиря | виложена в Киевѣ градѣ престой бци.

Панъно хору анъгелского. Крулева неба гурнего. Возри на мя на грѣшныка — вшитких нецнот милосника. Обрут ку мнѣ очи свои а обачь неронди мои. Которием з млодости пелнилем. И во них вѣк свой стратилем. розумѣлемь же до вѣка. роскошь ма тримацъ чловека. але мя то омилило, що власне якби не било. цож мам чинити утрапьоній. мукою вѣчною растрашоній. На котору ся удати сторону. Кому ся отдати во оборону. синамь твего розгнѣвилем. приказаній не полнилем. стратилем вѣкъ свой в марности. повстань ти моцарко моя. нех мя бронит рука твоя. от неприятеля злего. до конца живота мего,... хоров аггельских гетмана... Висолѣт... орлове. киевъских печар отцове. Вернѣте дне... трапьоне... грѣхи заражоне. благайте скрулевою пана.

III. В повисше описаній книзї „евангелію учительнім“ знайшов я 8 карток — рештки якоїсь иньшої книги: вони иньшого формату, писані иньшим письмом і иньшою мовою. Формат: високість 30 cm., широкість 17 cm. На сторону приходить 34 рядки письма. Письмо (кирилиця) меньше правильне; чорнило дуже порудїле. Заголовки писані червоно і прикрашені орнаментами. Титлів

дуже мало; юса ѫ нема зовсім. Мова українсько-руська; польонізмів не богато. Судячи по заголовкам — картки ті останки якогось збірника проповідей. Читаємо на одній картці такий заголовок: „Казаня на вознесеніе. Благодать и даръ Стго дха Братие буди Свами аминь. Наймильшйи хрістіяне. послухаймо письма слова божого о томъ святѣ днешномъ...“ і т. д. На иньшій картці читаємо такий заголовок: „Слово учительное к людем в неделю мытареву албо... арменохъ проклятыхъ и о вѣрѣ их студ... Православныи милыи христия...“ і т. д.

На двох картках — як легко догадати ся з тексту — писана леґенда про сьвятого Алексія. Виймаю з неї кілька уривків.

Початок одної картки трохи знищений.

„... ти панъ великоможный... (заслу)житъ собѣ симбрилю. а коли виполнило ся зі лѣтъ: и прішовь тотъ день. у которий то алеѯей святый преставитися и пойти стого свѣта, на вѣчное мешканя, в небесныи роскоши. и повелѣ своему слузѣ принести каламарь и паперу, и сѣвши написавъ у листѣ все житие свое побожное: и ознаймилъ иж то єстъ алеѯей сынъ вашь отче мой милый и мати моя коханая и твой власный облюбенецъ, моя вѣрная панно, которыи то єсме собѣ чинили присягу, господу богу чистоту свою телесную заховати до своєи смерти. дякую ти панотче и панѣ матко за выхованя доброе. дякую и тобѣ панно моя наймильшая за твою добрую вѣру. и держи єи до конца: а зо мною ся увидиме. въ остатный день. а такъ написавши лист, лѣгъ на постелѣ своєй и отдав душу свою господу богу. в неделю межи службами а лист тот держав у правой руцѣ своєй“... „...и сойшло ся многое множество народа во двор Евфимиевь. и почали искати. и ту пришовши слуга оный который алексеевѣ служивь и рече Евфимиевѣ самому: пане умерь нашъ пелґрімъ и лист якийсь держить у руцѣ. на щос у мене учора просив каламару и паперу, а теперъ мертвь лежить. Слишавши то Євфимій пошовь борзо самъ. и ушол у келію ано лежить жебракъ єго мертвь. и хотѣвъ узяти оный листъ изъ руки єго и дознати ся що тамь въ немъ написано. але алексей єго не упустивъ з руки своєй: теды Евфимий закликавъ голосно; и пришли царѣ и патріарха... и приступивши оба царѣ: онорій и аркадий хотѣли узяти тот листъ: але онъ и тѣмъ не давъ“...

До сього додаю дві записки на церковних книгах перехованих при церкві в с. Сенечолї, теж повіт Стрийський, недалеко від Волосянки.

„Тріодіонъ“ виданий Петром Могилою в Кієво-печерській Лаврі року ахм (1640), видане друге, на перших сторонах книги:

Ро(ку) Божия ахми. (1648) Во имя (от)ца... Азъ Григорій Пеця(къ)... книгу рекомую трио(дь) по(ст)ную и (з)о зате(м) Свои(м) Наймильши(м) олексою Гусако(м) И даємо є(и) вѣчными часы до Села Синечола До Ц(е)р(кв)и С(вя)таго Храма А(р)хистратига х(ристо)ва Михаила за панованіа и(хъ) мости пана Чо(л)га(н)ско(го) за Панованія Короліа Владыслава Четве(р)того За Пана Гетмана Станѣслава Конецпо(л)ского А далисмо за то осмнасце злоти(хъ) За Своє отпущеніє Грѣховъ А хтобы є(и) смѣ(лъ) о(т)далити и(з)о той Це(р)кви продати украсти пожичити Стаковы(м) На Стра́(ш)но(м) Судѣ пре(дъ) нелицемѣ(р)ны(м) Судиєю зо (м)ною Су(дъ) буде(т) И на увесь єго дом Неха(й) буде(т) Про(к)лятство Анаѳема Амѣнь.

„Апостолъ“ печатаний у Львові в типографії Міхаила Слібски року ахнд (1654), на перших сторонах:

Року... ахѯи (1668) Во(и)мя о(т)ца И сына и стаго духа амѣнь. Я Катерина Малоушка Сию Кні́гу рекомую апостолъ купила за о(т)пущеніє грѣхов(ъ) и за василя небощика изавсѣхъ котории пре(д)маєстато(м) Б(о)жіимъ Су(ть) и о(т)даєме єи вѣчными часы До села Синечола доцеркві Стого Храма А(р)хистратига Х(ристо)ва Михаила иза єго М(и)л(о)сті велі́каго Корол(я) Іоана И за пановання єго милости Пана Жураковского... Ахтобы єи смѣлъ отдалити о(т) тои ц(е)ркви продаті позичити Иукрасти Стакови(м) На страшномъ Судѣ пре(дъ) нелицемѣрнымъ Судиєю зо мною Судъ буде(т) мѣти и на уве(сь) єго до(м) нехай буде(т) проклятъ Анаѳема. Амѣн(ь) Амѣн(ь) Амѣн(ь).

В скобки поставлено букви, взяті з титл і значків скорочень.

В. Охримович.

Документ 1586 р. про козацький промисел.

Низше поданий документ, присланий нам співробітником д. Миколою Княжевичом дає інтересний побутовий образок XVI в. Трох козаків „низових“: Орел, Щенсний і Климків товариш продали 8 коней татарських — очевидно, сьвіжо здобутих з „диків“ і пригнаних до Черкас, острапольським міщанам Турчиновичу й Грицевичу, що мабуть чи не за конями специяльно й їздили до Черкас. Коней купили вони перед старостинським урядом, за дозволом підстарости, що очевидно з тієї продажі щось собі взяв, але по тій продажі приїхав сам староста — Михайло Вишневецький, казав собі тих

коней показати й вибрав собі одну кобилу — одначе не взяв за дурно — бо то вже були коні перепродані, а заплатив кілько схотїв — дві копи грошей: у самих козаків, коли вони приходили „в земли неприятельскои здобывшися“, звичайно старостинський уряд брав „одно щось лїпше“. За се видав він квіток Острополянам, щоб їх перепустили вже не чіпаючи в иньшім його замку — Каневі: тодї з Черкас ще не відважались їхати просто степом на Волинь, а як бачимо, їхали на Канев і Білу церкву.

Випадок звичайний, щоденний, та він стає інтереснїйшим, коли зміркуємо, що се дїялось 1581 р., серед т. зв. козацької реформи Батория, коли він, вибравши з козаків przedniejszych z nich na posługę naszą, зобовязав їх „кримському хану, його державі, людям, улусам, степам не чинити жадної шкоди анї в худобі, анї в жаднїй річи“ (Acta Stephani Batorei ed. Ianicki c. 36, 338 — 1578 р.) своєвольну решту козацьку заберав ся винищити. Зверхнїм доглядачом того всього настановлений був — той самий черкаський староста Михайло Вишневецький, що на його урядї продавали козаки татарських коней і сам собі вибрав між ними конячку! Перуни, що греміли в Варшаві, дуже слабою луною, як бачимо, відзивались над Днїпром.

Але покупцїв спіткало лихо на дорозї в особі „Янчи Венгра“ — того самого Янчи Беґера, що служив аґентом Батория в зносинах з козаками і якийсь час титулуєть ся козацьким писарем (звістки про нього зведені в статї д. А. Стороженка про Оришевського — К. Старина 1897, І с. 142—3). Він їхав з королївськими грошима до Київа — а звідти мабуть до Черкас, віз гроші козакам (порівняти звістки про сю його подорож — ibidem) і коло Білої Церкви спіткав тих Острополян. Поміркувавши, що воно є, заарештовав він коней і привів до білоцерковського старостинського уряду, де й списано сей документ. Tempus et oleum perdidi, зіставалось сказати Острополянам. *М. Г.*

Wypis s ksiąg zamku królia Jego Mczi Białocerkiewskiego.

Roku 1581 miesiąca maia 25 dnia, we czwartek, posthanowiwszy sie przedemną Dimithrem Kurcewyczem Bulygu, podstharosczym białocerkiewskym, sluga króla iego msczi, pan Janczi Wengier, opowiadanie thymi słowy uczinił: yss iako dnia dzisseissego we czwarthek yadonc do Kiiowa s pieniedzmi królia iego Msczi y przyieszdzaiąc go do Bialecerkwi u rzędu win pothkałem się na przechrzesciu na poliu z miessczany osthropolskiemi, poddanemi kxiązencia Jego Msczi woiewody kiiowskiego na imye Yendrzeiem Thurczinowyczem y Iwanem Hriceniczem, a oni wiodą koni throie thatharskych, a cworo kliaczy,

tho iesth: kon gniady hromula, piąthno u niego na łopatce lewei krzisz y rozsochi; bachmath plesniwy koilohriwy, lysy, piąthno u niego na lopathce levei dwa wręby, thakze y na policzku, i thrzeci kon młody sspakowaty, piąthno u niego na łopathce lewei ogniwo, drugie piąthno na yedney nodze lewei pólmiesiąca; kliacza hromaczica siwa ze zrebcem' plowym, piąthno u niey na lewey lopathce krzisz, u thei ze kliacze drugie piąthno na lewey zadniey nodze pólsthrzemienia; druga kliacza gniada ze zrzebienciem, piąthno u niei na łopathce lewei ogniwo, a na zadniei nodze lewei drugie piąthno — osczi; trzecia kliacza plowa, piąthno u niei na lewei łopathce widla, thakze na lewei nodze zadnyei kilow; czwartha kliacza czisawa, piątho u nyei na zadniei nodze pręth. A gdym the poddane kxiązencia iego msczi w Ostropolan spothkał, pithałem ich, skąth by the konie myeli, thedy mi w the slowa powiedziely: yześmy kupili w Czerkassach w-rzędzie iego msczi kniazia Michaiła Wyssniowieckiego za pozwoleniem podstharościego czerkaskiego pana Stanisława Czirskiego, y gdyśmy tych kony y klacze wszysthkiego ośmioro kupili, w thym iego mscz kniaz stharostha czerkasky do Czerkass prziiechał, a one konye y klacze nam przed się kazał prziwiescz. Y gdismy przed yego mscz prziwiedli, thedi s thich ośmiorga koni, czośmy u kozaków nizowych, tho yesth u Orla, u Szczęsne(g)o y u Klimkowe(g)o thowarzissa pokupili, wybrał sobie klaczę siwą hromuczice ze zrzebienciem, za kthórą nam dał dvie kopie grossa, yakoss y kwith nam yego mscz kniaz Wissniowiecki dał, zeby nas s thymy końmy y kliaczamy dobrowolnye przes Kaniew przepósczili Kthóre konye wyssey pomienione y klacze przi opowiadaniu swoim do mnye na urząd królia yego msczi oddał, yakoss przy onym opowiadaniu pana Yanczego Wengra byli Ich Mscz pan Adam Gosławski, rothmisthrz królia yego msczi białocerkiewsky, a pan Ostafi Sękarowsky. Y prosił mnye pan Yanczi Wengier, abym tho opowiadanie ye(g)o y oddanie onych kony do rąk moych abym do ksiąg zamku królia yego msczi białocerkiewskich zapisać roskazał, co iesth zapisano, na co pan Yanczi Wengier y wypis s ksiąg pod pieczenczią moią y pieczenczjami pana Adama Gosławskiego y pana Ostafiego Sękorowskiego y z podpisamy ręki własney do siebie wziął. Pisan w Białocerkwi ..ка[1]) власна. Adam Gosławski manu propria.

Три печатки: Курцевича, Ґославского й Сенкаровського, остання з руськими ініциялами (ѠПG).

Архив Скарбу коронного при Варш. Казенній Палаті відділ IV, кн. 9.

---

[1]) Початку годї відчитати — вшито в оправу.

Образок з львівського житя в середині XVII в.

Подаємо тут урядовий опис події, що сталась у Львові при Руській вулиці межи шляхтичем та руським сьвященником. Польський шляхтич зневажив по пяному поганим способом о. Кобилянського, проповідника при Успенській церкві, коли сей саме входив у церкву на богослужене, а опісля напав зо слугоми на дім епіскопа Желиборського і починив у нім шкоди. Факт сам собою доволї дрібний, одначе він, так сказати-б, належить до сих типових подій межи обома народностями у Львові. Про утиски православних Русинів і зневаги їх національних та релїгійних почувань читаємо дуже богато в історії львівської Руси, але вони походили майже виключно зі сторони фанатичного міщаньства, перейнятого католицького духовеньства. Тут справа о стільки відмінна що зневагу руським духовним особам заподїяв шляхтич. Ми не можемо приписати шляхтї нетолеранциї в тій самій мірі, як латинському духовеньству та міщанству, тому то признати мусимо, що тут не мало заважила звістна шляхотська самоволя, яка проявлялась дуже часто під час побуту шляхтичів у містї.

Річ дїє ся саме в тих часах, коли шляхта Руської землї на око більше тверезо дивилась на відносини межи обома народностями — руською та польською. Тодї у постановах судово-вишенських соймиків поручаєть ся послам старатись на соймах: „zeby iusz religia grecka we wszystkich exorbitanciach y praetensiach swoich vspokoiona była...“ Але мабуть такі бажаня були викликані страхом перед українськими революциями. Переходить острах — переривають ся й лїберальні гадки, а виступають події подібні тій, яка тут описана. В частім зневажаню руської народности і віри так зі сторони шляхти як польського міщанства належить шукати причин ворожого, хоча дуже несьмілого і неясного, становища руських мешканцїв Львова підчас походів Хмельницького. Що правда, становище Русинів підчас другої облоги Львова, що була як раз рік по описанім тут випадку, було льояльне, але се поясняєть ся відмінним характером облоги. Хмельницький не хотїв зовсїм здобувати Львова, і як раз приходили львівським міщанам з козацьких кругів слова заохоти до трівкости в обороні.

Описана тут справа закінчила ся на самій протестациї. В судових актах львівського замку не подибуємо анї позву анї декрету що до того випадку. Сама пошкодована сторона мабуть добре знала, що не буде мати за свою зневагу нїякої сатісфакциї, тому-ж,

видно, й не змагалась судовою дорогою. Що сеї справи не подибуємо поміж актами львівського маґістрату, се річ зовсїж звичайна, бо в осудї справи, де одною стороною був шляхтич, одиноко компетентний був ґродський суд.

Документ сей взято з львівських ґродських актів т. зв. Бернардинського Архива у Львові: Inducta Relationum Castrensium t. 402 з 1654 р. ст. 1833—8.

Feria tertia in vigilia festi natiuitatis sancti Ioannis Baptistae, a. D. millesimo sexcentesimo quinquagesimo quarto (23 червня 1654).

Do vrzędu y xiąg tutecznych grodzkich lwowskich oblicznie stanąwszy przewielebny w Chrystusie pan imc ociec Arsenius Zeliborski, lwowski, halicki i Kamienca Podolskiego religiey graeckiey władyka y nabozny ociec Elizeusz Kobylanski, przy cerkwi załozenia Wniebowzięcia Naswiętszey Panny Maryey, w miescie Lwowie będącey, mieszkaiący kaznodzeia, z przytomnoscią przerzeczonego imci oyca władyki, natenczas przy cerkwi pomienioney residuiącego y obecnie będącego, załobliwie swiadczyli y protestowali naprzeciwko vrodzonemu imci panu Hieronimowi Kuropatnickiemu, vczynku nizey mianowanego principałowi, y sługom iego, pomocnikom, ktorych imienia y przezwisk protestantes nie wiedzą, ale iemu dobrze znaiomi są, y na potym w pozwach, gdy sie o nich dowiedzą, mianowac sie deklaruią, albo tez w inquisitiey wiadomo sie pokazą, ktorzy na ten czas z niem w liczbie trzey albo czterey byli, o to,

iz pomieniony imc p. Kuropatnicki, nie maiąc naymnieyszey przyczyny od protestantow, nic nie pamiętaiąc na boiazn bozą, poszanowanie sług iego y osob duchownych, o pokoiu pospolitym, kazdemu z osobna a osobliwie ludziom duchownym stanu szlacheckiego y wszelakiey condycyey ludziom, a osobliwie tu we Lwowie przy kosciołach y cerkwiach y w gospodach ich surowie prawem koronnym obwarowanego, we wtorek blizko przeszły o godzinie nieszporney, gdy pomieniony ociec Elizeusz, kaznodzieia, człowiek w leciech podeszły y szędziwy, z mieszkania imci oyca władyki, tamze zaraz przy forcie cerkwie pomienioney będącego, dla nabozenstwa swego do cerkwie wyszedł y na tę forte wstempował, pomieniony pan Kuropatnicki, idąc y przychodząc do teyze forty, iego zpotkawszy, piiany in contemptum religionis ipsius, nie pamiętaiąc na szedziwe lata iego y zakonnicze, naprzod za brodę siwą porwawszy iego, targaiąc, włosow wiele szedziwych wyrwał, słowami niepoczciwemi osobe iego duchowną zelzył, potym szable dobywszy siec y bic chciał. Aż z opatrznosci Panskiey sługa imci oyca władyki trafunkiem na ten despect staruszka przy-

szedszy, takowey violentyey iemu broniąc y słowami łagodnemi iego chcąc vbłagac, aby oyca pomienionego zaniechał, prosił. Na te słowa łagodne y prozbi iego nie dbaiąc, popusciwszy pomienionego starca, na przerzeczonego sługę imci oyca władyki, szlachetnego Jana Boiarskiego z czeladzą swą impet obrocił, y onego szablami siekąc, broniącego się, za pomienionym oycem prędko vchodzących (sic) y składaiącego sie w dom mieszkania imci oyca władyki wparł y wygnał, tak iz ledwie przed niemi kamienice zamknąc vscignął, z ktorey zapalczywosci swoiey nie mogąc drzwi dobydz, sztychem szable na podpieraiących bili y we drzwi siekli. A potym, gdy iuz obaczył z pomocnikami swemi, iz drzwi dobydz nie mogł, lub proszony z gory, aby od takowey wiolentyey hamował sie, ex opposito mieszkania imci oyca władyki zaszedł do gospody imci pana Martiana Grabianki, oyczyma swego, y tam z tey gospody, a osobliwie z izdebki, gdzie pan młody Grabianka mieszkanie swoie ma y nauki swoie odprawuie, przez vlice szpetnie łaiąc y lząc protestantes y stan ich duchowny, do okien mieszkania imci oyca władyki kamieniami sam y z czeladką swoią, gratami, kosciami y studentskiemi kałamarzami czeladce swoiey ciskac rozkazywał y sam ciskał. A potym, gdy obawiaiąc się takowey insolentyey iego, protestans ociec władyka okiennice zamykac kazał, z łuku strzelac począł. Y w tym ciskaniu y strzelaniu naprzod kamieniem obraz męki Chrystusa Pana Zbawiciela naszego, na tym mieyscu, gdzie protestans niegodne nabozenstwo swoie Panu Bogu zwykł oddawac, stoiący, kamieniem z mieysca onego strącił y w poł figury Panskiey vderzył. Potym na toz mieysce przeciwko łozku iego w pawiment y w cegłe z łuku strzałą vderzył, az zelezce zagięte z pochopu w płatek v łozka iego vderzyło. Postrzegszy potym, iz protestantes pokoiu swiętego przestrzegaiąc, ręki iego vchodząc, do wyszszego mieszkania vszli, y tam pomieniony pan Kuropatnicki postrzegszy y dowiedziawszy sie o nich, takimze ciskaniem kamieni y strzelaniem z łukow onych infestował, do izby gospodarskiey oknem w ramę zwierciadła wiszącego strzałą z łuku vderzył, tak iz z tamtąd mieysca spokoynieyszego protestantes szukac musieli, słowami zelzywemi y sprosnym łaianiem onych, nie opuszczaiąc przez czas nie mały, lzył y zniewazał. Ktorey zniewagi sweiey y stanu swego duchownego protestantes inquisitią na niego dowiesc ofiaruią sie y powtore o takową zelzywosc siebie y stanu swego duchownego, pokoiu pospolitego zgwałcenie, przeciwko pomienionemu imci panu Kuropatnickiemu, czeladce y pomocnikom iego swiadczą y protestuią się, ofiaruiąc sie z nim y pomocnikami iego prawnie o to czynic.

Et in verificationem praemissorum praesentauit officio praesenti imaginem crucifixi, ictu lapidis derasam, sagittas duas, lapides, ossa et atramentaria duo. In qua imagine officium praesens vidit derosionem imaginis. Hic ibidem in continenti coram eodem officio et actis praesentibus castren. capit. leop. statuit ministerialem regni generalem prouidum Ianussium Muszynski, officio notum sibi mli euidentioris testimonii gratia adhibitis Nicolao Bratkowski et Casimiro Strusowski, qui statuti publice libereque recognouerunt, — iz ia wozny y z szłachtą chodziłem we srzodę do domu Stephana Laskowskiego, gospody na ten czas imci xiędza episcopa, przy forcie cerkwie oney, y tamem widział w oknach szyb pięc wybitych, w dolney sieni drzwi sztychem przebite y dwa razy w nich ciętych, w teyze izbie dolney w pawimencie w cegle znak, gdzie strzała vderzyła, w drugiey izbie na gorę strzałe w ramie zwierciadła tkwiącą zastałem y okno postrzelone widziałem, co przez imci pana Kuropatnickiego y czeladz iego vczyniono iest. *С. Томашівський.*

Наукова хроніка.

Огляд часописей за 1895 р.: Часописи видавані на Україні російській.

(Далї.[1])

Университетскія извѣстія (київські), кн. 1—12 (рік XXXVI).

З розвідок присьвячених історії літератури важнїйші: А. М. Лободи про руський богатирський епос (N 1, 4, 10, 11). Автор розбирає справу головно з погляду історично-лїтературного, етнографічного та поясняє характери і походженє богатирського епосу. — Е. Анічкова, про наукові задачі історії лїтератури, вступна лекция (N 4). — Н. Гльокке, Рифмотворная Псалтир Симеона Полоцького та її відносини до Псалтирі Яна Кохановского (N 9). — К. Радченка, сербський письменник Досифей Обрадович і його лїтер. діяльність (6). З праць історичних найважнїйша В. Данилевича: Нарис історії полоцької землї до кінця XIV ст. (N 1, 2, 5, 6, 9, 11). Праця ся обговорена в „Записках" окремо (т. XVIII). М. Довнара-Запольського, з історії литовсько-польської боротьби за Волинь (N 8), обговорена також окремо (т. XIX). Згадаємо ще розвідку І. Лучицького, Селянська земельна власність у Франциї до революциї (N 3).

Поміж офіцияльними рецензиями визначає ся прихильна рецензия В. Антоновича на працю П. Іванова „Историческія судьбы Волынской земли" (N 3). З иньших зазначимо просторий огляд важнїйших праць зі славістики за 1895 р. Т. Флорінского (N 5).

В додатках визначають ся: М. Довнара-Запольського „Піснї Пинчуків", збірник етноґрафічних материялів зібраних на Білоруськім Полїсю (NN 1, 2, 4, 6, 9) вже обговорений в Записках (т. XI). І. Косоногов і П. Броунов подають досліди метеорольоґічної обсерваториї

[1]) Див. Записки т. XVII.

унїверситету сьв. Володимира (NN 1, 3, 7—12). Проф. В. Антонович подає продовжене і кінець огляду: Монети старинного сьвіта перехова̀ні в нумізматичнім кабінетї унів. св. Володимира (NN 2, 5, 10—12).

Вкінцї згадаємо ще: Н. Яснопольського, про ґеоґрафічний розклад державних росходів у Росиї (1—7, 9, 11, 12), та І. Козловського видане „Созерцанія краткого лѣтъ 7190—92“ С. Медвѣдева (N 2).

Записки императорскаго харьковскаго университета (кн. 1—4).

В науковім відділї надруковано: продовжене працї проф. І. Нетушила „Огляд римських державних старинностей“ (N 1, 3); продовжене працї проф. Л. Заґурского з римського права (1, 2, 4); проф. І. Оршанський надрукував частину своєї студиї про спадщинне право (1, 2, 3); далї іде переклад А. Менґера (бувшого ректора віденського унів.) про социяльні завданя судівництва (3); А. Вязіґіна — Примітки до істориї західноевропейської полємічної лїтератури XI ст. (докінчене N 4); згадаємо ще статю проф. Бузескула: Генрих Зібель як історик-полїтик (4); вкінцї подані результати метеорольоґічних дослїдів унїверс. стациї (1, 4).

У відділї „Лїтописи харківського унїверситету“ (N 1, 3, 4) подибуємо продовжене працї проф. Багалїя „Нарис істориї харківського унїверситету“; проф. Лебедєва „Істория богословської катедри в харківськім унїверситетї“; проф. Зеленогорський подав початок біоґрафії Н. Шада, що був професором фільософії в Харківськім унїверситетї (1804—1817); проф. Попов подав огляд житя і діяльности прозектора Ф. Гана; некрольоґи (проф. Собестиянського, Кучина, Сокальського) закінчують сей відділ.

З відділу критики зазначимо рецензию проф. Шепелевича на книжку А. Кірпічнїкова „Очерки по исторіи новой русской литератури“ (N 3). В додатках друковано переклад працї Кардуччі „Огляд розвитку национальної лїтератури в Італїї“ переклад Ріттера (3, 4). *С. Т.*

Труды Кіевской Духовной Академіи.

„Галицько-руська депутация в Римі. По поводу 300-их роковин Берестейської Унїї“ і „Кардинальство галицького унїятського митрополита Сильвестра Сембратовича“ (І). Обидві статї писані пок. проф. І. Малишевським; се статї публицистичні, що мають на метї розповсюдити в російських читачах такий, а не иньший погляд на справу. Писані вони в російсько-релїґійно-об'єдинительнім напрямку на основі звісток, поданих Галичанином і т. д. Дивно й прикро вражає, що авторови, видно, не дає спокою „так звана українофільська спілка“ і її нова фонетика, він її дуже зневажає і вважає нї до чого нездатною.

Адрес Римському папі, поданий галичанами-унїятами по поводу 300-лїтя унїї (1595—1895) А. Б-ва (II). Се зовсїм незначна замітка ще

більш незначного автора, що хоче вразити викладом явної нікчемности та неправдивости унїятської адреси. В кінцї робить ся зовсім вже недотепний здогад, що унія має шкідливий вплив і на економічний устрій Галичини.

Грецький Катерининський манастир у Київі Н. Петрова (I к.).

З нагоди грецького київського манастиря автор говорить зразу про оселї та обставини Греків на Українї взагалї з часів прилученя України до Росиї, від коли їм давано осібні права і привілеї. Увагу автора звертають Греки ніжинські і він слідить за розвитком їх церковних прав. Потім побачивши анальоґічне сьому в історії Греків київських, він звертаєть ся до властивої своєї мети — історії Катерининського манастиря. Київські Греки, котрих було мало, не могли вдіяти того, що ніжинські. Їм перешкаджали багато київські міщане й Синайський грецький манастир. З 1733 р. аж до 1739 піклують ся Греки за помочию київського митрополита, Рафаїла Заборовського, щоб дозволено було їм вибудувати для себе церкву і мати при нїй свої справи. Зразу вони просили, щоб їм дозволили стару камінну церкву на Подолї в Петропавловськім манастирі поновити для себе і при нїй завести школу грецької мови і вчителя; але се не повелось. Тодї вони випросили дозвіл вибудувати нову церкву на приватній землї й р. 1742 церква сьв. Катерини вже була виведена. Головним дїячем коло заснованя сеї церкви та окремої парафії при нїй виходить, на погляд автора, ігумен синайський Евгеній, — досить оборотний, шальвіроватий, навіть нечесний грек. При новій церкві скоро засновало ся брацтво і все се разом стало належати до управи київського митрополита. По новим проханям ігум. Евгенія р. 1748 Катерининська церква була перемінена в манастир і віддана під безпосередний догляд Синайської гори. Настоятелї сего манастиря найбільш доглядали економічні його справи, бо треба було і собі щось мати і на Синай відсилати. Через се тут було стовпище грецьких жебраків, котрі всюди нишпорили за милостинею. В парохіяльних обставинах сего манастиря може бути цікаво те, що, хоч се був грецький манастир, але головну службу справляли тут руські сили й біле духовенство — люде взагалї незвичайні, необачні заволоки. Наїзджали сюда часом гостї з далекої Грециї; звістку про деяких подає автор. Також подає він імена деяких ігуменів після Евгенія. Оповіданє про сї (як бачим головно початкові) справи Катерининського манастиря займає мало не всю статю. Далї автор бере лиш деякі факти з історії його, подає їх дуже коротко і несподїване спиняєть ся на 1857 р. Взагалї история манастиря виходить недокладна і досить неповна. Причина сему, як признаєть ся сам автор, та, що він не має тепер нїякого приступу до архиву Катерининської

церкви. Те, що є в статї, засновано по найбільше на актах консисторського архиву, з котрих автор звичайно дає чимало.

„Московський митрополит Макарий Булгаков" О. І. Титова (II, IV, VI, VII, IX, X). Сей докладний нарис житя і діяльности вченого митрополита почав ся друковати ще в XII кн. 1895 р. і в сїм роцї не скінчив ся. Оден том вийшов окремим виданєм, то про него окреме буде й мова (див. бібліоґрафію).

„Київська Рождество-Предтеченська або Борисо-Глїбська церква". Н. І. Петрова (II, III). (Про неї в Записках т. XVI).

„Історично-топоґрафічні нариси давнього Київа" Н. І. Петрова (V, VI, VII, IX, XI).

Се має бути цікава розвідка про давний Київ на основі довголїтньої працї ш. професора по місцевій істориї-археольоґії. Прийдеть ся здибатись тут з деякими специяльними поглядами його в сїй справі. В сїм роцї статя не вийшла вся.

„Київська академия з половини XVIII ст. до переміни її в 1819 р. В. Серебренїкова. (З поводу нововідкритих документів). (N VI, VII, IX, XI). Друкованя сеї статї в сїм роцї ще не скінчило ся.

„Прот. А. А. Самборський. Законоучитель (катихет) імператора Олександра I." Сьвящ. Н. Стеллецького. (X—XII). Рецензия буде окрема.

Як звичайно, в сїм роцї подавали ся в Трудах Академиї звістки про церковно-археольоґічне товариство при Академиї. Зі справозданя сего товариства бачимо, що колєкциї його побільшили ся значним прибутком (1044 N) всяких памяток давнини і книжок (III к.).

С. Г.

„**Вѣра и Разумъ**" (харківська духовна часопись).

Державний стан римсько-католицької церкви в Росиї від Катерини II до теперішнього часу. К. Богословського (N 17, 19, 22 і 23).

Отся основно зложена статя не скінчена: тут виложено тілько стан католицької церкви в царюваннє Катерини II і Павла Петровича. Імператриця Катерина признавала, подібно Петру Великому, в чужинцях важне значіннє в справі защеплення в Росиї західної культури і через те вона ще перед прилученнєм до Росиї польських країн давала їм чимало релїґійних полекш. При тім же імператриця визначала ся фільозофською віротерпимістю, і через те вона в загалї дбала про впорядкованнє релїґійного боку життя чужинців, в тім числї й католиків. З прилукою до

Росиї нових країн, де чимало було католиків, імператриця почала уладжувати в Росиї римську церкву ріжними способами, як основаннєм у Могилеві архієпископства і т. и. Але в той же час імператриця підняла в прилучених країнах і значіннє православної віри, тай відокремила уніятську церкву від шкідливого впливу на неї католицтва. При імператорі Павлї Петровичу змінила ся полїтика росийського уряду супроти р. католицтва; йому дано великі права на шкоду православію, змогло ся значіннє єзуітів і т. и.

Чи дала кому-небудь яку-небудь користь Берестейська унїя? Проф. А. Бєляєва (N 18).

Статя публїцистична. На постановлений в заголовку запит, статя дає таку відповідь: унїя нікому ніякої користи не дала, а погубила багатьох; не дала вона користи латинській церкві і папі, анї польським королям і їх державі, анї самим православним епископам, що відступили від віри своїх батьків, анї тому народови, що вони довели до унїї з Римом.

Нариси з істориї староруської письменности Н. Протопопова (N 1 і др.). Се історня руської лїтератури, переказана „своїми словами“ по працям Порфірьєва, Буслаєва і т. и. Нїчого нового тут нема; не взято тут на увагу й новійших дослїдів на тім полї.

Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости.

Проти звичаю, дуже мало історичних статей.

До статї: „Унїя й нова сполука уніятів у 1794—1795 роцї в границях теперішнього Липовецького повіту“. Сьвящ. М. Словачевського (N 3).

В доповненнє до статї про унїю, поміщеної в минувшому роцї в тих же Відомостях, автор на підставі родинних переказів подає звістки про православного сьвященника минувшого століття Степана Словачевського, що був зразу капітаном польської служби, а після того висьвячений православним епископом на Волощинї в 1763 р. був довгий час майже одиноким православним сьвященником у винницькому повітї, — при чому певного місця служби не мав, а мандрував з місця на місце, сповняючи православним Брацлавщини треби, за що не раз зазнавав ріжних неприємностий від Поляків. Булацьке житє своє він скінчив нарештї спокійно в с. Луговій Липовецького повіту.

Про продаж церковних сьвічок у Києвській епархії в XVIII ст. П. (N 3).

Замітка, написана на підставі документів Архиву Києвської консисториї, вказує, що українське духовенство в XVIII ст. старалось вдержати за собою монополію продажі церковних сьвічок (як і тепер).

Що було в давнину на місцї теперішньої Андреївської церкви (N 9).

Зміст реферату, що читав проф. Н. Петров у Церковно-археольоґічному товаристві при К. Дух. Акад. Доводить ся, що теперішня Андреївська церква була на місцї давнїх Андреївської в Янчинї манастирі та Крестовоздвиженської церкви, основаних більш меньш у тому місцї, де, по лїтописному сказаню, сьв. ап. Андрей заткнув хрест, — се передрук з ґазети „Кіевлянинъ“.

Є ще етноґрафічна статя: Святки — Новий рік на Українї та єрданська парада на селї. Сьвящ. С. Брояковського.

Волынскія Епарх. Вѣдомости 1896 р.

Істория первісного устрою волинської духовної семинариї та реєстри вихованцїв, що скінчили курс науки в нїй за столїтє її істнування (1796—1896). Н. Теодоровича (N 1 і далї). — Се цїлий ряд статей та реєстрів з поводу сповненого в 1896 р. столїття з часу основання волинської семинариї. Первісно вона була основана 14 мая 1796 р. в м. Острозї, знаменитому гнїздї князїв Острозьких; уміщено її в будинках місцевого манастиря, що навернувсь перед тим із унїї. Тут пробував й епархияльний архиєрей тай консистория. Опісля через пожежу, у 1725 р. семинария перенесена в м. Аннополь, де була 11 років, а потім переведена у Кременець, де є й тепер. Статя написана на підставі архивальних документів семинариї і хоч не зовсїм оброблена, то має чи мало материялів для історії просьвіти на Волинї з кінця минувшого столїтя.

Історико-статистичний опис церков та парафій волинської епархиї. Н. Теодоровича (N 1 і далї). Продовжуєть ся опис парафій Староконстантинівського повіта, на взір давнїйших описів, що вийшли осібними книжками, яких є вже три.

До історії давнього православного Почаївського манастиря на Волинї. Прот. Н. Трипольського (N 15—18, 25—26, 30—31).

Під сим заголовком напечатані якісь документи з нїсенїтницею. Зразу напечатана на польській мові рукопись XVIII ст. де подають ся мов би то певні звістки про початок манастиря іще в до-татарський час, далї про перших ігуменів Почаївських і т. и. За тим подано кілька уривків з якоїсь буцїм-то лїтописї. Уривки ті видавець зачислює до XIII—XIV ст.; там є між иньшим запись якогось Михайла Центера Почаївському манастиреви. Та всї ті документи не мають нїякої цїни — се або грубе фальшивство якогось сміхотворця, або якась фантазия темного василїянина минувшого столїтя.

Ся статя з документами увійшла в „Волынскій Историко-Статистическій Сборникъ“, вип. I (Почаїв-Житомир, 1896 р.) — виданнє недавно

заснованого Волинського церковно - археольоґічного товариства і нею попсовано серіозний зміст усього збірника (див. Записки т. XVI).

До історії Почаївської Лаври. Н. Теодоровича. (N 20—22, 25, 26).

Тут видані в оріґінальному тексті отсї документи з архива Почаївської Лаври, з коментарями автора:

а) Грамота Жиґмунда I, 20 мая 1527 р. кременецькому старостї Якову Монтовтовичу, по просьбі власника м. Почаїва Василя Богдановича Гойського, про те, що маєтність Почаїв, котра ранїйше належала Кременецькому замкови, як Почаїв був переданий Гойському, вийшла з під догляду кременецького старости, через що на ярмарку в день Успения Богоматери староста не може брати ярмарочних доходів і в загалї не повинен нї до чого мішати ся.

б) Запись шляхтича Єрофея Василєвича Гойського жінцї своїй Аннї Тихоновнї, з роду Козинській, на 30.000 кіп грошів литовських і на доживотне володїннє маєтностями Почаїв, Комнатка, Савчинцї, Єрофеєво (тепер Комарівка) і частини с. Ледухова та Бережцїв (усї тепер Кременецького повіту) — 22 листопада 1578 р.

в) Така ж запись сестри Єрофея Гойського Анастазиї Василєвни, по чоловікови Лосятинської, вдовицї Єрофея Гойського, Аннї Тихоновнї Гойській де відступає її вказані вище маєтности за 10.000 кіп лит. грошів — 10 жовтня 1585 р.

г) Декрет короля Стефана Батория в процесї властительки Почаєва й частини Бережцїв Анни Гойської з Іваном Некрашевичем Бережецьким та його братами, власниками другої частини Бережцїв, — 20 листопада 1585 р.; сим декретом відмовлено було в претенсиях Бережецького на право доходів із новозаселеного місточка й замка на ґрунтї „урочище Рокитна“ й иньших ґрунтів у Бережцях.

д) Розграниченнє маєтностей Анни Гойської у Почаєві й частини у Бережцях від маєтностей Бережецьких та Андрузьких у другій частинї Бережцїв — 17 листопада 1592 р.

е) Декрет підкоморського суда в процесї Анни Гойської з Ісернськими за Лосятинські землї, що признав той суд Гойській, — 22 жовтня 1594 р.

ж) Запись Романа Гавриловича Гойського Теодорови та Еві Домашевським суми 2500 зл. на його маєтности Устечку та Радимнї (Кременецьк. повіта) — 1632 р. і потвердженнє тої записи його сестрою Іриною Гавриловною княгинею Соломерецькою, 1636 р.

з) Запись шляхтича Теодора Домашевського своїй жінцї Еві, з роду Бережецькій, доживотя 12.000 зл. польських, забезпеченого на маєтностях Колмові (Дубен. пов.) та Зборошові (Володим. пов.), що були у нього „в заставі“ від Яна Немирича, 1638 р.

Подольскія Епархіальныя Вѣдомости.

Високопреосьвященний Іоанникий, перший православний архипастир Подільщини (1795—1819 рр.). А. Неселовського. (NN 40—49).

Після прилучення Подільщини до Росиї в 1793 р., почала ся швидка прилука подільських унїятів до православної церкви, так що за рік число прилучених у колишнїх Подільському та Брацлавському воєводствах доходило до мілїона. Минський архиепископ Садковський, до котрого ієрархічно належала тоді Подільщина, не міг собі дати справи в такою великою епархією, що все більше й більше росла числом вірних. Через те в 1795 р. була заснована осібна епархия для новоприлучених до Росиї країн Подільщини та Брацлавщини. Першим подільським архипастиром був Іоанникій, по фамілїї Никифорович-Полонський. Родом із Волинї, він знав усї умови житя країни і через те діяльність його була дуже користна для Подільщини; то був справдїшний орґанїзатор подільської епархиї. Автор у-купі з короткою біоґрафією подає способи Іоанникия до гарного впорядковання епархиї при найнекористнїйших зверхнїх умовах для новойменованого православного епископа. Зразу Іоанникій, приїхавши в Подільщину, не знайшов у ґуберському містї Каменцї догідного для себе уміщення і мусїв жити кілька років у Шаргородї, більше нїж за 100 верстов від Каменця, в манастирі, що був недавно обернений на православний із базиліянського. Тут, у Шаргородї, первісно була устроєна консистория, семинария й т. п. Аж у 1799 р. Іоанникій переїхав у Каменець, куди перенесені були і всї епархияльні заклади, що були в Шаргородї. При преосьв. Іоанникію скінчила ся прилука подільських унїятів, при чому в декотрих місцях тій справі перешкоджали пани, то віднимаючи від православних церкви, то притїсняючи попів, що прилучили ся до православія. Іоанникію прийшло ся чимало працювати в таких і подібних справах. В загалї ж се був визначний діяч, що орудував епархією 24 роки. Умер він у 1819 р. в Каменцї, де й похований.[1]

Місто Брацлав і його церкви. Сьвящ. Гаврила Григоренка (N 2—7). В сїй статї подають ся в формі коротких лїтописних записів звістки про те місто з XV ст. та про його церкви, і далї про будову церков, що істнують тепер. Статя зроблена уривково.

Латино-унїяцький сьвятий Йосафат Кунцевич (із за 300-лїття Берестейської унїї) П. В-ла. (N 23—34). Тенденцийна статя, що викладає біоґрафію сього завзятого пропаґандиста унїї, зроблена на під-

[1]) Про нього див. ще Записки т. XV, зам. про книжку: Подольскіе Архипастыри.

ставі друкованих жерел і нового нічого не дає проти того, що напечатано ранійше у виданню Батюшкова: „Бѣлоруссія и Литва“ й иньш.

Відвідини государем імператором Миколаєм I м. Каменця в 1842 р. Е. С. (N 29). Отся замітка написана із за століття уродженя сього царя, що сповнилось у 1896 р.

Святитель Теодосий Углицький, архієпископ чернигівський (N 33). Коротка біоґрафія з поводу відкриття мощів і канонїзациї того сьвятого, що були в 1896 р. В сїй статї вказуєть ся, що Теодосий Углицький був мабуть родом із м. Уланова, Литинського повіта Подільської ґубернії, як се можна думати по листам сього сьвятителя до свояка.

Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.

Нямецька чудотворна ікона Божої Матери. Е. Михалевича (N 4).

Подають ся історичні звістки про Нямецьку ікону, що зберігаєть ся в Нямецькій Лаврі, при р. Нямцї, в тій частинї Руминії, що перше звалась Молдавиєю. Копія сієї ікони є в Новонямецькому манастирі, що лежить у Бессарабії, в Бендерському повіті, на березї р. Днїстра. Отся остатня ікона зветь ся те ж Нямецькою або Двуличною. Оріґінальна ж Нямецька ікона була прислана в 1426 р. візантийським імператором Іваном Палеольоґом молдавському господареви Олександру I — Доброму, в подяку остатньому за гостинне принятє, коли Іван, іще бувши царевичем, переїзджав через Молдавию по дорозї з Відня.

Курковський манастир у Бессарабиї. Е. Михалевича (NN 7—10). В сьому нарисї подана история Курковського або Куртьовського манастиря, в лїсовій частинї Бессарабії, що звуть місцеві жильцї Кодру, в Орґіївському повітї, в 45 верст. від Кишеньова.

Про заснованнє сього манастиря народ росказує ріжні леґенди. По одному сказаню заснував манастир якийсь ватажок у воєводи Степана на імя Думитраш Курка. Раз Турки полонили його дївчину; з молитвою до Бога пустив ся він шукати її тай знайшов за помочию якогось старця, що взяв з нього зарік піти в чернецтво, коли тільки знайдеть ся дївчина; такий же зарік був узятий і з неї. Коли Думитраш знайшов дївчину і оженив ся з нею, то вони все турбувались даними зароками, нарештї розійшлись і обоє оснували по манастирю — Думитраш чоловічий куртївський, а його жінка жіночий в сусїдах. По иньшому оповіданю основачем манастиря був розбійник Думитраш Курка, що як якось убив на дорозї свого батька й матїр, став каятись, пішов до старця, що порадив йому посадити в землю палицю, що нею він убив своїх батьків, носити ротом воду й підливати ту палицю, і коли палиця виросте й дасть плоди, тодї й Бог простить йому великі гріхи.

Розбійник так і зробив; палиця дала плід, і він поставив на тому місці Курківський манастир, де й був першим настоятелем.

По документам відомо, що Курківський манастир заснував коло половини XVIII ст. чернець Іван Курка, инакше Курть, звідки й назва манастиря. Він поставив першу церкву в імя сьв. Дмитра, дав манастиреви свою батьківщину с. Морозен. Перед смертию (+ 1775 р.) він заповів право орудувати манастирем своєму своякови дякови Теодору Курці. Зразу ся оселя звала ся скитом, а після того з 1810 р. перейменована на манастир. Чи мало поміг упорядкувати манастир та вбільшити єго нерухомий маєток у початку теперішнього століття офіцер Теодор Сабеу, що вступив у манастир і приняв чернецтво під імям Філярета. А в сімдесятих роках те ж чимало позаходив ся тут коло впорядковання манастиря архімандрит Варлаам Чернявський (Українець, родом із села Вікниці Хотинського повіту, опісля епископ Минський). Тепер у Курському манастирі живе до 100 душ братчиків (по більшій частині Молдавяне); старшинує вікарний архієрей Бессарабської епархії; манастир має 3401 дес. землї.

Черниговскія Епархіальныя Извѣстія.

В 1896 р. відбулось урочисте відкриттє мощів чернигівського сьвятителя Теодосия Углицького (+ 1696 р.). З сього поводу було поміщено кілька історичних статей у Черн. Еп. Извѣст., а то: Сьвятитель Теодосий Углицький, архіепископ Чернигівський, сьвящ. А. В-ського (N 3), коротка біоґрафія; справа про місце вродин сьв. Теодосия Углицького, архіепископа Чернигівського, Г. Бородулїна (N 23). Автор остатньої статї критично розбирає гадки про місце вродин сьв. Теодосия місцем його вродин уважають отсї місцевости: м. Углич, Чернигів, с. Семашково Стародубського повіту Черн. ґуб. та Уланів Подільської ґуб.) і доходить до того, що Теодосий безперечно походив із правобережної України і найімовірнїйше з м. Уланова в Подільщинї, як то доводжено і в згаданій попереду статї Подільських Відомостей.

Образки з минулого Чернигівської духовної семинарії (N 5 і дд.). Се історичні нариси Чернигівської семинарії, найстарійшої з усіх семинарий Росиї. Основана вона коло 1700 р. Чернигівським архіепископом Іваном Максимовичем (опісля митрополит сибірський) і була зразу, як і Київо-могилянська академия, загально-просьвітним, а не специяльно-духовним закладом. У статї є цікаві звістки особливо про житє учителїв та учеників у перший период житя сього закладу, що надає статї загальнїйший інтерес.

Архієрейські могили в м. Ніжинї Чернигівської ґуб. (N 22). Подають ся звістки про отсих єрархів, що спочивають в Ніжинї: Мелетия, архіеп. архидонського + 1696 р.; Михайла, митрополита болгарського

+ 1721 р., що втїк із Шумли в часи війни Яна Собєського з господарем Дукою; Дамяна, якогось епископа грецького + 1731 р.; Епіфанія Тихорського, епископа білгородського + 1731 р., що оснував у 1726 р., за підмогою київського ґубернатора Мих. Ґолїцина, Славено-Греко-Латинську школу в Харкові, названу колеґіумом; Іннокентия, архіеп. орловського + 1840 р. в дорозї з Волини в Орьол; Іоанникия, еп. ставропольського + 1880 р.

Повість про чудотворну Чернигівську Ілїнсько-Троіцьку ікону Божої Матери. (N 7). Виписка з лїтописї Величка, що при епископі Лазарі Барановичу в Чевнигівському Ілїнсько-Троіцькому манастирі в 1662 р. образ Божої Матери плакав; звідти ж перепечатано й піснї в честь сієї ікони.

Баликинський чудотворний образ Божої Матери Чернигівської ґубернії та копія з неї в м. Орлї (N 11—12). Історичні звістки про оріґінал, що передав у Баликинську церкву в 1711 р. значний товариш Стародубського полку Дульський.

Новий храм у м. Глухові — одна з важних річей Чернигівської епархії. В. Рклицького (N 1). Описуєть ся велична й скусна церква, поставлена на засоби звісних богачів братів Миколи й Теодора Терещенків, посьвячена 19 сент. 1895.

Лїтопись Рівдво-Богородичної церкви с. Дептовки Конотопського повіту (N 21 і дд.). Подаєть ся чи мало етноґрафічних звісток.

Полтавскія Епарх. Вѣдомости.

Паїсій Яновський, архімандрит Лубенського Мгарського Спасо-преображенського манастиря. І. Юзефовича (N 7, 8 і 11).

Біоґрафія сього архімандрита, що правив Мгарським манастирем від 1769 до 1776 р., росказана вкупі зо значними подіями з життя манастиря. З сих подій значні дві: за управи Паїсія манастир поповнив ся черцями, що втекли з Паянського манастиря в Молдавщинї „через неможливі нагінки на християн від Турків“; а в 1775 р. Мгарський манастир дуже потерпів від пожежі, і Паїсію перший час прийшло ся попрацювати коло обнови манастиря.

До історії манастирів Золотоноського, Красногорського іколишнього прилученого до нього Виноградського Успенського. І. Ю. (N 22—23).

Наводить ся документ 1775 р., з поводу указу сьв. Синода із за суперечок між київським митрополитом і переяславським епископом, до якої епархії Виноградський манастир повинен належати. В сьому документї подають ся історичні звістки як про сей Виноградський манастир, так і про иньший Золотоноський. Між иньшим із сього документа видно, що Виноградський Успенський манастир (стояв на правому

боцї Днїпра, в воїводстві Київському, серед гір, над річкою Ірдинем, — через що називавсь і Межигірським Ірдинським) — оснований ігуменом Герасимом Івашковським за універсалом гетьмана Богдана Хмельницького 20 сентября 1656 р. В половині XVIII ст. братчики сього Виноградського манастиря, утїкши на лївий бік Днїпра від переслїдувань Поляків, оснували в Переяславському полку коло Золотоноші православний Красногорський Золотоноський манастирь.

Історично-статистичні звістки про Преображенську церкву с. Великого Кобелячка, Кобеляцького повіту. Сьвящ. І. Пясецького (N 13 і 14).

Церква істнує тут недавно і вона перенесена в 1869 р. з місцевости Нові Сенжари, — від них Великий Кобелячок (тепер село, колись хутор) віддалений 12 вер.; через те в статї подають ся історичні звістки про парохію й церкву м. Сенжар (починаючи з половини минувшого столїття).

Історичний нарис осад Кобеляцького повіту взагалї та історичний і церковно-статистичний нарис осад Кобеляцького повіту, положених здовж річки Ворскли особливо. Сьвящ. Н. Пирського (N 19—20).

Подані поки що короткі історичні звістки про місцевість, що займає тепер Кобеляцький повіт.

Хресто-воздвиженська церква с. Лютеньких Будищ Зїньківського повіту. В. К. (N 24—25). Історичні й статистичні звістки про парохію подані тут тільки з кінця минулого столїття.

Посьвященнє церкви в селї Єрківцях Переяславського повіту. Сьвящ. Н. Богдановського. Подають ся історичні звістки про парохію з XVI ст. аж до теп. часу.

12-те вересня 1896 р. в м. Переяславі (N 30).

Опис урочистого осьвячення в Переяславі Успенської церкви, поставленої в память прилуки України до Росиї. Ся церква, поставлена на тому місцї, де в 1098 р. була поставлена церква вел. кн. Володимиром Мономахом, є пята по числу. Перша церква знищена Татарами в 1239 р. В 1586 р. Василь Василєвич Острозький поставив деревяну церкву, де була зложена присяга в 1654 р. В 1660 р. ся церква згоріла і незабаром була поставлена нова „на коштъ Государевъ — царя Алексѣя Михаиловича", тай ся церква згоріла в 1761 р. Після того була поставлена парохіянами четверта церква те ж деревяна, в 1880 р. розібрана через старість. Остатня пята церква була поставлена на жертвувані засоби, зібрані по більшій частинї в полудневих ґуберніях.

Замітка про розділ м. Лубнів на церковні парохії. І. Ю. (N 2).

На підставі документа 1778 р. з архива Київської консисториї оповідаєть ся про спори вірних за границї трьох парохій міста

Лубнів, при чому згадуєть ся розграниченнє парохій, зроблене ще в 1667 р.

Берестейська церковна унія (N 31—34). Історичний нарис із за сповнення в 1896 р. 300-лїття унії.

Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости.

Столїттє сьв. церкви в місточку Котовцї Новомосковського повіту Катеринославської епархії. Прот. Знаменського (N 24).

Із поданих у сїй статї звісток видно, що в Котовцї (при річцї Орелї, на границї Полтавської ґубернії) перед побудованнєм у 1796 р. теперішньої церкви була ранїйше Преображенська церква, заснована в р. 1774 заходом кошового атамана Петра Калнишевського. Тепер у Котовській церкві зберігаєть ся кілька річей від запорозьких козаків, як н. пр. срібна чаша, євангелиє й иньш.; всї сї річи з XVIII ст.

Столїттє Успенської церкви м. Катеринослава (N 17). Отся, найстарша в містї, церква первісно була основана 31 авг. 1795 р. заходом правителя Катеринославського намістництва Йосифа Хорвата; та деревяний будинок незабаром постарів ся, і в 1838 р. була основана нова камінна церква, скінчена по 12 роках.

В Херсонскихъ Епархіальныхъ Вѣдомостяхъ нема нї одної інтересної для нас статї.

Курскія Епархіальныя Вѣдомости.

Духовні школи Курсько-Білогородської епархії (N 1 і дд.). Продовженнє історичних нарисів Курської духовної семинариї, початих ранїйше, в 1895 р.

Сьвятитель Йоасаф Горленко, епископ білогородський та обоянський. Прот. А. Танкова (N 40—41).

Подають ся материяли з консисторського архива, що доторкають ся управи Білогорською епархією в период 1748—1754 рр.

З історії роскола в Курській епархії. А. Танкова (N 50—52). Те ж архивні материяли з першої половини XIX ст.

Курський Знаменський манастир. А. Танкова (N 32 і дд.). Ряд окремих історичних заміток про сей манастир, звісний тим, що тут є дуже шанований образ Знамения Божої Матери і катедра курського епископа. Між иньшим у сїй статї наводять ся грамоти на землї царів Михайла Өеодоровича (1613, 1618 і 1629), Алексея Михайловича (1656 і 1661), тай грамота московського патриярха Філярета 1626 р.

Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости.

Заснованнє Воронїзької семинариї (1745 р.) Н. Полїкарпова.

Установляєть ся факт заснування семинариї в 1745 р. і наводить ся кілька документів того часу що до життя новозаснованого учебного закладу.

Материяли для історії Воронїзької епархії. Резолюциї Арсенїя II, епископа воронїзького і черкаського (1800—1810 рр.) (N 2, 15, 16, 18—20). Продовженнє початого в 1895 р.

Введенська церква м. Воронїжа (її початкова історня і варті уваги річи). Сьвящ. К. Чернишова (N 1).

Введенська церква була зразу побудована в 1700 р. Тодї Петро Великий уряджуючи робітню та адміральство на р. Воронїжі, міських жильцїв переселив на край міста коло Акатова Олексіївського манастиря. Осадники нової слободи і побудували собі церкву Введенську, зразу деревяну, а потім у 1770 р. камінну. Ся церква діставала від своїх парафіян цінні подарунки — судину й т. и., що й описано в статї.

До історії соборної церкви в м. Коротояцї. Подав сьвящ. Харусін із переднїм словом сьвящ. С. Звєрєва (N 1).

Тут наводять ся два документи про присилку в 1687 р. государем Іваном і Петром Алексієвичами та царівною Софією в Коротояцький собор, що був побудований у 1647 р., риз (орнат) на 20 р. (= теперішнїх 340 р.) з огляду на бідність собора.

Сьвятитель Митрофан, епископ Воронїзький, в м. Єлцї в 1682 р. та заснованнє ним Єлецького дївоцького манастиря Н. Полїкарпова. (N 16). В 1682 р. еп. Митрофан їхав із Москви у Воронїж на свою катедру і дізнавши ся, що в містї живуть черницї по приватним домам, заснував незабаром у Єльцї манастир, а потім випросив у государя Івана й Петра Алексієвичів землю сему манастиреви, дав правила громадського житя і т. и.

Останнї днї життя, смерть і похорони сьвятителя Митрофана. Н. Полїкарпова (N 22 і 23).

Статя написана на підставі нових документів: приходо-росхідних книжок Воронїзького архиєрейського дому 1699—1704 рр., що зберігають ся в Моск. Архиві Мін. Справедл., духовного заповіту еп. Митрофана (в синод. ризницї) та актів про відкриттє мощів (в Архиві Синоду).

Синодик сьвятителя Митрофана Н. Полїкарпова (N 13, 14, 18, 21). — Продовженнє початого в 1895 р.

Тут печатаєть ся самий синодик, чи властиво переднє слово до синодика — ріжнї моральні статї. В кінцї автор, покликуючи ся на книжку проф. Юр'ївського (Дерптського) унїверситета, Пєтухова „Нариси з літературної історії Синодика“ (1895 р.), доходить до висновку, що до синодика сьв. Митрофана взято статї ріжних авторів і ріжних часів, починаючи з кінця XVI ст.

Синодик Борисівського манастиря. А. Савелєва (N 4).

Описаний синодик XVII ст., що є в церкві села Борщева Коротояцького повіту; вона колись була манастирська, а тепер обернена в парафіяльну.

Слово до пастирів сьвятителя Митрофана. Н. Полїкарпова (N 1).

До поміщеного тут слова, взятого з житєписї, що зладив ієромонах Анікіта (вид. 1838 р.), додано коментариї: показуєть ся, що се слово було написано еп. Митрофаном незабаром після того, як він настав на нововідкритій воронїзькій катедрі в 1682 р.; в своїм слові він кличе сьвященників, аби признали вагу свого покликання і таким способом були гідними помічниками епископа в справі просьвіти Христовим ученнєм Воронїзької країни, тодї ще дикої, що складала ся з усякої збиранини — утїкачів, висланих, роскольників і т. и.

Листи сьвятителя Дмитра Ростовського до черця Чудовського манастиря Өеолога (N 13).

Напечатаний лист по оріґіналу, що знайдено в біблїотецї Воронїзької семинариї, хоч він напечатаний ранїйше (але непоправно) в Ярославскихъ Еп. Вѣдомостяхъ 1860 р. і в книжцї І. Шляпкіна „Сьв. Дмитро Ростовський і його час“ (Спб. 1891). Лист не має дати, але належить мабуть до 1708 р. В тім листї сьвятитель пише про свій „Лїтописець келейний“ і поручає купити єму декотрі книжки.

Надгробне слово префекта Евфімія Болховитинова 1790 р. Под. сьвящ. С. Зверєв (N 14).

Напечатане слово проголосив в 1790 р. префект Воронїзької семинариї Евфімій Болховитинов, що був опісля київським митрополитом, над гробом жінки намістника й ґенерал-ґубернатора Воронїзької ґубернії В. Черткова.

Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ.

Епископи давньої Холмської православної епархії. Сьвящ. А. Ситкевича (N 3).

Спис холмських владик і біоґрафічні звістки про них первісно були уміщені в „Холмському Календарі“ 1888 р., а опісля в тім же виданю за 1895 р. В отсїй статї вони поповнені новими датами, добутими з нових дослїдів і видань, особливо з опублїкованих давнїх актів Холмської Руси у XIX томі Актів Виленської Археоґрафічної Комисиї.

Соборні крилоси або капітули в західно-руській церкві в XV—XVI ст. Павла Божика (N 18).

На підставі актів виясняють ся права та обовязки соборних крилосів — ради духовенства при епископі або коллєґії соборного висшого духовенства для управи церковними справами, коли не було епископа. Подібна,

та докладнїйша статя А. Лотоцького уміщена в IX т. Записок Наук. Тов. Такі ж статї уміщені в иньших виданнях, а іменно в Кіевск. Еп. Вѣдомостяхъ 1895 р. N 24 (С. А.) і Полоцкихъ Еп. Вѣд. 1896 р. N 4—5 (А. Лиховицького). Поява сих статей — про одну справу ріжних авторів — поясняєть ся тим, що в 1895 р. у Київській Духовній Академії була дана така тема студентам.

Про висшу церковно-адмінїстративну управу в західно-руській церкві і специяльно в Холмській епархії в часи унії з Римом (1596—1875 рр.). Г. Ольховського (N 20 і 22). Тут наводять ся митрополити, епископи й иньші особи, що брали участь в управі унїятськими церковними справами; се подано в звязку з загально-горожанськими подїями, через що статя читаєть ся з інтересом.

Маєтковий стан і материяльна забезпека Холмського катедрального собора і при ньому епископа й соборного клира в часи унії (1596—1875 рр.), його ж, Ольховського (N 23 і дд.). Отся статя, що є немов продовженнєм попередньої, вказує, які доходи мав собор ріжними часами від своїх маєтностей, від доходів декотрих манастирів і від держави. При тому дрібно росказуєть ся про маєтности собора, про захоплювання й судові процеси за ті маєтности, про ріжні цїнні добутки церковних річей, про розміри грошевих вкладок і повинностей соборних і т. ин.

Декотрі постанови й інструкциї холмських соймиків 1636--1681 рр. В. Площанського. (N 14). — Перепечатка з Литовск. Еп. Вѣдомостей.

Опись благочестивого въ Польськой области состоящаго Яблученскаго Свято-Онуфріевскаго манастыря 1775 р. (N 11, 15 і 16). Докладна опись Яблочинського манастиря, що є в Підлясю, при зах. Бузї, тепер Люблинської ґуб., видано в оріґінальному видї по документу 1775 р., що знайшов прот. П. Орловський в Архиві Київської Дух. Консисториї.

До історії Білгорайської давньої руської парохиї. Сьвящ. П. Фоміна (N 1). В отсїй статї наводять ся декотрі надписи на церковних книгах, що вживались у Білгорайській церкві XVII і XVIII столїтя.

Історично-статистичний опис парохії й церкви в с. Бончі, Люблинського благочинницького округа Холмсько-Варшавської епархиї. Сьвящ. В. Гончанського (N 3 і 4). Сї звістки не сягають далї першої половини XVIII ст.

Справоздане Холмського православного Свято-Богородицького братства за 1894/5 рік. Тут подані, між иньшим, звістки про Холмський церковно-археольоґічний музей, що ним орудує братство. За справоз-

даний рік увійшло до музею 350 давніх річей, в тім числї по церковному малярству й скульптурі 7, церковній посуді й т. и. 9, грамот і рукописей 4, старий друк 1, фотоґрафій 3, монет і дукатів 106, книжок і брошур 90.

В Холм.-Варш. Еп. Вѣд. за 1896 р. поміщено три етноґрафічні статї описуючого характеру: „Пасха в Західній Росиї" (N 7), „Купало" (12 і 13) і „Різдвяні сьвятки в Підлясю" (N 24). *Ю. С.*

Сборникъ Херсонскаго земства (XXIX рік)[1]) подав у першім піврічнику такі розправи економічного змісту: 1) „Багатирі і підсусідки" — економічні нариси Кобеляцького уїзду, Полтавської ґуб., В. Василенка. 2) Статистично-економічний нарис присїлка Біляєвки Золотобанковської волости, Херсонського у. Народної осьвіти в ґубернії доторкають ся розправи: 1) „Чи має земство право відкривати і вдержувати школи типа шкіл грамоти", А. Парамонова; 2) „Про бібліотеки при земських лічебницях і про книжні склади при лічничих земських амбуляториях" П. Кудрявцова; „Про чарівну ліхтарню в народній школї" Н. Борисова. З сільським господарством мають звязок розправи: „Боротьба з засухами обробкою поля", Е. Чикаленка, 2) „Про нечистоту хліба", А. Боранeвича, 3) „Про молочну ферму в Елисаветському уїздї Херс. ґуб.", П. Кузьменка. Природописного змісту розправи: 1) „Результати аналїзу зразків води в Херсонській ґубернії" В. В. Топорова, 2) „До справи про клїмат міста Херсону" В. Самойлїна. Загальними земськими справами з орґанїзацийного боку обмежовують ся „Листи про уїздну земську статистику" В. Василенка.

Не передаючи змісту названих висше розправ, найчастїйше доволї просторих, годить ся зазначити тут найголовнїйші тези й виводи сих розправ. В „Багатирях" і „Підсусїдках" (два окремі нариси) досить просторо з'ясовуєть ся побут багатирів і підсусїдків, з одного боку, по масовим материялам статистичного опису кількох уїздів Полтавщини, з другого боку — з власних здобутків автора. В „Багатирях" найцїкавійші ті риси, якими відріжняють ся багатирі-хлїбороби від панків і полупанків, доволї забезпечених землею (20—200 дес.) як хлїборобські круги. В „Підсусїдках" автор, покористувавшись широко науковими працями про колишню суспільність на Українї, виразно з'ясував справу, як і через віщо повели ся підсусїдки, як складав ся їх побут і як тепер вони бідують у Полтавщинї.

---

[1]) Містимо охоче сї справоздання, зроблені земськими дїячами на Українї российській, хоча вони своїм укладом й виходять з принятої в сїм віддїлї схеми.

В статистично-економічному нарисї „Присїлок Біляївка Херс. ґуб.“, на підставі материялів подворної переписи, зробленої виключно задля сього поселка в 1895 р., зазначуєть ся економічний побут тутешних мешканців, які осїлись тут 2—3 роки назад на землї, що дістали від держави. Тут викладаєть ся, як селяне забезпечені землею, скотом, знарядами і будинками; показуєть ся склад людности по полам і зростам, посївний простір і урожай усяких хлїбів, громадські росходи і повинности в усьому присїлкові. Цїкавий вивід, до якого доводять певні материяли подворної переписи. Біляївцї, у яких приходить ся гуртом на господарство 9 дес. надїльної землї, потребують доставати ще на сторонї вдвоє більше землї за для обробки і живуть про те середно. Що ж буде — питаєть ся кінець кінців розслїдач побуту Біляївців, — коли кругом Біляївки обсядуть Нїмцї або й иньші господарі, які самі стануть обробляти всю свою землю і оставлять Біляївців тільки з надїльною землею? Тодї Біляївцям, що осїлись тут 2—3 роки назад, знову доведеть ся мандрувати кудись, де вільнїше на землю.

Росправа „Чи має земство право відкривати і вдержувати школи типу шкіл грамоти“ ставить на віч, що прошення у уряду багатьох земських зібрань за остатні часи про дозвіл відкривати школи грамоти чинять ся через непорозуміння, бо земству вільно по давному закону держати такі школи, і сей закон не скасовано. Через те, коли земство часом зустрічає перепони заводити такі школи, то слїд земським зібранням не просити дозволу, а жалуватись за нарушеннє законного права. Та сього — каже автор росправи — земські зібрання за останнї часи чогось не хотять робити, поступаючись своїми правами і роблячи иноді шкоду місцевим інтересам, за які вони мусїли б сильно стояти.

В статї „Про біблїотеки при земських лїчебницях і про книжні склади при лїчничих земських амбуляториях“ звертаєть ся увага найголовнїйше на те, що при лїчницях книжки за для читання звичайно потрібні бувають багатьом хворим, коли вони починають одужувати, а при лїчебних амбуляториях, де звичайно буває багато народу, ширити книжки дуже зручно, тим паче, що земські лїкарі, знаючи, з одного боку, селян, а з другого боку книжки, знали б кого надїляти якою книжкою. Пропонуєть ся тут заснованнє таких біблїотек і книжних складів по всїй Херсонщинї.

Статя „Про чарівну лїхтарню в народнїй школї“ показує, як з такою лїхтарнею вели ся народні відчити в школах Александрийського у. Херс. ґуб. протягом 7 років з 1889 по 1895 р. Цифрами доводить ся тут, що такі відчити дуже шанують селяне молоді й дорослі: за 7 років на 854 відчитах при 263 школах перебувало се-

лян 163.777, в тому числї 84.816 дорослих, — себ-то взагалї на відчитах при 1 школї було селян 623, на однім відчитї було їх 192.

Інтересні статї — „Боротьба з засухами обробкою поля“, „Про засьміченнє хлїба“, „Про молочну ферму в Елисаветському у.“ — займають ся питаннями місцевої господарської практики.

Росправа „Про результати аналїза зразків води в Херсонській ґуб.“ показує, що в багатьох місцях в сїй сторонї бракує доброї води, пожиточної людям і доводить, що місцями тут слїд би було покопати новим способом, через бурові отвори, громадські колодязї, бо заводити колодязї не сила окремим сїльським господарям.

Статя „Про клїмат міста Херсона“ з'ясовує по даним метеорольоґїчної стациї Херсонської земскої господарської школи, за 14 років а) температуру м. Херсона: амплітуда середних річних хитань 28, 4^0. (25—(—3, 9^0)); б) тисненнє повітря: 785—734 м. м.; в) напрямок вітру найголовнїйше з півночи і з півдня: 41% (N) і 37% (S) проти 36% зі сходу сонця (O) і 28% з заходу сонця (W); г) осадки: взагалї за 14 років на 1 рік приходить ся 100 днів з осадками, при середній силї осадків на 1 день 3, 36 м. м. Виклад дотикаєть ся теж випарок, вохкости повітря, туманів, хмарности, роси, інея і т. и.

В „Листах про уїздну земську статистику“ доводить ся, що земські справи вимагають, аби в кожнім уїздї при земських управах орґанїзовані були статистичні відділи, метою котрих було б слїдити за найголовнїйшими відмінами в економічному побутї людности в кожному уїздї.

В другім піврічнику маємо переважно біжучі відомости (хронїки) та реферати для чергових земських річних зборів. Крім того є статї: 1) Про спосіб знаходити оцїночні райони по м. Елисаветграду, А. Усенина, — статя написана в звязку з оцїночними працями, що мають виконатись в усїх земських ґуберніях Росиї по закону 1893 року; 2) Про вивіз хлїба з Александрийського уїзду Херс. ґуб. за роки 1893—1895, Н. Трегубова і 3) Про асекурацию посївів від граду в краях західньої Европи і в Росиї — передрук з петербурської часописи „Земледѣліе“ (доводить, що асекурованнє посївів від граду в Росиї зовсїм не розпросторене, — асекуруєть ся менше нїж 1/200 частина загального простору посївів в Европейській Росиї).

Між численними докладами (коло сотки) Херс. ґуб. земської управи земським зборам 1896 р. найцїкавійші і найпросторійші доклади про народну осьвіту в ґуб. і про хлїборобські спілки в повітах Александрийському та Елисаветградському. В докладї про народну просьвіту в селах викладаєть ся, що на $^3/_4$ міліона душ селян у Херсон-

ській ґуб. істнує 906 початкових народних шкіл, де навчаєть ся 55.134 хлопців і дївчат. Коли зауважити, що дїти в шкільних лїтах дають 10% всеї людности, то виходить, що учить ся по школах менше $^1/_3$ частини дїтей, яким слїд учити ся в школах. Всїх осель в Херсонській ґуб. коло 5.000, а школи істнують лиш у 646 оселях, себ-то тільки $^1/_6$ всїх осель. Коли не лїчити осель, в яких менше 10 дворів, то й то оселї, де є школи, дадуть коло $^1/_3$ осель, де треба було б істнувати хоч не величким школам, коли б всї дїти в шкільних лїтах учили ся в школах. Херсонська ґуб. управа вирахувала, що для того, аби можна було учити в школах всїх дїтей в шкільних лїтах, не стає в Херс. ґуб. 968 шкіл: в дрібних оселях треба завести 756 шкіл, в більших оселях, в яких немає тепер шкіл, треба збудувати 45 шкіл, а в великих селах до тих шкіл, які є, треба додати ще 167 шкіл, що б учили ся всї дїти в шкільних лїтах.

Всї школи, які тепер є в Херсонщинї, удержують ся коштом земства, сїльських громад, мінїстерства просьвіти, духовного відомства і приватних людей. Найбільша частина розходів на народні школи припадає на буджети уїздних земств, що по буджету на останний рік тратять на школи в 6 уїздах ґубернії 276.716 рублїв. Значну частину розходів на школи несуть теж сїльські громади, що звичайно на свій кошт ставлять будинки для шкіл у своїх селах, а до того ще беруть на себе хоч і не велику частину розходів на удержаннє шкіл що-року. Через те, що земство засновує школи в тих селах, де громади беруть ся будувати шкільні будинки, й виходить тепер так, що школи істнують в найбільших і найбогатших селах.

З попереднього видно, що істнуючими школами не задовольнена і третя частина дїтей в шкільних лїтах, що теперішні школи розділені по просторі ґубернії не рівно, що уїздні земства й сїльські громади й тепер, коли бракує шкіл $^2/_3$ осель ґубернії, тратять на шкільне дїло багато грошей, і тратити більше не мають змоги. Через таку постанову справи Херс. ґуб. управа ґуб. пропонувала земським зборам 1895 року передати питання про введеннє загального навчання в ґубернії на осуд уїздних земських зібрань, зауважуючи, що за-для загального навчання сїльських дїтей в ґубернії до тих видатків, які йдуть на школи, треба ще додати коло 5 мілїонів рублїв од разу на будуваннє шкільних будинків і що року на вдержаннє шкіл 400 тисяч руб. з верхом, коли заводити не які-небудь дешевенькі школи, а школи звичайного земського типу. Ухвали уїздних земських зборів по сьому питанню розбили ся. Одні покладали, що загальне навчаннє — така гаряча потреба, що зразу треба братись за се дїло з рахунком виконати його протягом кількох років, заводячи школи звичайного земського типа (Херс. уїзд).

Иньші казали, що аби завести потрібне число шкіл теперішнього земського типа, не вистачить коштів, а через се поруч з тими земськими школами, які є, слід заводити недорогі школи грамоти, що ставили б своєю метою вивчити дітей писати, читати й рахувати (Ананївський у.). Иньші покладали, що поставивши загальне навчаннє метою, найкраще робити се діло повагом, по змозї, а щоб дїло се невпинно поступало на перед, то треба завести окремий шкільний фонд з особливих земських асиґновань і з сього фонду відкривати школи, починаючи з найбіднїйших осель, що не мають нїякої змоги поставити будинку для шкіл (Одеський у.). А то ще й так казали, що поперед, нїж добиватись загального навчання, слїд дбати, щоб ті школи, які вже є, поліпшали, краще навчали дїтей, нїж тепер се робить ся. — Херсонська ґуб. управа з'єдиняючи сї розрізнені думки про способи завести загальне навчаннє в ґубернії, пропонувала черговим ґуб. зем. зборам 1896 року: 1) окремого шкільного фонду не заводити, бо фонд сей не може бути доволї повним, що б протягом недовгого часу завести потрібне число шкіл для загального навчання; 2) треба давати уїздам із суми ґубернського земства підпомоги на будуваннє нових, перебудову й направу старих шкільних будинків в розмірі $^1/_3$ того, що тратить ся в уїздах на народні школи по бюджетам уїздних земств; 3) просити уїздні земські зібрання, щоб народні школи відкривались і вдержувались на земський кошт, без видатків сільських громад, що їм і важко нести сї розходи, і не має змоги заводити такі школи, як слїд що до шкільних меблїв, учебних предметів і таке иньше; сїльські громади можна лише приєднувати, коли вони мають спромогу наймити сторожа за-для шкіл, давати опал і воду, а коли громада заможна то й брати удїл в удержанню школи більшою чи меньшою сумою грошей, яку треба давати в уїздну земську управу. Окрім того за-для заведення загального навчання яко мога скорійше, Херс. ґубернські земські збори, згодившись з сими ухвалами ґубер. управи, по її ж таки ініциятаві, признало потрібним просити в уряду: 1) щоб мінїстерство просьвіти державними коштами заводило в Херс. ґуб. нові мінїстерські школи в числї, яке б відповідало потребам краю; 2) щоб із скарбу видавалась певна частина стипендиї учителям і учителькам земських шкіл, які скінчили курс в духовних і учительських семинариях, а також у вищих і середних школах; 3) щоб із скарбу видавалось по 1.000 руб. на кожний шкільний будинок, який буде ставитись в Херс. ґуб. і 4) щоб скарб вернув сїльським громадам втеряні ними доходи від коршем після того як у Херсонщинї завела ся монопольна продажа горячих напитків, а також щоб казна вертала що року земствам Херсонської ґубернії 136.913 руб. 23 коп. в заміну потраченого земством акцизного збору з патентів, теж через державну моно-

полїю на продаж горячих напитків з 1 липня 1896 року. Як видно з попереднього викладу, Херсонське земство, особливо ґуберньске добре береть ся провадити справу народньої просьвіти. В трудному сьогочасному економічному станї Херс. краю і то добре буде, коли земство дібєть ся хоч частини того, що внесло в проґраму своєї дїяльности по народнїй просьвітї.

Доклад Херсонської ґуб. управи про хлїборобські спілки тим цікавий, що він доторкаєть ся речи, яка має дуже велику вагу в сьогочасньому економічному станї селян-хлїборобів. В Херсонщинї тепер, як і в иньших сторонах на Українї, багато хлїборобів з'убожіло найголовнїйше через недороди хлїба за останнї роки, а найпаче після тяжкого неврожаю в 1892 р. Процес з'убожіння значної частини хлїборобів середньої спроможности поряд з побільшіннєм багатства у невеликого числа душ, які вміють користувати ся тяжкими обставинами своїх сусїд, — сей процес за останні часи дуже поступив на перед. Багато хлїборобів, що попереду були справжними хозяйнами, тепер перебивають ся без худоби або недоволї забезпечені скотиною, часто такою слабою, що й робота її нікчемна. Багато хлїборобів не тільки позбули ся робочої худоби, а й хлїборобських знарядів, плугів то-що, не мають змоги держати таких, як треба, щоб сильно переорана земля хоч сяк так родила. При таких економічних обставинах єднання окремих хлїборобів у спілки з'являєть ся певним способом побільшити економічну силу під'упалих сїльських господарств. На єднаннє окремих хлїборобських господарств у спілки звернув увагу Микола Левицький, присяжний повіренний (адвокат) в Елисаветградї, якому, по його професиї, часто доводило ся бачити велике убожество селян і задумуватись над причинами сього убожества. В 1894 роцї доб. Левицький склав першу хлїборобську „артель" (спілку)[1]) з маломощних хазяїнів у селї, де він виріс, де знав добре усїх селян, де й селяне добре його знали. Склавши сю спілку, д. Левицький обміркував справу спілки з боку місцевих обставин, уложив „артельну" умову і надрукувавши розповсюдив, щоб звернути увагу людей на спілковий спосіб вести хлїборобське господарство. В умові[2]) виразно проведений принцип з'єднання всїх економічних сил господарств, що складають спілки без ніякої шкоди для иньших, індивідуальних нахилів народнього характеру. Всї господарі складають ся до купи землею, скотом, знарядами; живуть же кожний з своєю сїмією як хотять, і як уміють. Коли хто дає до купи більше якого маєтку, ніж иньші

---

[1]) Може видаватись дивним, що до сих українських спілок замісь народного імени приложено нїмецько-великоросийське „артель", але на то є росийські „обставини".

[2]) Див. про неї Записки т. XIV, Н. Хроніка с. 2—3.

члени спілки, то иньші йому сплачують за лишок проти иньших чи то землї чи то робочої худоби, чи то плуг, або-що. Хатне хозяйство — своє в кожного члена спілки. Спілкова умова д. Левицького зробила велике враженне як на селян-хлїборобів, так і на інтелїґентні круги в Росиї. Незабаром після того, як склалась перша спілка, почали складатись хлїборобські спілки й по иньших селах довкола з моральною запомогою д. Левицького. Про хлїборобські спілки в Херсонщинї стали писати в ґазетах і журналах, а поряд з тим представлялись доклади в ріжних учених товариствах, які слїдять за економічним побутом у Росиї. Місцеві уїздні земства — дивна се річ, тільки ж не нова — не звернули спочатку належної уваги на хлїборобські спілки, які складались в їх уїздах, покладаючи, що спілки начеб-то не питомі тутешньому народному побутови, не продержать ся довго і розпадуть ся. Такий погляд на хлїборобські спілки, що десятками заснувались в Александрийському та Елисаветградському у. Херс. ґуб., привезли земські гласні з сих уїздів і в ґубернські земські зібрання; та там найшлись і иньші думки про спілки; — кілька гласних ґубернського зібрання виголосило думку, що хлїборобські спілки — річ важлива і що слїд ґуб. земств піддержати їх. Чергові земські зібрання 1895 року поручили окремій комісиї, по вибору ґуб. управи, дослїдити спілки на місцях і представити реферат про них черговим земським зібранням 1896 року. З сього реферату ми отсе беремо сьвідоцтва про хлїборобські спілки в Херсонщинї.

В листопадї 1896 р. вибрана Херс. ґуб. управою комісия з предсїдателїв ґуб. упр. та уїздних управ, двох гласних ґуб. зібрання, трьох статистиків і трьох земських аґрономів об'їзджали розділивши на двоє 70 спілок з 78 заснованих д. Левицьким в 14 селах Александрийського та Елисаветградського уїздів. Поспішаючись дослїдити спілки до земських зібрань, які відбувались в серединї листопаду, комісия мусїла обїзджати спілки ранїйше, як се слїд було зробити, щоб побачити, як спілки подїлять ся урожаєм, — річ найважливійша при спілковому способі вести хазяйство. Дізнатись сього і не удалось комісиї через те, що хлїб ще буває в той час невимолочений. Тільки ж і те, що побачила комісия, обїзджаючи спілки, має вагу. А побачила комісия те, що спілкові хазяїни значно подужчали економічно після того, як скупились в спілку, завівши добрих робочих коней, справні хлїборобські знаряди і т. и. Роботи в полї під жнива і в оранку вели ся в спілках завчасно і жваво, як се буває в гуртї, де робота йде веселїйше і де кожний робітник не хоче відстати від другого. Констатувала комісия велику вигоду спілкового хазяйства, де на 5—6 хазяйнів держить ся добрий плуг замість 5—6 лихеньких, де четверо добрих коней устигають робити ту роботу, якої не робили попереду й десятеро слабосилих і злгодованих коней в окре-

мих хазяїнів, коли вони обробляли своє поле кожен окреме. Багато й иньших вигод спілкового хазяйства запримітила земська комісия, що до будинків потрібних у хазяйстві, до всякого дрібного знаряду і т. и. всього сього при спілковому хазяйнуванні в полї треба меньше, ніж тодї, коли кожен хазяйнує окремо, і все се в спілцї може бути значно кращим, ніж у окремих хазяїв. Вигода спілкового хазайнування найбільше примітна тодї, коли кілька спілок злучають ся до купи за-для таких чи иньших операций по хазяйству. Кільком спілкам, наприклад, легко взяти в аренду величенький шматок землї, легко купити кінну або й парову молотилку, легко користуватись паровим млином і иньшими річами, про які й думати не можна було окремим слабосилим хазяїнам.

В 70 дослїджених спілках земська комісия налїчила 287 хазяйств і 1505 душ об. полу; надїленої землї сї хазяїни мають 1.543 7/8 дес.; робітників в спілках нараховано 324, окрім того худоби 5 коров, 16 штук дрібної худоби, а хлїборобські знаряди ось які: 124 вози, 11 фурґонів, 7 саней, 8 плугів простих і 50 усовершених, 7 крумерів, 5 рал, 114 борон, 5 кінних молотилок, 1 парова молотилка, 1 віялка, всього худоби й хлїборобських знарядів на 18 тисяч рублїв з лишком. Земська комісия зауважує, що хоч усе се куплено на позичені гроші, або взято в кредит, та затрата зроблена на речі, без яких не можливо добре хазяїнувати. А коли зауважимо, що спілки зложили ся з підупалих хазяїнів, то треба згодити ся, що сї хазяйства, коли оставались самі по собі, не злучившись, то й задовжені були б вони і такої доброї господарської справи не мали б. — Роблять позички спілки на легких умовах, бо в розпорядок д. М. Левицькому за-для продовжання проб спілкового господарювання дано значні при початку справи кошти: імператорське Вольно-Економічне Товариство на се дїло асиґнувало 1250 руб., та невідомий на се ж дїло дав 10 тисяч рублїв; окрім того на ширеннє спілок хлїборобських, людина, що побажала остатись невідомою, дала 200 тисяч рублїв. Херсонське ґуберські земські зібрання черги 1896 р., по докладу ґубернської управи, постановили 1) відрахувати із запасного капіталу ґуб. земства 100 тисяч рублїв за для позичок окремим хлїборобам і дрібним промисловцям, а також усяким компанїям і спілкам на здобуток господарського інвентаря і взагалї на поліпшення селянського хазяйства в Херсонщинї. 2) Миколї Левицькому губ. зем. зібраннє подякувало за його дїяльність на користь хлїборобів у Херсонщинї і дало засоби розїзджати йому по всїй Херсонській ґуб. по дїлам хлїборобських спілок. 3) Аґрономічному персоналови ґуб. земства поручено запомагати спілкам порадами всякий раз, коли спілки в такій порадї мати муть потребу. 4) Статистикам ґуб. земства поручено слїдити за станом хлїборобських спілок і їх розвоєм

і давати повітовим і ґуберньському земським зібранням справоздання про спілки що року. *Л. П.*

Земскій Сборникъ Черниговской губерніи.

Земський Збірник в 1896 р. видавав ся тією ж проґрамою, яка подана в огляді „Збірника“, надрукованому у XIV т. „Записок“; в Збірнику містили ся накази правительства і усї закони, які дотикають ся так або інакше земства; в „додатках“, які прикладали ся до книжок „Збірника“, надруковані протоколи Земсь. Зібрань, справоздання і доклади Ґуб. Земської Управи, і иньші офіцияльні акти Ґуберньського Земства; так були надруковані в „додатках“: „Протоколи XXX сесиї Ґуб. Зем. Зібрання, з усїма до них додатками — докладами Управи Земському Зібранню і т. ин. (1535 сторінок), „Збірки постанов Суражського і Миньського земства що до народньої просьвіти, А. Клеппера, „Короткий огляд діяльности ґуберньської комісиї для оцїнки земель“, Протоколи засїдань ґуб. комісиї для оцїнки земель“, „Межеві (ґеометричні) відомости про обшир ґрунтів в Чернигівській ґуб.“, Протоколи засїдань підготовної комісиї для орґанїзациї з'їзду земських лїкарів“; в тих же додатках надруковані „Етноґрафічні материяли, зібрані в Чернигівській і сусїднїх з нею ґубернїях“, вип. 2, — оповідання, казки, перекази, прислівя, загадки й т. и.“ Б. Д. Грінченка, обширна праця, де зібрано богато цїнного етноґрафічного материялу (див. про них Записки т. XVIII). Поміж статей, які надруковано у Земськ. Збірнику 1896 р. звертають на себе увагу: „Афанасий Василєвич Маркович“ біоґрафічна розвідка М. З. про яку подана вже рецензия в XV т. Записок. „Спілки дрібного промислу (кустарні) і кредит для них“, І. Д-ва — статя головно дотикаєть ся питання, о скільки можливо запомогти дрібним промислам тими засобами, які взагалї уживають для їх запомоги, і о скільки така запомога може вирятувати їх від шкідливого впливу капіталїзму. Автор доводить, що артілї або спілки дрібних промисловців (кустарів), банки для запомоги дрібним промислам і т. ин. не мають спроможности бороти ся з впливом капіталїзму; хоч він і признає, що така боротьба вельми потрібна, але доводить, що її треба повести не тими способами, яких тепер уживають. По скасованню кріпацтва, говорить автор, економічний розвій Росиї пішов шляхом, що руйнує натуральне господарство і витворює мінове, себ то грошово-капіталїстичне, і такий економічний розвій Росиї доконче мусїв зруйнувати дрібний промисел; розріст капіталїзму іти ме і далї, а в такому становищу не можна не бачити, що де-які дрібні промисли вже оджили свій вік, де-які ведуть ще боротьбу з капіталїзмом, але

боротьбу вельми важку: в інституциях, які мали б бажаннє і спроможність запомогти дрібним промисловцям, бракує потрібних засобів, і взагалї, при такій запомозї, треба звертати особливу увагу на те, які промисли мають хоч яку-будь спроможність істнувати, як будь поліпшати своє становище, — тільки такі треба запомогати, бо єсть і такі дрібні промисли, в яких машини пробили вже шлях і які ледві живуть: в відносинах до таких промислів, на думку автора, запомога може виявити ся у тому тільки, щоб полегшати їм перетвореннє у форми великого промислу — шкода підтримувати їх істнуваннє, яко промислів дрібних! З наведеного погляду автор розглядає окремі дрібні промисли, спілки дрібних промисловців і кредитові інституциї, що мають на метї запомогу сим промислам, і доводить, що бороти ся з великими промислами можливо лише орґанїзованєм спілок, бо тільки вони мають спроможність вживати усю потрібну технїку, коли б тільки мали основний і оборотний капітал, яких їм тепер бракує; таким чином виходить, що спілки не запоможуть, поки брак капіталу буде їм перешкодою у всякому технїчному поліпшенню, а неможливість добути потрібний капітал доводить далї сам автор, розглядаючи орґанїзацию кредиту спілкам. Окрім браку кредиту, автор, оглядаючи форми, в яких може виявити ся спілкова діяльність, доводить, що найбільшими перешкодами їх розвоєви треба вважати брак осьвіти, убожество дрібних промисловців, і неупорядкованнє юридичного становища спілок. Передовсїм же треба орґанїзувати кредит спілкам; позичкові товариства задовольняють хиба $\frac{1}{100}$ частину потреби в кредитї і дати кредит спілкам не спроможні; новий тип дрібних кредитних інституций, які не що давно покликані до житя урядом, кредитних товариств, які засновують ся на гроші, позичені державним скарбом, земствами і иньшими громадськими інституциями, — впливу на дїйсне житє досї не мали, бо державний банк не вельми радо дає позички дрібним промисловцям, а земський кредит власними земськими засобами не дасть значної запомоги, бо і засоби земські не великі, та воно має й иньші пекучі потреби. Оглядаючи інституциї запомоги дрібним промислам, головно позичкову касу Тверського земства і Пермського банку для дрібних промислів, автор в діяльности їх вбачає ствердженнє висловлених ним думок — вони, правда, дають кредит, але дають його найбільш заможним дрібним промисловцям, які, дякуючи такому кредиту, стають новими конкурентами иньшим промисловцям, які не спроможні користувати ся кредитом, а така постанова справи ще більше нївечить їх.

Дрібних промислів дотикають ся ще дві статї: „Земська гончарська робітня в Олешнї“ С. Лисенка і „Опис колесницва в Шиловичах, Борзенського повіту“, сьвященника К. Чикилевського. Д. Лисенко оповідає про те вражіннє, яке він дістав

за недовгий свій побут в Олешнї, селї Городницького повіту, де істнує гончарська робітня, заведена земством за для поліпшення виробів гончарського промислу. Знайомість з сїєю робітнею викликає у автора питаннє, якою мусить вона бути? Коли вона витворить ся у просту школу майстерства, тодї покористують ся нею тільки поодинокі особи та, вивчивши усї поліпшення технїки, візьмуть під свою кормигу своїх сусідів, будуть експлоатовати їх, що сприяти ме капіталїзациї гончарського промислу, сприяти ме витвореншо двох типів гончарів: заможних (меншости) і убогих, пригнїчених (більшости); коли постановити справу на купецькому ґрунтї — тодї земство мати ме грошові здобутки, але воно буде конкурентом гончарам і пригнїтить їх, побє їх, яко слабійших; єдиний справедливий вихід з такого становища д. Лисенко вбачає в тому, щоб протягом такого або иньшого часу надати робітнї такий напрям, аби вона зробила ся спільною власністю семен, або принаймнї, спільною власністю спілки гончарів, а з'орґанїзованню її мусить запомогти земство. Д. Лисенка не задовольняє також ще і те, що вироби робітнї приладжені до потреб міста, а не села; на його думку, треба найбільше виробляти посуд сільського типу, можливо його поліпшивши, а також з'орґанїзувати склади виробів у таких центрах, як Гомель і Чернигів, щоб полегшити і побільшити його спродаж.

Д. Чикилевський описує виріб колес в невеличкому селї Борзенщини, подає історичний огляд сього промислу, економічних його обставин (працюють з 50 дворів 150 чолов.), подає відомости про технїку промислу, струменти, яких вживають, і висловлює думку, що за для розвою промислу вельми б користно прикласти до нього спілкову орґанїзацию.

По метеорольоґії поміщено у Збірнику три статї: „Метеорольоґічна обсерваториа при інститутї сільс.-господарства і лїсоводства в Александриї, Люблинської ґуб., і сільсько-господарські сітки Заходу і Сходу“, А. Ч., „Хід метеорольоґічних елементів у Нїжинї“, Я. Х. Вінклєра, де автор подає відомости про метеорольоґічну стацию у Нїжинї, її устрій і розширеннє (вона заснована 1885 р. на кошти ґімназиї) і її спостереження (до статї додано 30 таблиць), і „Метеорольоґічний огляд Чернигівської ґуб. за 2-гу половину 1894 р., професора П. Броунова.

В справі народньої осьвіти єсть статї: „Упрощені і удешевлені земські школи“, „Справозданнє про Нїжинські недїльні кляси для дорослих за 1895—96 р.“, дотикаєть ся тої ж справи статя А. Р. „Книжна торговля на Воздвиженськім ярмарку 1895 р. в Чернигові“, де подані відомости

про книжний крам, що був у продажу, про способи продажу і покупки книжок, і таблиці, де виказано, які книжки найбільш купували ся; усїх випадків продажі було 93, а принесено було 3 торговельниками 348 назв книжок і 793 примірників. Купували книжки більш випадково, не вибираючи, або вибираючи дуже несьвідомо.

По медицині надруковані статї: „До лїку дифтерита противдифтеритною сироваткою, В. Жадкевича, і „Лїк дифтер. сироваткою земськими лїкарями Черн. ґуб. за 1895 р. І. Тимошка. Загальне враженнє, яке роблять сї статї, — що уживаннє дифтерийної сироватки мало користні наслїдки.

Д. А. Г-ий умістив три статї про податки і про земельні відносини селян: „Володїннє землею був. поміщицьких селян і оподаткованнє їх земельними викупними податками", де він виявляє становище крестян і їх володїннє землею після закону 19 лютого 1861 р. і робить історичний огляд змін, які зроблено потім в відносинах селян до володїння землею. „Викуп селянами на повну власність надільних ґрунтів через виплат довгу по викупній позициї", і „Поземельний устрій державних селян Чернигівської ґуб. й оподаткованнє їх селянськими повинностями за дані їм громадські землї"; в останнїй статї автор робить огляд податків, які платили так звані государственні (державні) селяне властиво за землю, якою користували ся, незалежно від загального „душового" податку, стежить зміну сих податків і взагалї оподаткования селян властиво за землю, яка була їм надана, наводить, що по переду міра податку не залежала від кількости землї, якою володів селянин, оброк (чинш) брали з „душі", з особи (2 руб. 53 к.); що 1862 р. податок сей було побільшено, бо до нього додано ще окремий податок по 7 коп. на десятину; по закону 24 листопаду 1866 р., сей податок ще побільшено (1862 р. держ. селяне Черн. ґуб. платили 275.230 руб. 30 коп. річно, з 1866 р. 306.498 р. 16 коп. річно); чинш, що брали з особи, було знесено і на заміну його заведено „державний чинш" (госуд. оброк), який платили в залежности від кількости і якости землї, якою володїли селяне; по закону 12 червня 1886 р. знесено і сей чинш, і замісць його заведено викупну плату, подібну тому, яку платять бувші панські кріпаки: державні крестяне повинні платити се на протязї 44 років, від 1 сїчня 1887 до 1 сїчня 1931 р., коли вони зроблять ся власниками землї, за яку платять викуп, і увільнять ся від його; платять вони в Чернигівщинї 447.963 р., себ то на 46% більше, ніж вони платили по закону 24 листопаду 1866 р. Платіж розраховуєть ся між громадами і особами відповідно кількости і якости землї.

Особливу увагу треба звернути на вельми цїнну і простору працю д. А. Русова „Опись Чернигівської ґубернії“, початок її (2 глави) надруковано в Зем. Збір. 1896 р. У І відділї своєї праці д. Русов робить історичний огляд Чернигівщини (Чернигівсько-Сіверської землї), наводить найменння найстарійших осад, описує її природу, устрій життя полїтичного і горожанського від найдавнїйших часів, відносини ріжних станів людности, земельні відносини оперті на його думку на февдальній системі; стежучи далї історичний процес житя Чернигівщини, автор подає відомости про оподаткованнє посполитих і міщан, про їх відносини до панів і князїв, землї котрих вони оселили; стежить витворення у селян права власности на землї володїння особистого (ниви і ґрунти) і громадського (останки земель, землї сябринні і родові). Обертаючи ся до того часу, коли Чернигівщина була повернула під власть Московського царства, автор доводить, що перехід її під власть Моск. царства не мав особливого впливу на побут селян. Спосіб закріплювання панам і панкам підданих був майже однаковий як в Польській так і в Московській державі, наслїдком чого було, що коли у південній Українї люде повстали, за часи Хмельниччини, проти панства, то і Чернигівська людність пристала до повстання, і люде пішли у „козаки“. Після коротенького огляду наслїдків Хмельниччини, автор робить нарис устрою тогочаснього житя і витворення військово-аристократичної орґанїзациї, подібної тій, яка істнувала в Польщі, але звертає увагу на ріжницю, яка неминуче повинна була істнувати навіть і в сїй справі, поміж республїкою з обраним гетьманом на чолї і королївством Польським або царством Московським. Обертаючи ся до часів, які наступили з переходом козачої республїки під власть Московського Царства, автор розглядає витвореннє на териториї Чернигівщини двох станів — козаків і посполитих, які з початку не були остро подїлені: заможні посполиті (дуки) вписували ся у козаки, з'убожені козаки переходили у посполиті селяне і міщане, аж поки при кінцї XVII ст. заборонено було посполитим вписувати ся у козаки і зміцнена вага ранґових державцїв на селах; тодї ж, особливо з початку XVIII ст., побільшені податки і усякі тягари, поменшено право власности посполитих на землї, почали ся змагання витворити „вічних підданих“, „кріпостних підданих“. Становище посполитих, говорить автор, що далї гіршало: вони були обтяжені податками володарям землї, повинні були, разом в козаками, виконувати обовязки погоничів до військових транспортів, виконувати роботи по при копанню каналів, при будованню Петербурга, стерегти від Польщі Днїпрову границю, давати провіянт і фураж натурою, або грішми, відбувати ріжні иньші повинности; становище їх зробило ся особливо важким за часи витворення царем Петром „Малоросийської коллеґії“: автор перечислює нові по-

датки, які тоді було заведено. Не кращим було і становище козаків в XVIII ст.: їм відбирають їх привілеї, частина їх перетворюєть ся на „російських дворян", друга відріжняєть ся від посполитих хіба в тому, що заховує право власности на землю. Занотовавши, що 1738 р. посполитим заборонено вільний перехід, д. Русов наводить далї ріжні урядові накази до часу заведення кріпацтва.

В тім же відділї своєї працї автор робить історичний огляд границь Чернигівщини за ріжні часи її життя, наводить зміни тих границь і змагання за них між Москвою і Польщею, а також подає відомости про кількість людности в Чернигівщинї, те ж за ріжні периоди вказує її побільшеннє і зменшеннє, дає відомости про адмінїстрацийні зміни, про перетвореннє „намістництв" на ґубернїї, нотує кількість людей ріжних станів по ревізиям і переписям 1764, 1782, 1851 і 1858 р., по відомостям Централь. Статист. Комітету 1878 р. і Ґуб. Земства 1894 р., порівнює критично усї сї відомости і наводить чимало вельми цїнних статистичних відомостей, з детальним їх аналїзом, — подає етноґрафічний стан людности Чернигівської ґуб. по відомостям 1859 р. (Українців 85,6%): По жерелам Ґуб. Стат. Комітету людности в Чернигівщинї 2,354.023.

II відділ працї д. Русова говорить про „Територию Черн. ґуб.", і в сьому відділї автор подає відомости про розмежуваннє території Чернигівщини і в загалї про заходи уряду виміряти землю і виявити її кількість. Подаючи історичний огляд сїєї справи, починаючи з 1803 р., автор занотовує, що для розширювання земель Черниг. ґуб. уряд мусів видати окремі інструкциї і „Положеніе о размежеваніи Черн. и Полтавской губ." бо в сих ґубернїях як характер володїння землею, так і способи його утворення значно відрізняли ся від володїння землею в Великоросиї. Розмежуваннє земель Чернигівщини тягло ся більш 30 років (1859—1891) і визначило, що землї в Чернигівщинї 4,745.130 десятин. Порівнюючи сї відомости з тими, які здобула Ґуб. Земс. Управа за часи статистичних її дослїдів (4,752.363), і иньшими (Казен. Палати і ин.), автор на підставі доводів, детально наведених, виводить, що цифри Ґуб. Земської Управи найпевнїйші; далї автор робить просторий огляд працї, яку виконали статистики Ґуб. Земства, скінченої р. 1886, (XV томів), о скільки вона належить до означення кількости земель, а також подає відомости про адмінїстрацийний поділ ґубернїї і повітів, поділ землї на певні одиницї при розмежуванню і оцїнюванню їх при статистичних працях і дослїдах.

Яко „додаток" до надрукованої частини працї д. Русова уміщені ще „Межеві відомости про обшир земель Черниг. ґуб.", де зібрана велика сила цифрового материялу, що до кількости і ка-

теґорий земель по окремих повітах і ріжних дрібних земельних одиницях (досї надруковано тих відомостей 416 сторін і вони ще не скінчені). Сї відомости здобуті з межевих. документів, плянів і пояснень до них, і в них детально показано, по окремих „межевих дачах" кількість землї взагалї і кількість землї кождого роду: городів, сїнокосів, лїсів і т. ин. Уся праця подїлена по повітам, відомости подані в окремих таблицях, до кождої таблиції додані докладні пояснення, примітки і реєстри осад, які не війшли в межеві "дачі" і в альфабетні реєстри тих дач. Досї надруковано відомостей для 12 повітів (усїх повітів в Чернигівщині 15) і 1365 окремих межевих дач.

Статя „в обороні великоруської мови" О. Білозерського має на метї виявити шкідливість утисків української мови не для неї самої тільки, але і для мови великоруської. За епіґраф для своєї статї автор бере реченнє Макса Міллєра: „Головні мови живлять ся другорядними, яко ріки своїми притоками" і на підставі сього доводить, що кождий утиск мови української бє сокирою один з корінених паростів, які живили і себе і дерево. Автор виявляє, що можна і тепер уже помітити по селах з'убоженнє оріґінальних виразів і зворотів, які наддавали колись українській мові і оздобу і гумор, і доводить, яка шкода буде для української мови цїлком, а для великоруської — в тій частині, якою вона могла б покористувати ся з неї, що б збогатити себе, коли сей великий „капітал" вироблений десятками, а може і сотками поколїнь, загине. Нагадуючи, о скільки великоруська мова покористувала ся вже українськими словами, виразами і формами, автор перестерігає, що мова великоруська не тільки не покористуєть ся від утисків українського слова, а, навпаки, сї утиски їй пошкодять: вона залишить ся без таких цїнних жерел розвою, які може дати їй мова українська і окрім того охорона її може досягти зовсїм несподіваних результатів: мови, яким починають сприяти власти, лїтературні або иньші, закуті у невні граматичні форми, звичайно зупиняють ся у свойому розвою; для доказу він покликуєть ся на той шкідливий вплив, який, по його думцї, мали на французьку мову Буалво і Академия. Утиски укр. мови шкідливі ще і з того боку, що сьвідоміcть того, що укр. мовою нехтують, доходить до народу, головно що до мови, яка несе пісню і сільський гумор; критика народу слаба, і вона починає вірити, що усе великоруське красше за своє, особливо пісня, яку провадить найбільше салдат; дякуючи сьому, на вулицї доводить ся чути, замісць української пісні, такі як: „ты моя картынушка, а я твій патрет", або „птичче гнѣздышко зіскала, зовуть его муравей". Коли доводить ся слухати писаря, що читає у волості яку „бумагу", або школяра 3 року народньої школи, його читаннє і пояснення, то чуєш якесь дивовижне з'єднаннє згуків, зовсїм

чужих усім відомим мовам: вимова не великоруська і не українська, а якась чудна; ще школяр, повертаючи ся до хліборобства, повертаєть ся і до своєї питомої мови, але писарі і дрібні урядники задержують таку дивовижну вимову, яка однаково прикро вражає як Українця так і Великороса. Занотовуючи у горі наведені з'явища, автор питає „чого ж треба“? і відповідає, що треба повернути ся до минулого: треба, що б дозволено було учителям по народних школах вживати рідної мови в школї, поясняючи нею предмети шкільного навчання, і треба дозволити друкувати українські книжки правописею, заведеною П. А. Кулїшом, замісь тої незграбної, яку примушують уживати тепер. Обидві мови, великоруська і українська, каже автор, можуть жити не тільки не ворогуючи, але навіть запомагаючи одна одній; досьвід повинен би упевнити, що утиски українського слова тільки шкодять великоруській мові, в інтересах якої їх видимо уживають.

Окрім наведених статей в Земск. Збір. 1896 р. надруковано ще: „Збірка повіт. земських буджетів на 1895 р.“ П. А. Буштедта, „Вказівка для роблення контрактів з підрядчиками на впорядкованнє під'їздних доріг місцевого значіння“ В. Лянґе, „Справозданнє з командировки в Нижній Новгород людей, післаних земством для досліду способів будовання безпечних від огню будинків“, „Справозданнє з ботанїчних екскурзій на декотрі болота Чернигівської ґуб.“ А. Ракочі, „Протоколи засїдань Глухівського Повіт. Земськ. Зібрання з додатком докладів, буджету й розділу, і карти Глухівського повіту“, „Протоколи Козелецького Повіт. Земського Зібрання з додатками“, „Протоколи першого засїдання Глухівського сільсько-господарського товариства“, „Статистичний і технїчний білянс Черниг. Земськ. Емеритал. каси“, А. Русова. *І. Ш.*

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Д. В. Замѣтка о городищахъ-майданахъ (відбитка з часописи: По морю и сушѣ), 1896, с. 73—86 + табл.

Так звані в народї майдани, инакше розкопані могили, не вважаючи на увагу до них археольоґів і не но раз ведені суперечки, досї зістають ся невиясненими що до свого початку й призначеня. Автор виписаної тут статї, очевидно добре обзнайомлений з ловецькою технїкою, бачить в них останки прирядів до ловлення зьвіря, вказуючи на анальоґії з т. зв. вовчими ямами й на уживанне слова майдан у Великоросиян з значіннями звязаними з польованнем. Автор думає, що сей спосіб перейняла Русь від Тюрків-кочовників, через те найбільше майданів трапляєть ся на териториї їх колишнїх кочовищ. Він одначе не застановляєть ся над тим, чи можливо, щоб від таких давних часів могли заховатись такі великі слїди ловецьких прирядів: мусїли-б вони бути занадто масивні. Він вправдї думає, що деякі з сих городищ могли заховатись від не дуже давнїх часів — навіть з кінця минулого віку, але при тім трудно, щоб память про їх призначенне так цїлковито затратилась в народї. В сучасних способах ловецтва автор вказує властиво лише досить далекі анальоґії, тим часом трудно собі об'яснити, чому-б той спосіб перевів ся. Все се робить гадки автора дуже гіпотетичними. *М. Г.*

Études de mythologie slave N I — Peroun et Saint Élie, par Luis Leger, Париж (Maisonneuve), 1895, ст. 31.

Теж, N II Svantovit et les dieus en „vit", П., 1896, ст. 40.

Сї брошюри становлять передруки (з деякими доповненнями) статей Француського слависта, друкованих в Revue d' histoire des religions

в р. 1895—6. Автор, що нераз вже звертав ся до славянської мітольоґії, читав, як поясняє в передмові, специяльний курс про неї в Collége de France в 1895 р. і має замір обробити сї виклади для опублїковання в осібнім томі; видані тепер епізоди, як він сподїєть ся, послужать зразком того інтересу, який можуть мати сї його розвідки. Розвідки сї одначе особливим інтересом не визначають ся, хоч автор і показує добру знайомість з лїтературою славянських старинностей і орудує досить богатим материялом.

В першій студиї автор збирає відомости про культ Перуна на Руси і слїди його у иньших Славян, над паралелею між Перуном і св. Іллєю (автор зазначає факт присяги християнської Руси в церкві св. Іллї, тим часом як поганська присягала перед Перуном — с. 10) і виказує пережитки віри в св. Іллю, як наступника Перуна у ріжних сучасних славянських народів (з української етноґрафії автор наводить лише дві леґенди з Буковини, не називаючи джерела — с. 25—6). Се все мало дає нового для славянської мітольоґії. Цїкаво-б було вислїдити, як зайняв Ілля місце Перуна, та автор сю точку не вияснив відповідно, обмежившись кількома неясними натяками. З одного боку він вказує, що культ Іллї здобув особливе значіннє у Греків, де йому присьвячували каплиці на горах і сьвяткували день взятя його на небо (с. 23), з другого — висловляє гадку, що між особами старого завіту Ілля належить до тих, що найбільше вражав фантазию руських, славянських або варяжських неофитів, пригадуючи разом славянського Перуна і скандинавського Тора своєю властию над дощем і огнем і надприродним перенесеннєм на небо. Не кажучи за Тора, що як взятий сюди задля скандинавських Русинів, може справу хиба заплутати (мітольоґія — то одна з дуже слабих точок скандинавської теориї), зістаєть ся непевним — чи Славяне перейняли готові погляди на Іллю від Греків, чи виробили самостійно, чи — нарештї — ся заміна їм була підсунута духовенством навмисне, як то часто думають про подібні заміни.

В другій студиї автор зводить тексти про Сьвятовита, далї — відкидаючи гадку (Мікльошіча) про св. Вита в сїм імени, зводить імена славянських богів і осіб на вит і звит, і подає своє об'ясненнє імени звѣт, вѣщати — бог, що дає справедливі віщування. Далї застановляєть ся над різьбами, в яких бачили Сьвятовита — рюґенською і збруцькою. На останню — специяльно цїкаву для нас, звертає автор особливу увагу. Згадавши про скептицизм, з яким прийняли вість про збруцького Сьвятовита по за польськими кругами, і цїлковите іґнорованнє його у новійших славянських мітольоґів (як Крек, Махаль), автор сам дуже обережно висловляє свій скептицизм в сїй справі, признаючи її непорішеною остаточно. Він вказує на занадто велике припасованнє

в виконанню сього ідола до оповідання Саксона Ґраматика (с. 32) і покликуєть ся на лист дра Кентржиньского, що зауважив брак слїдів давности на камені ідола і ряд сумнївних подробиць в самім виконанню. Додамо, що з наших учених пок. Драгоманов, як видно з недавно публїкованих листів його (Житє і Слово, 1897, II), уважав ідол теж фальсіфікатом[1]).

Взагалї можна сказати, що сї розвідки д. Леже, не даючи чогось дуже нового і не осягаючи цїлковитої повноти, можуть користно познайомити з сучасним станом питань в науцї, отже придатись не лише для французького читача, для якого Славянщина є земля незнаєма, а й для Славян самих. *М. Грушевський.*

А. И. Кирпичниковъ — Къ литературной исторіи русскихъ лѣтописныхъ сказаній (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности имп. Академіи Наукъ, 1897, I, с. 54—64).

Ся статя з привабним титулом, що тут ми виписали, є реферат, читаний на торішнім археольоґічнім з'їздї. Нема чого й казати, що вдячну тему вибрав собі автор: аналїза оповідань і леґенд, вплетених в текст найдавнїйшої руської лїтописи, виясненнє їх початку, їх припасовання до схеми лїтописи — се все питання, що вияснившись, кинули-б масу сьвітла на початки й нашої суспільної історії, й культурного житя, устної й книжної словесности, укладу початкової лїтописи etc.; розвідки Сухомлїнова (в Основі) й Костомарова (в XIII т. Моноґрафій) про сї оповідання зробили лише початок сим студиям. На жаль статя д. Кірпічнїкова дає не богато. Як він поясняє — се витяги з материялу, зібраного покійним (вмер тому рік) Ф. Гіляровим в його книжцї „Преданія русской начальной лѣтописи", видрукованій ще 1878 р., але не виданій в сьвіт автором, що все збирав ся написати до неї вступну розвідку. Д. Кірпічнїков застановляєть ся над пізнїйшими модіфікациями оповідань Початкової лїтописи чи властиво її вступної частини — Повісти временних лїт — в книжнїй лїтературі, великоросийській переважно. Розуміеть ся, і ся сторона могла-б бути дуже інтересною, як би дати докладний аналїз

---

[1]) Недавно вийшла в сьвіт відбитка статї Ом. Партицького: Велика славянска держава передъ двома тысячами лѣтъ, Львів, 1889, 16°, ст. 100: се передрук фейлетонів „Дїла", що почав тодї робитись, але не вийшов чомусь. Тож годї сю обговорювати як нову, — зауважу тут лише, що автор говорить в нїй про Скитів, уважаючи їх за Славян. На с. 72 і далї подав він (тому й згадую про сю книжечку на сїм місцї) опись збруцького ідола, уважаючи його статуєю Дажбога і поясняючи поодинокі фіґури на нїм; метод тих пояснень звістний читачам „Стариннoї історії Галичини".

сих модіфікаций, вислїдити їх розвій; далї — сї спостереження могли-б кинути ретроспективне сьвітло і на розвій, що перейшли ті оповідання, нім прийшли до свого теперішнього вигляду в Повісти. Та автор не зробив сього, тай не міг зробити в коротенькім рефераті (лише про новгородські банї та пімсту Ольги дає деякі хоч коротенькі уваги). В кінцї він на основі „не численних наведених фактів“ робить виводи, між иньшим: що перероблюючи оповідання лїтописи, пізнїйші книжники „майже побожно поводились з текстом Повісти“; сей вивід трудно зробити навіть з фактів наведених д. К., бо в них бачимо не лише розширення основного текста новими подробицями й епізодами, робленнє дублєтів etc., але й перемінюваннє (напр. в історії Аскольда і Дира). Слова автора про „простоту і брак штучности“ в оповіданню Повісти трохи роблять вражіннє, як би він не признавав можливим mutatis mutandis перенести свої спостереження й на Повість, що теж показує дуже сьвідому роботу книжника-укладчика. *М. Г.*

К. К. Никольскій — Матеріалы для исторіи древнерусской духовной литературы (Извѣстія отд. русск. языка и слов. Академіи Наукъ, 1897, I с. 65—89).

Д. Нікольский, автор специяльної студиї про Клима Смолятича (обговореної нами в Записках т. V) в сїй розвідцї насамперед знайомить нас з своїми шуканнями за „Словом о любви“, що Срезневський надавав Климу Смолятичу, але так неясно сказав про нього, що не знати, про яке „Слово“ він казав. Судячи по вказівкам Срезневського, д. Н. прийшов до виводу, що він розумів тут „Поученіе о любви“ в збірнику Новоєрусалимського манастиря XVI—XVII в., і подає се саме слово. Воно не має одначе нїяких натяків на Клима в титулї, і в змістї автор ненаходить нїяких вказівок які давали-б право надавати його Климу Смолятичу (крім його дуже механїчно-компілятивного характера, що одначе не можна уважати характеристичною ознакою „Посланїя“ Клима). В сумі і приналежність сього слова Климу, і тотожність його з Словом, про котре казав Срезневський, зостають ся непевними.

Се перший розділ статї автора; дальші два присьвячені писанням, що автор надає великоросийським письменникам — Кирилу Білозерському й Нилу Сорському. *М. Г.*

М. Довнаръ-Запольскій — Изъ исторіи литовско-польской борьбы за Волынь (договоры 1366 г.), К., 1896, с. 13+мапа (відбитка з київських „Университетскихъ Извѣстій“).

Д. Довнар-Запольский застановляєть ся в своїй маленькій розвідцї над одним неясним питаннєм з історії боротьби русько-литовської дер-

жави з Польщою за руські землї, а то про обопільні відносини двох умов, що датують ся р. 1366 обидві (документи самі дат не мають), одної загальної — литовських князів з Казимиром, другої сепаратної — Любарта з Казимиром. Автор приймає за доведену попереднїми студиями автентичність обох умов і прилучаєть ся до гадки тих, що уважали умову сепаратну пізнїйшою від загальної. Докладною аналїзою сепаратної умови він доводить, що вона не стоїть в ніякій суперечности з загальною, і специяльно — границї володїнь Казимира й Любарта не инакші, користнїйші для Любарта (як приймали Филевич, Леонтович, Іванов), а згідні з умовою загальною. Ся справа і становить головний предмет розвідки, і автор доводить свій вивід основно, опираючись на означенях границь, старанно переведених на мапу. Автор, значить, уважає сепаратну умову поясненнєм деяких прогалин і неясностей загальної специяльно що до відносин Любарта до Казимира і висловляє на останку догад, що належить вона до рр. 1368—9; сї комбінациї мають вже характер більш гіпотетичний, але автор не дуже на них, здаєть ся, і напирає.

М. Грушевський.

А. И. Яцимирскій — Мелкія замѣтки: I. Отреченныя молитвы и Коледарникъ; II. Запись съ упоминаніемъ Царя Болг. Сvмеона. (Извѣстія отд. русскаго языка и словесности Имп. Академіи Наукъ, 1897, II, стор. 356—360).

Рукописні материяли, опублїковані д. Яцїмірским у отсїх „дрібних увагах“, не надто важні, та й его уваги не дуже. Апокріфічних молитов, винятих із сербо-молдавського рукопису XVIII в. — усего одна, від пропасницї (ѿ грозніцꙋ), тай то коротенька і не цїкава. Те, що д. Яц. подає як другу молитву (з того самого рукопису), не є властиво молитва, а тзв. „Соломонів узел“, магічний знак, що прогонює біси; сей знак треба було написати „на прісним хлїбі на шкірцї“ і дати з'їсти в недїлю до схід сонця чоловікови, якого вкусив скажений пес — і чоловік буде здоров. Він помагав і на иньші недуги. Колядник опублїкований д. Яц. із того самого рукопису тим хиба цїкавий, що не подібний до Колядників опублїкованих Тіхонравовим (Памятники отреченной русской литературы II, 377—381). Та се ще не диво, бо ледви чи знайде ся два списки сего ворожбитського твору, що були-б зовсїм однакові. В вияснене символїки, яка лежить у основі тих творів, д. Яц. навіть не пробує вдавати ся.

Із одної збірки „слів“ XVII в., писаної молдавським письмом, та мабуть із сербського ориґіналу, д. Яц. подає ось яку записку, що читаєть ся на кінцї рукопису: „а се многы ц͠рїе мѫдри бѣшѫ и книгы мнѡгы исписашѫ. Соломѡн прѣмѫдръ бѣ паче въсѣх҃ ч͠лкъ

вь Ієрлмѣ живоущих, написа бѡ҃ ҂г҃. притъчи и҃ ҂є҃. пѣсни. вь дни Ізекїилѣ цра ѡвы оубо ѿ книг изъбранни бѣшѧ, ѡвиж[е] ѡгню прѣдани бѣшѧ. Ориген же еретикъ сѫще състави ҂ѕ҃. Книг, а ҂в҃. Бъ потопи, и ҂и҃. пож'же, а Исидѡр Полѹисїѿскы[и] исписа ҂і҃. Книг. а Птоломѣ[и] Къниголюбець събра до ҂и҃. К'нигь. а Сѵмеѡн црь блъгарскы[и] исписа мнѡгы книгы и ꙗко Двдъ црь на златы строун играаше. и книгы паче въсег[о] любѣаше". „Цікаво було би знайти жерела, якими користував ся автор сеї записки“ — говорить д. Яц. Нам дивно, чому д. Яц. не зробив сего, коли се так цікаво. Дещо він і міг би був знайти в Біблії, дещо в Палеї та иньших подібних старих творах. А вже ніяк не можемо згодити ся на думку д. Яц., буцім то остатні слова записки „даютъ извѣстный намекъ на участіе болгарскаго князя Симеона въ составленіи Златоструя“. Ніякого такого натяка ми не можемо добачити в словах, котрі говорять тілько те, що Симеон любив книги так, як Давид любив грати „на златы строуи“. Ті Давидові „златы строуи“ певно помилка замісць „златы строуны“, та в усякім разі до Симеонового Златоструя від них дуже далеко. Виписка з тексту Златоструя, приведена д. Яц. (**сїа кьнигы Златостроуꙗ нарекше... акы златыми стрѹами члкы сладкыими рѣчьми ѿмыкла**) нічого не доказує, бо тут **стрѹа** справді значить Welle, а не Saite, як у записці про Симеона. *Др. Ів. Франко.*

Ив. Ждановъ — Русскій былевой эпосъ. Изслѣдованія и матеріалы I—V. Петербург, 1895, ст. XII + 629.

Праця Жданова обіймає крім вступу (стор. V—XII) і додатків (стор. 573—614) пять окремих дослідів з загально руського побутового епосу (ст. 1—572) з докладним показчиком імен власних і річий.

У вступі автор старає ся пояснити резони й метод своєї праці. Він хоче причинити ся до роз'ясненя літературної історії билин, себто означити первісний їх склад і вказати переміни, яких вони мусіли зазнати за кілька століть. Справа се не легка, бо 1) давне письменство заховало лиш дуже скупі звістки про склад і стан побутової поезиї минувших століть, 2) записи билин не сягають поза XVII ст., а 3) ми маємо в літописях лиш кілька таких псевдо-історичних оповідань, що по всякій імовірности основують ся на епічних народних переказах — все одно, прозових чи віршових. Та про те тему можна розвязати, як оперти дослід на внутрішних ознаках, себто на аналізї тих епічних елементів, що входять у склад самоїж тої поезиї. Тут треба лише передовсїм віддїлити елементи історично-побутові від елементів чисто-лїтературних себто таких, що мають своє жерело або в фантазиї оригінального поета („по-

этическое замышленіе“) або в спільній скарбниці лїтературного материялу (оповідань і переказів) даної верстви та епохи. Історично-побутові елементи самі вказують на те, коли вони появили ся. Поодинокі-ж чисто лїтературні елементи можна віддїлити лише основним аналїзом, зробленим по методу порівнаня і то як найбільшого материялу. Розуміє ся само собою, що при такім аналїзї годї устеречи ся від деяких субєктивізмів, бо поза певною границею рішає вже про все лише більше або менше тонкий, так сказати, інстинкт дослїдника. Та все таки одержуємо, відповідно до скількости порівнаного материялу і зручности приложеня методу, менше більше певний хронольоґічний порядок лїтературних елементів цїлого ряду посвоячених зі собою творів народного епосу. Тим способом доходимо до елементів первісних. Та тут можлива ще двояка евентуальність. Первісною може бути історична основа, до котрої потім долучують ся лїтературні елементи; або противно — первісною може бути лїтературна основа (оповіданє, леґенда, притча і т. и.), а історичне імя зі своїми побутовими ознаками пізнїйшим. Ендозмоза лїтературної творчости, власне устного, взагалї та стичні пункти в поодиноких творах специяльно — ось ті елементи, що роблять можливими такі взаїмні впливи. Очивидно перед дослїдником стає знов нове і трудне питанє: котрий з двох висше згаданих елементів первіснїйший. І тут знов — як в історичних науках взагалї — рішенє може бути лиш до певної границї цїлком певне. Та радше нехай сам автор говорить дальше за себе: „Прояви заступленя й пристосованя — пише він — ріжнять ся не тілько способом злуки билицї й небилицї, але й деяким історично-лїтературним хронольоґізмом. Само собою розуміє ся, що оповіданя, чужі первісно нашому епосу, могли прибирати руську історичну закраску лише в такім разї, коли піснї билеві в основі, після постепенної переробки, почали тратити строго-історичну певність, почали мішати ся з оповіданями з обсягу казок і леґенд. Руська билиця, що приняла ознаки захожої леґенди або казки, отворяла дорогу і для противної переміни: захожа леґенда перетворювала ся в руську билицю. Самсон, „богатир сьвяторуський“, певно міг появити ся в нашім епосї аж тодї, коли місцеві богатирі вийшли йому на зустріч, коли образи тих богатирів, що потемнїли від часу і нераз підновляли ся, втратили билеву певність, коли, значить, і поява серед таких богатирів біблїйного силача не могла показати ся неімовірностю, що нарушала-б цїльність руського епоса (ст. XI)“.

Отсе короткий нарис гадок вступу. Як бачимо, автор дуже ясно розуміє і цїль і метод своєї працї. Метод єго — се метод тепер загально принятий й одиноко оправданий у всяких научних дослїдах — метод порівнаня. Цїль автора — прослїдженє і сконстатованє певного духового процесу в сфері одного важного віддїлу народної словесности.

Своє завданє автор сповняє знаменито. Ограничуючи умисно свої дослїди на пять вибраних тем, він оброблює їх так основно і так повно, що ми нїяк не в силї в тім короткім рефератї подати читачеви образу докладности автора. Книжку треба просто самому читати кождому, хто інтересує ся справою билин, або хто хоче бодай пізнати добрий примір найновійшого научного методу в історично-лїтературних і фолькльорних дослїдах. Правда, автор, так сказати-б, залюблений в своїх дослїдах, місцями зводить до купи вже надто далекі анальоґії, але се майже неминучий в таких дослїдах субєктивізм і в нїчім не може вменьшувати вартости цїлої працї. Не знаємо також, чи автор толкує собі всї схожости, на які вказує, однаково чи нї. На наш погляд, не всьо таке саме, що є деінде, мусить бути й переняте звідти-ж. Аджеж схожість психічного орґанїзму у людий може витворювати схожости й незвисимі від себе на пунктї культурної ендозмози. А вже певно найменше треба класти на карб сьвідомого перейму.

Автор оброблює отсих пять тем: 1) Повѣсти о Вавилонѣ и „Сказаніе о князехъ владимірскихъ“ (стр. 1—151); 2) Повѣсть объ Александрѣ и Людовикѣ и былина „Неразсказанный сонъ (152—192); 3) Василій Буслаевичъ и Волхъ Всеславьевичъ (ст. 193—424); 4) Пѣсни о князѣ Романѣ (ст. 425—523) і 5) Пѣсни о князѣ Михайлѣ (ст. 524—572). Всюди видно велику начитаність автора і зручність в оперованю материялом. Автор цитує всюди дословно за жерелом, з якого користав, так що українсько-руські тексти подані ріжною правописю, відповідно до того, чи взяті від Головацького чи Драгоманова чи Рудченка і т. д. О стільки згоджуємо ся в тім пунктї з автором, що в записках з уст народа по можности не треба робити нїяких перемін.

В додатках автор надрукував девять (винявши N⁰ VIII) рукописних материялів, з котрих користав в текстї, а то: 1) Сказаніе о Вавилонѣ градѣ; 2) О Соломонѣ и царицѣ Южской; 3) Посланіе въ Вавилонъ градъ отъ царя греческаго Улевуя; 4) Сказаніе о князехъ Владимірскихъ; 5) Посланіе Спиридона Саввы; 6) Походъ Владиміра Мономаха къ Цареграду; 7) Новгородскіе розбойники Кій, Щекъ и Хоривъ; 8) Легенда о человѣкѣ, обреченномъ демону; 9) Демонъ Летавецъ.

Зазначимо ще хиба становище автора до нашої веснянки з забавою, що називає ся „Воротарь“. Автор оспорює супроти Потебнї мітичне значенє тої піснї й признає їй (в основі очивидно) характер історичний на підставі місця з Галицько-волинської лїтописи (II. С. Р. Л. II. 158—159). Думка автора вельми імовірна, як взагалї й иньші виводи автора в цїлій єго дуже інтересній і цїнній книзї. *Іван Копач.*

С. Миропольскій — Очеркъ исторіи церковно-приходской школы. Выпускъ третій. Школы на Руси въ XV—XVII в., Спб. 1895, ст. 143.

Погляд автора на предмет та задачу своєї роботи нам досить добре відомий по його першим випускам (рецензиї подані в V та VIII томі Записок). В сьому випуску автор не залишає своїх поглядів, а прикладає їх до дальшого періоду руської історії — віків XV—XVII; се все те саме — публїстично-історична апольоґія церковно-парафіяльної школи на підставі материялів та власної, нічим нерухомої, теориї автора. Всї випуски написані по одному плянови і однаковим способом примушують читачів згодити ся з думкою автора, що церковно-парафіяльна школа була на Руси мало що не з часів Геродота і розвиваючись що року, дійшла до теперішнього найлїпшого стану, і що вона через те саме єдина бажана народом школа. Ся думка — idée fixe автора, від якої він не може ніяк відійти на протягу навіть одної сторінки. Ріжниця між випусками лиш та, що перший випуск є зшитком з лїтописів, другий з житій, третий з иньших материялів, та ще те, що з кожним випуском побільшуєть ся число знаків здивовання та запитання.

Переказувати зміст книжки д. Миропольского зайва праця: головна думка автора ясно показує, що він пише. З материялів він вибрав усї ті місця, де є слова „ученіе, школа, письменство, письмо...“, або слова, які хоч починають ся з начальних лїтер сих слів, і все се прикладає до парафіяльної школи. Автору не шкодить навіть мовчаннє документів, навпаки, се йому на руку, бо він такої думки про документи що „як вони нічого не кажуть про парафіяльну школу, то се через те, що школа зробилась уже явищем загальним, звичайним“ (стор. 43).

Така невдячна робота викуповуєть ся метою автора. А мета досить висока — показати батюшкам і переконати їх, що вони тримають в своїх руках „великий прапор виховання народу на церковному ґрунтї“, і примусити їх, хоч з чужого голосу, говорити, що „ми не які-небудь, а ми он які!“ Така мета мусить підтримувати автора в його перешкодах і підбадьорувати в боротьбі з науковою істориєю (бо для нього се найлютїйший ворог), тим більш, що він не має спроможности довідати ся, чи багато з батюшок, що обовязково мусять одержувати його книжку, знайшлось таких, щоб хоч розрізали його „історию“. *С. Л.*

Alexander Jabłonowski — Kozaczyzna a Legitymizm, dwie legendy polityczno-historyczne Ukrainy — batoryańska i baturyńska (Ateneum, 1896, VIII, c. 247—270).

А. Стороженко — Сводъ данныхъ о Янѣ Орышевскомъ, запорожскомъ гетманѣ временъ Стефана Баторія (Київська Старина, 1897, I с. 125—145).

Сї дві інтересні статї мають те спільне, що обидві дотикають ся справи т. зв. козачої реформи Батория.

Д. Яблоновский ставить своєю задачою вислїдити ґенезу сієї леґенди і звязаної з нею иньшої — що Баторий засновав і надав козакам Батурин. Для історії сих леґенд він використав головно материял, зібраний в розвідцї Ол. Лазаревського про Батурин (в Чтеніях київськ. історич. Товариства т. VI), доповнивши їх вказівками про відгомін сих леґенд у польській лїтературі (у Ґлїщинского і Чарновского)[1], а на вступі подав загальний погляд на обставини, серед котрих зросли сї леґенди, і дорога, котрою вони розвивались. Гадки, тут висловлені, мають одначе більш апріорний характер; автор сам зауважає (с. 258): „очевидно, нема на те все, себто до ґенези самої Баториєвої леґенди очевидних доводів, але воно стає безсумнївним при ретроспективнім поглядї на минуле". Автор уважає сї леґітимні леґенди утвором козацьким, присвоєним звідти польським письменством; д. Лазаревський навпаки уважав автором леґенди про Батурин Коховского, (і д. Лазаревський і за ним д. Яблоновский при тім помиляють ся, буцїм леґенда є вже у Самовидця — вона є в Краткім Описанії, долученім до Самовидця, але значно пізнїйшім від нього). Справу можна було-б розвязати лише близшим студийованнєм історії леґенди. Можна ще богато найти для її висьвітлення. От напр. в козацькій петициї 1660 рр., друкованій в Актах Ю. З. Р. V, де знаходимо скаргу, що Тетеря забрав „комисарскіе дѣла волностей войска Запорожского по правамъ и грамотамъ великихъ князей Литовскихъ отъ Гедимина, Олгерда, Витолда, Свидригайла и иныхъ, а королей полскихъ Казимера-Яна, Албрыхта, Александра, Жигимонта перваго, Жигимонта-Августа, Стефана, Жигимонта третьяго, Владислава а бывшаго короля Яна-Казимера въ казнѣ войсковой сущіе!" В загальні погляди шан. автора на козачину не входимо тут: мав я нагоду недавно говорити про них (Записки т. XVII). Піднесу лише одно: автор натискає на те, що Річ Посполита нїколи не робила „пактів" з козаками, були лише „ординациї", а не обосторонні умови. Шан. автор виходить тут з формального боку, але поза тими формами в дїйсности чи ті ординациї не укладають ся по формам межинародного права, і козачина, вже з кінця XVI в.

[1]) Додамо, що запозичена у українських істориків „история" Чарновского звідти була ще раз запозичена назад — в книжечцї про Хмельницького д. Музикантова, виданій 1889 р. Все на сьвітї коловоротно!

(пор. Лясоту) чи не становить цілковитого status in statu? Адже автор в умовах козаків з Москвою вміє розріжнити форму петиций й царської ласки від їх змісту, що самі видатні російські історики права клясифікують як унїю держав.

Иньший характер має друга статя. Вона складаєть ся з двох частин: на вступі (с. 125—130) знаходимо загальні уваги про обставини, серед яких Баторий забрав ся до орґанїзациї козацтва; далї зберає автор відомости про дві особи, що грали важнїйшу ролю в сїй орґанїзациї — Яна Оришевского і Янчу Беґера. До загальних уваг автора про проби козачої орґанїзациї в XVI в. можна-б чимало додати для відповіднїйшого осьвітлення, але автор і не ставив собі ширшої задачі. Натомість доволї повну і інтересну збірку відомостей дано про Оришевского; в додатку подано і непублїкований ще документ: наданнє Гайсина по смерти Оришевского Свирскому 1605 р. Дещо можна-б і до тих відомостей додати. В документах, видрукованих в Записках т. IX д. Барвінським найшов би автор звістки про нього, яко козацького вожда, з 1594 р., а з кореспонденциї Жолкевского (Listy Żółkiewskiego с. 104, 107) бачимо, що по відновленню зносин з козаками на поч. XVII в. Оришевського уживано за посередника, а далї вислано до козацького війська в ролї комісара. Про сю ролю його згадувано потім за часів Сагайдачного (Pisma S. Żółkiewskiego с. 318, 333).

В саму справу Баториєвої реформи не вхожу; я мав нагоду говорити про неї в недавній розвідцї про Богдана Ружинського (Записки т. XVI) і сподію ся ще до сїєї справи специяльно вернутись.

М. Грушевський.

М. Г. Попруженко. — Нѣсколько замѣчаній о сочиненіяхъ Юрія Крижанича (Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности Имп. Академіи наукъ 1897, II, стор. 302—319).

Юрий Крижанич — одна з найцїкавійших фіґур у Словянщинї в XVII віцї. З роду Хорват і латинський сьвященник він учив ся в Італїї і враз з папською делеґациєю висланий був коло 1650 р. до Московщини. Тут він вельми зацїкавив ся народнїм житєм, мовою, релїґійними і полїтичними справами і по повороті делеґациї до Риму він ще раз на власну руку в 1655 р. вибрав ся до Московщини. Тут він звернув на себе увагу уряду своїми писанями, що доторкали ся важних полїтичних справ, його арештовано і вислано на Сибір, де сей перший панславіст і завзятий москвофіл прожив 18 лїт, написав цїлий оберемок найріжнороднїйших творів починаючи від граматичних розправ, а кінчачи обширними економічними та полїтичними трактатами, та мабуть і вмер. Єго писаня аж до половини нашого віку спочивали в рукописах порозки-

дані по приватних та публичних бібліотеках або позакопувані в плїснятинї архівів. Тілько в остатнїх часах учені зацікавили ся ним, повигрібали та опублїкували дещо з єго творів, далеко ще не все, і дали також ряд праць і більше або менше цінних уваг про єго житє, єго характер і єго значінє для історії і науки. До таких детальних праць належить також статя д. Попруженка, якої заголовок виписано висше. Подавши в примітцї бібліоґрафію (не повну) дотеперішнїх праць про Крижанича д. П. справедливо завважує, що хоча спис тих праць досить довгий, то про те нема ще про Крижанича такої працї, яка-б обіймала ціле єго житє і всю єго лїтературно-наукову і полїтичну дїяльність, ба навіть архівний материял про него далеко ще не весь повідкриваний і опублїкований.

Д. Попруженко подає уваги про три працї Крижаничеві, а то про рукописний том єго перекладів із грецької та церковно-словянської мови на латинську, написаний у Римі перед подорожжю до Росиї. Д. П. доказує, що те, що перекладено з церковно-словянської мови, виняте було Крижаничем із тзв. Кириллової книги, збірки доґматичних, полємічних та канонічних статей виданої в Москві. Далї доказує д. П., що приписаний Крижаничеви твір „De arte bene moriendi“ є не що, як твір єзуїта Беллярміна, переписаний Крижаничем. При кінцї рукопису Крижанич написав свої власні переклади двох латинських гимнів до св. Івана Хрестителя. Переклади ті публїкує д. Попр. Вони писані латинським буквами, мішаною мовою — не то церковно-словянською, не то хорватською; віршованє зовсїм недоладне.

Найважнїйший для нас третїй причинок поданий д. Попруженком. Їдучи у-друге до Росиї Крижанич їхав через Львів, Корець, Лисянку, Борзну до Москви, а приїхавши туди написав на основі своїх спостережень справжнїй полїтичний меморіал пз. Pûtno opisanie ot Lewówa do Móskwi“ і подав його до Посольського приказу, тодїшнього уряду заграничних справ. Там очевидно звернули увагу на се писанє, бо переклали його з Крижаничевої „всесловянської“ мови на московську. Крижаничів ориґінал, писаний латинськими буквами, був уже давно віднайдений в архіві Посольського приказу, використаний Соловйовим, потім опублїкований Кулїшом, а недавно Бєлокуровим в „Чтеніяхъ Имп. Общ. исторіи и древностей Россійскихъ, Москва 1894, кн. 1“. Д. Попр. віднайшов і опублїкував московський переклад. Се прецікавий документ, оцїнений, але, здає ся, не використаний вповнї істориками. „Починаючи від Корця — пише Крижанич — і йдучи сюди близше, де бували битви Черкасів (так по московській термінольоґії Кр—ч називає козаків) з польським королем видно великі спустошеня, земля спустошена лежить на кілька день ходу за-в-довжки і за-в-шир; а що по сьому боцї нинїшнього року попу-

стошено дуже богато міст, то Черкаси роздумавши про се злякали ся, щоб не загинули всї до одного. Се була перша і головна причина, задля якої вони склонили ся і віддали належний поклін царському величеству.

„В Лисянцї на Федора і в Борзнї на Середопістє був я на торгових соймах і бачив, як усякі товари продавали дешево, і се нам говорили брехню, що тепер один рубель варт тілько, що давнїйше пять або шість рублїв. А по нашій думцї причина сеї дешевизни не та, буцїм то намножило ся купцїв або товарів, а та, що богато Черкасів вигибло в нинїшнїх війнах, то й купецьких людей поменшало.

„Черкаси хоча признають ся до православної віри, та мають зьвірячі обичаї і норови, а причиною сего між иньшим або найбільше є одна єресь — не духовна, а полїтична, приналежна до сьвітських справ, а сеї єресї начальники — Ляхи, а від них навчили ся держати ся єї міцно і Черкаси і мало що не всї народи в Европі[1]). Ся єресь така, що забили собі в голову і вважають непохитно правдивим такий погляд, буцїм то жити під сим преславним царством руським — значить жити в більшій неволї і підданстві і панщинї, гіршій від турецького тиранства, гіршій від Фараонової служби і єгипетської неволї. До сего дїдьчого переконаня богато допомагають їм люде, що мають духовну власть і грецькі митрополїти, як се ми від неодного чули з великими нашими жалощами“.

Крижанич обіцює написати окремий трактат і збити сю єресь, а поки що дає московському урядови мудрі ради, як йому поступати з Черкасами. Цар повинен вислати якогось князя, щоби зробив „з Черкасы пристойную згоду“ і Крижанич прописує зараз, яку промову мав би той князь до Черкасів. Він повинен трактувати їх як блудних синів, що по довгій блуканинї вертають назад до рідного батька, готового дарувати їм усї провини. „А що ви повіривши невірним спокусникам переякали ся, аби вам праведний цар не нарушив і не відобрав ваших свобід і вольностей, хоча доси ви не мали на се анї одної зазнаки, — то сьогоднї царське величество увільнює вас радо і понад міру від такого страху і такої турботи і наказав великий цар оповістити вам ось що:

1. Славний цар і великий наш володар і помазанник божий обіцює вам в цїлости затримати і охоронятн всї ваші давнїйші вільности.

2. Хоче єго царське величество дїзнати ся від вас, чи не жадаєте ще иньших вільностей, і чого пригожого зажадаєте, буде вам дозволено.

3. Крім усего того, що ви по справедливости і відповідно попросите, обіцює царське величество обдарувати вас ще новою вільностю,

---

[1]) Се, скілько нам звісно, перша вказівка на знамениту „польську інтриґу“, що буцїм то обхоплює своїми нитками не тілько всю Русь, але й всю Европу.

щоб ви пізнали батьківську любов і прихильність до вас єго величества і завсїгди стояли поперед усїх і скріплювали ся в вірности".

Ся незвичайна ласка мало-б бути встановленє окремого „приказу" для українських справ у Москві і обсадженє всїх місць у тім приказї самими Українцями. Натомісць радить Крижанич скасувати доживотне гетьманство, а вибирати гетьмана на три роки, а ще лїпше завести двох гетьманів по обох берегах Днїпра, незалежних один від одного. Важнїйші міста, як Київ і Чернигів, повинні бути незалежні від гетьмана і підлягати просто цареви, а властиво царським воєводам; так само всї новозбудовані оселї повинні бути царські, а не гетьманські і цар може роздавати їх не самим Українцям, але своїм вірним боярам.

Отсе ряд способів придуманих Крижаничем для заспокоєня України, а радше для цїлковитого викоріненя української єресї — свободолюбности. Крижанич являєть ся тут безпосереднїм учеником Маккіявеллї і хто зна, чи московський уряд не покористував ся власне єго думками, проводячи свою полїтику на Українї. Та Крижаничеви за сї мудрі ради віддякувано Сибіром. Тілько там, у тобольській самотинї він по троха вилїчив ся з державного маккіавелїзму і дійшов до думок далеко поступовійших і гуманнїйших, які висловив у своїй обширній працї „Разговори объ владательству" (часть єї, що становить грубезний том, видав Безсонов пз. „Русское государство въ половинѣ XVII в.", — більша частина доси лежить в рукописї) ось якими словами: „Всї закони і всї інституциї державні повинні йти до спільного добра і не повинно в краю бути анї одного закона, що мав би метою окрему користь якоїсь одної верстви або особи, а йшов на шкоду всїх иньших горожан. Анї одна верства не повинна підносити ся по над другі на стілько, щоби иньші через те терпіли кривду і притиски". Варто би, щоби хтось звів до купи все те, що Крижанич у ріжних своїх писанях сказав про Україну, єї житє, звичаї, мову, письменство. Хоч він і не богато бачив на власні очи, та все таки дивив ся очима осьвіченого Европейця і богато продумав незвичайно бистрим та ориґінальним розумом.

Др. Ів. Франко.

Ks. biskup Edward Likowski sufragan poznański — Unia brzeska (r. 1596), Познань, 1896, стор. XX+424.

В ювилейній лїтературі берестейської унїї найвизначнїйшим явищем є книжка еп. Лїковского, що вже довго працює на тім полї і видав кілька більших і менших розвідок на сю тему.

Автор присьвятив свою книжку памяти Жиґмонта III, Яна Замойского, кардинала Бернарда Мацїєвского та обох руських епископів

Потїя й Терлецького, і пояснив у переднім слові своє становище до теперішнього ювилею берестейської унії, зазначаючи її вагу для сполуки усеї православної церкви з Римом.

Книжка подїлена на сїм частин: вступ і 6 книг.

У вступі зазначує автор, що, на єго думку, не єзуїти анї польський уряд, але сам незавидний стан руської церкви викликав унїю — уряд же польський і латинники не тілько не підпирали відповідно справи унії, але шкодили їй на кождім кроцї умисно або й не умисно.

В першій книзї є короткий огляд відносин руської церкви до Риму аж до половини XVI ст. Автор уважає доведеним у попередних своїх творах, що руська церква коли приймала християнство, була сполучена з Римом, і тепер лише звертає увагу на поодинокі обставини, що улекшували та приготовляли унїю: установленє осібної митрополїї для земель в. кн. Литовського, закони Ягайла, костанцький собор, фльорентийську унїю і дальші зносини київських митрополїтів з Римом.

В другій книзї росказано про стан руськоі церкви перед унїєю і то наперед про епіскопат, потім про низше духовенство і вкінцї про сьвітських людей, особливо братства. Автор дуже живо малює нам сей сумний образ, провадить перед читача епіскопів Борзобогатого і Лазовського, що дерли ся над володимирським епіскопським престолом, Макария II, котрого король скинув з епіскопства, подає звісний лист шляхти до Онисифора Дївочки і особливо вдаряє на Гедеона Балабана. І в низшім і в висшім духовенстві автор видить темноту, незнанє віри, нахил до протестантських прінціпів і негідне житє і підпирає се виписками з полємічної лїтератури (про вартість котрих поговоримо пізнїйше). Через те треба було конче зреформувати церкву, але почин до сего не могло дати здеморалїзоване духовенство. Тож справу сю взяли в свої руки сьвітські люде, поперед усего князь Острозький, що заложив академію в Острозї і мав право рекомендациї, та церковні братства. Але реформа розпочата сьвітськими людьми, на думку автора, не дала нїякої користи, противно, внесла в церкву більший розрух і їдкійший протестантський дух. На кількох останнїх картках сеї книжки автор обговорює відносини східного патриярхату і також уживає найчорнїйших красок.

Трета книга посьвячена пересправам перед самою берестейською унїєю. Першу думку про неї кинули на Литві єзуїти зараз, коли там усадовили ся. Заняв ся сею справою ревно Поссевін, потім Скарґа своїм твором O jedności kościoła bożego (зміст котрого автор подає) і єзуїт Гербест. За їх понукою вийшло кілька перших друків, що вони розширили межи народом; проти них виступали князь Курбський і острозька школа. Коли се стала ся дуже важна для унії пригода, що й спонукала до неї посередно: до Польщі приїхав патриярх Єремія II. Він

скинув Дівочку з митрополії і недовіряючи новому митрополітови Рогозї, настановив екзархом Терлецького. При тім він підніс братства львівське і виленське до гідности ставропиґій і сим кинув зерно незгоди. Патріярх завівсь на Терлецькім, бо сей при помочи Мацієвского, латинського епіскопа в Луцьку, став на добре думати про унїю. Вже в 1590 р. на синодах в Белзї і Берестю постановили зібрані епіскопи старатись про унїю з римською церквою. Белзьку деклярацию доручив Терлецький королеви в осени 1591 р. і дістав від него в мартї другого року дуже ласкаву і повну обіцянок грамоту. В 1593 р. стає Терлецькому до помочи новий ревний товариш у справі унїї — Іпатий Потїй, зроблений володимирським епіскопом за причиною Острозького, що також думав про унїю. Але в справу ввів его Терлецький аж під конець 1594 р. Від тепер властиво тілько ті два епіскопи працюють ревно для унїї. Рагоза не знає, на котру сторону перехилити ся, иньші епіскопи також поводять ся зовсїм пасивно. Тим часом король (початок 1595) годить ся на всї пропозициї епіскопів з виїмком крісел у сенатї. Врештї митрополїт назначив з'їзд у Берестю, де зложено адреси до короля і папи. Аж тепер почув дещо про заходи епіскопату князь Острозький і приняв їх відразу ворожо, домагаючись загального синоду. Тим часом встиг він приєднати на свій бік Балабана і Копистенського, та так, що про те не знали приклонники унїї. Терлецький і Потїй, гадаючи, що справа якось полагодить ся, поїхали до Риму і формально заключили унїю.

Тим часом у краю зняла ся буря, викликана православними на соймі в маю 1596, за причиною (на думку автора) князя Острозького, що видав був манїфест проти епіскопів, мав зносини з протестантами і підпирав братства в їх боротьбі з унїєю. Також віднїс ся князь, а з ним і иньші православні до Царгорода, щоб вислано звідти патриаршого відпоручника. Справдї прибув до краю Никифор, але сей (на думку автора) був обманцем і шпігуном Турциї. Через сю акцию православна партия не взяла удїлу в берестейськім синодї, а уконституовала ся окремо під проводом Никифора в „зборище“. Оба ворожі синоди прокляли себе обопільно; приняли унїю майже самі лише епіскопи. Король видав унїверсал до руського народу затверджуючи акт унїї, котрий автор наводить цїлком — се IV книга.

Книгу V затитулував автор: „Unia brzeska zagrożona“. Православні під впливом князя Острозького та окружних листів царгородського патриярха готовлять ся до боротьби з унїєю. Зачинає ся нова полєміка, котру з боку православних вів зразу Христофор Бронський. Але більше шкодила унїї робота самого Острозького. Він звязав ся на виленськім з'їздї 1599 з протестантами, під'юджував Наливайка против унїї (sic) і т. д.; почались переслїдованя унїятів, особливо через те, що вони не мали в соймі

заступників, котрих мали православні і визискували се на свою користь. Поводженє Зебжидовського дуже їм помогло — вони зискали 1607 і 1609 р. конституциї в свою користь. Правда, незабаром умер князь Острозький, котрого протестанти узброювали против унії, але ту справу підняли тим ревнійше церковні братства, особливо виленське, що друкувало полємічні писаня Зизанїя і Смотрицького, а останній був найспосібнїйшим межи тогочасними полємістами. По сторонї православних стають тепер і козаки. За їх причиною єрусалимський патріярх Теофан засновує нову православну єрархію; особливо в 1632 р. вони здобули важні для православія конституциї.

Але унія йде дорогою побіди хоч поволи, та певно (VI книга). Папи й Жиґмонт III підпирають її зі всїх сил і улекшують працю уніятським епіскопам. Потій завсїди ратує справу унії на соймах, збирає церковні привилеї, одним словом забезпечує правне становище унії. Наступник єго Рутський орґанїзує уніяцку церкву, реформує Василиян, засновує для духовенства школи та семінарію в Минську і всїми силами працює, аби знищити нову православну єрархію та забезпечити унію від заходів латинників у Римі. Ся праця, на думку автора, дала великі і важні наслїдки, та ще св. Йосафат Кунцевич своєю мученичою смертию відродив уніятську церкву. Сему головному діячеви унії посьвятив автор цїлу довгу главу, описуючи єго житє, діяльність і смерть, та бороначи єго від закидів, що він силою заводив унію.

Праця автора кінчить ся тим моментом, коли Мелетий Смотрицький, доти головна підпора православя, перейшов на унію, і вона скріплена, з запущеним глибоко корінєм, входить в великі бурі XVII ст. і виходить з них побідно. До книжки автор додав реєстр жерел, огляд змісту і поазбучний індекс, а крім того два документи 1596 р.: сповідь віри руських епіскопів у Римі і акт самої унії виданий папою.

Праця кс. Ліковского дуже на час прийшла для польської лїтератури. Їй дуже бракувало книжки, що могла-б кождого інформувати про унію на підставі найновійших жерел. З того погляду книжка кс. Ліковского сповнила свою задачу досить добре (хоч не використано багато дуже важних праць з российської лїтератури, а навіть і деяких материялів). Але становище автора є надто стороннича, і з сего дуже часто виходять помилки в судах про особи й події. Се дуже пошкодило книжцї. Звернемо увагу лише на найважнїйші помилки.

Перші дві книги не дають нічого нового, хиба досить, як на польську книжку, докладне використанє российської лїтератури. Та сї дві книги мають становити тільки вступ до властивої річи, через те хиба не можна дуже закидувати авторови недокладностей в представленю. Звернемо

лиш увагу на деякі, на нашу думку, хибні місця в тих двох книгах. І так годі сказати, аби литовські князї були язичниками аж до Ягайла (ст. 12). Безпотрібно автор уживає назву Цемівлак (с. 16). Макарий, автор історії руської церкви, не доказує зовсїм, як хоче кс. Ліковский (ст. 26), що грамота митрополїта Михайла сфалшована: противно, Макарий виразно зазначує, що грамота має всї прикмети правдивої, і рішучо відкидає закиди деяких учених, що мова грамоти зближає ся більше до мови кінця XVI як до мови XV ст. (IX 45 ув. 37). Не на місцї видає ся й такий passus на ст. 29: Москва дбає в другій половинї XV ст. про те, аби межи Русинами не забракло приклонників православія. Не могло їх навіть бракувати, бо всї були православні. Так само пише автор на дальших сторонах про пропаґанду схізми, про розпаношенє схізми, що тепер почала плисти широким коритом і т. д., так що читачеви могло-б здаватись, що се якийсь новий протестантський напрямок.

Поки розглянемо ся в другій книзї, де автор показав сумний стан руської церкви перед унїєю, мусимо сказати дещо про становище автора до тої справи. Автор признає й нотує, що король майже виключно обсаджав духовні уряди руської церкви в своїх межах, що при тім королї чинили часто великі надужитя за гроші, але не видить чи не хоче видїти, що се була головна причина непорядків у церкві. Коли король надавав епіскопства, манастирі від разу кільком кандидатам і то часто сьвітським, чужого обряду, людям без ніякої моральної вартости, не говорячи уже про теольоґічну науку, то якже мала виглядати церква під такими зверхниками? Епіскопії та архимандриї набувано за гроші для грошей; чи такий епіскоп міг старатись підносити осьвіту у білого духовенства (котрому продавав парохії), чи такий ігумен міг удержувати манастирську карність? Розуміє ся, не могло бути низше духовенство ліпшим від настоятелїв при таких обставинах. Тепер ясно, чому шляхта й иньші осьвічені люде руського обряду чередою переходили на латинство, або протестантство. Але сего кс. Ліковский не підносить у своїй книжцї, він знає докоряти королям, коли вони не хотять підпирати унїї, але коли вони доводять до упадку руську церков перед унїєю, автор мовчить дипльоматично і витягає лише бруди православного духовенства. Автор, видно, не пригадує собі, що було в західній церкві, коли сьвітська власть обсаджувала духовні уряди. А вік XVI не був часом Гільдебрандів, котрі-б руську церкву змогли вирвати з тяжкого просоня.

Зовсїм не науково трактує автор Гедеона Балабана (с. 41). Він кличе: „W całych dziejach Kościoła zachodniego nie znajdziemy dzięki Bogu drugiego podobnego potworu w mitrze biskupiej!“ Не думаємо боронити Балабана, але такі елюкубрациї не роблять чести істо-

риковн, коли всякий знає, о скільки вони правдиві (vide хочби Олександер VI, Іоанн XXIII і т. д.). Тут звернемо також увагу на одно у кс. Ліковского. Показуючи стан православної церкви і дальше, автор користує ся полємічними брошурками, писаними противною стороною себто латинниками, унїятами і навіть тими, що власне перейшли були з православія на унїю, або і латинство, хоч кождий історик повинен зважати на те, що такі неофіти найгірші противники своєї давної віри і не жалують їй дуже часто зовсїм неправдивих закидів. Виставлюванє в лихім сьвітлї православія, що правда, дуже легке на підставі тих „поважних" (ст. 46) сьвідків, але ми дуже дивуємо ся, що кс. Ліковский дав себе приналити тою легкостию. І так в числї сьвідків сумного стану православія наводить автор Льва—Кревзу, унїята, Смотрицького після того, як він навернув ся на католїцизм, коли він кидав блискавки і громи на схізму (кілька разів), потім Мороховского (католика), Селяву (унїята), Скуминовича (що як раз тодї відступив від православія) і т. д. — ст. 45 і далї.

Ніяк не можна вважати братських шкіл абсолютно шкідливими, шкідлившими від попередної темноти, як то виходить у автора. Наука хочби і взяла злий напрямок, завсїгди лїпша від обскурантизму. Всїх братських учителів не можна вважати за „єретиків", хиба коли способом кс. Лїковского будемо безоглядно і безкритично користувати ся памфлєтами противної сторони. Що був межи деякими протестантський дух, нїхто не стане перечити, але тодї трудно було в православній церкві, котра не мала своїх тридентських постанов, розпізнати хто єретик, а хто нї, тим більше, що тодї вона перший раз на добре зіткнула ся з протестантством, отже настали такі відносини, як у західній церкві першої половини XVI ст.

Коли читаємо початок роздїлу IV про стан східного патриярхату після настаня схізми, з кождого слова виходить, що автор поясняє упадок єго головно через віддїленє від Риму. Звичайно об'ясняють єго упадком византийської держави, з котрою східна церква так міцно була звязана. Брак славних теольоґів не був там такий вже великий, як хоче автор: студиї над византийщиною в найновійші часи дуже змодифіковали застарілі пессимістичні погляди.

Перейдім тепер до дальших книг про саме уложенє унїї і перші її кроки. Як то було вже зауважено критикою (Kwart. hist. 1897 I 162—169) подає тут кс. Ліковский багато нового, головно з римських архівів, біблїотеки Чарторийских і наукового познаньского товариства. Нові здобутки становлять — вияснене становища Жиґмонта III до унїї, усталенє часу, коли підписали акт унїї Рагоза і Потій, образ заходів римських нунциїв для позисканя Острозького (в III книзї). Взагалї

книга третя -- се найлїпша частина працї кс. Лїковского. Звернемо увагу лише на кілька недокладностий. І так на ст. 89 знаходимо звістку, що Стефан Баторий не хотїв накидати Русинам нового календаря. Тим часом знаємо, що спершу всїм підданим було приказано держатись нового календаря, аж коли Русини почали противитись застановлено виконанє едикту. Піднесено вже було нестійність характеристики епископа Терлецького, головного ініциятора унії. Він міг собі, подібно як ославлений Лащ делїю, підбити епископську мантію позвами до ґродів і становить цїлковите pendant до Балабана. Але як же відмінно трактує автор ті дві особи, що цїлком рівно стоять з морального погляду! Балабан був в очах автора, як згадано, „potwór“, Терлецький — найрозумнїйший, найревнїйший, найпопулярнїйший з руських владик. Проти загально знаних закидів, що роблять Терлецькому, ставить автор, що сама їх „potworność“ чинить їх неправдивими, та чинено їх єму аж після настаня унії, з боку православних. Перший арґумент троха сьмішний, що до другого — пригадаємо авторови VI том Архива Югозап. Россіи. Ми додамо від себе, що автор хоч подає сей том у списї жерел, але знає з него тілько переднє слово, бо тілько его цитує, цитуючи сей том (всего 5 разів у книжцї — ст. 5, 7, 77, 78, 226). Осьмілили бисьмо ся порадити авторови в другім виданю звертати більше уваги не на переднє слово, а на самі акти. Їх першорядне значінє для сего периоду змінило-б в богатьох місцях погляд автора.

Але вернїм до Терлецького. Ми знаємо, чому кс. Лїковский боронить Терлецького, і розуміємо, що він не бере на увагу того, що з виємком хиба Потїя всї иньші епископи приступили до унії тілько задля сподїваних вигід і користий, але дивуєм ся, що він доси не зміг здобути ся на те, аби в історичнім трактатї віддїлити саму справу унії від еї ініцияторів. Чи унія була добром чи лихом, остане ся все спірним, доки католики католиками, а православні православними. Кождий повинен зайняти супроти неї становище, що єму паказує його сумлїнє. Се вільно в історії. Але, коли унія була доброю, то не виходить, що й її ініциятори безоглядно добрі, бо инакше таке становище викликує перекручуванє фактів і сторонничість.

Так само рад автор збути й письмо єзуїтів до Рагози з інструкциєю. Про Лукашевича, що его витягнув з архіва, пише кс. Лїковский: „...cokolwiek nieuprzedzenia i spokojnej rozwagi byłoby wystarczyło, aby go przekonać, że tak niemoralnej instrukcyi nie mogło napisać żadne Zgromadzenie zakonne i że to... mogło być chyba falsyfikatem przez wroga Jezuitów wymyślonym i Jezuitom przypisanym. Nie uważamy też wcale za potrzebne dłużej nad nim się zatrzymywać“. Можна би, здає ся нам, трактувати ту річ дещо поважнїйше.

Третий такий приклад завеликої певности подибуємо у автора на ст. 171, коли він називає патрияршого висланника Никифора просто самозванцем, обманцем, обвинуваченим „не без підстави“ в шпігунстві в інтересі Турциї. Доказує-ж автор тілько перший закид, себто що Никифор був самозванцем, і то тим, що по смерти остатнього патриярха (1594 р.) переставала значити і власть протосинкелла, котру він собі приписував на підставі патрияршої грамоти (ніхто не справджував — говорить автор — чи і вона була правдива). Про докази Малишевского (Александрійскій патріархъ Мелетій Пигасъ I 410 ст.) говорить автор, що як їх розважити докладно, то вони викажуть замість сего, що мали доказати, самозванчість Никифора. (Новий спосіб перекидання арґументів!) Та тут пригадаємо авторови, що не треба вважати протосинкелла за рівного римському леґатови. Се був уряд привязаний до церкви, отже не тратив сили зі смертию патриярха. Адмінїстратором патриярхату Никифор не був, бо адмінїстратор мусів сидїти в Царгородї, але що він доріс до такого уряду доказує то, що був адмінїстратором патриярхату цїлих 3 роки, коли Єремія виїхав на Русь. Крім того мав він високий уряд патриярхшого архідиякона. Вислав єго патриярх Єремія ще в 1594 р., тодїж, коли і александрийський патриярх вислав на Русь Кирила Люкаріса. Але Никифор забавив довго на Волощинї, де відбував синод в справі унії, і прибув на Русь, здає ся, нїчого не знаючи про смерть Єремії. Потім уже він виступав в імени намісника Гавриїла. Усе те автор супокійно поминає. А прецїнь трудно когось признати обманцем майже виссавши з пальця. Треба наперед розважити, що за цїль міг він при тім мати. Обманець міг мати тілько материяльну. Тим часом не чуємо про ніякі такі єго домагання. Ще більше ослаблює закид обманства те, що пізнїйший патриярх Мелетий Пиґас признав і похвалив єго поступованє, чого б не робив, колиб Никифор був обманцем, бо знаємо, що пр. Єремія виразно виступав против обманців, що перед єго прибутєм на Русь там гостювали. А вже обвинувачуваннє в шпигунстві патриярхів і їх висланців повинно би раз бути прогнане з польських книжок, як цїлком не оправдане. В тім разї покликуватись на те, що Никифора увязнено в Польщі, цїлком не на місцї, бо знаємо, що король вже наперед приказав переловлювати висланців грецького патриярха.

Подібний брак історичної критики показує автор, надаючи Наливайкови (sic) релїґійні цїли, що він головно проти унії виступав, і віручи на слова Рутському, що Теофан насадив на него 70 убійників. Ніякого доказу на се не можна ніде знайти, навіть в польських і унїяцьких письмах ніхто сего не доводить. Автор же повторює се кілька разів (ст. 213, 241, 301, 303). Нїчого не варто й нотованє автором, що на Білій Руси всї благословили Бога за унію, бо се взято з унїяцької

полемічної брошури „Sowita wina“ (ст. 231). Не знаємо також, чому автор признає тілько назву „Smotrzyski“ доброю, бо так підписував ся, а відкидає назву „Смотрицький“ загально до тепер приняту, хоч знаємо, що і так він підписував ся (гл. А. Ю. З. Р. I, VI 605—607).

Найбільше розмірно помилок знаходимо в главі про участь козаків в релїґійній боротьбі. Автор стоїть ще на становищі давних істориків — себто приписує козакам занадто великий уділ в справі релїґійній. Сперитись тут з автором не будемо довше — се загально знана річ, а перейдемо до поодиноких місць. І так не можна називати козаків на початку XVII ст. зливом ріжних народностей; не входячи в справу чужих домішок, можемо констатувати і в XVI і на поч. XVII в. цїлковиту перевагу руського елемента (ст. 238). Теофана автор уважає за турецького шпигуна, що мав козаків учинити союзниками Турків і підбурити їх проти Польщі. Автор забув, що се був би союз вовка з бараном та що Сагайдачний був репрезентантом льояльної партиї межи козаками. Трохи дивна й заява автора, що кожда ухвала братств була розказом для Запорожа (ст. 243). І то автор взяв з Relatio Rutscii de vita et miraculis s. Josaphat. На ст. 249 ужив автор яко джерело про собор православних реляцию ксьендза Оборницкого. Не диво, з відти дістав так цікаву річ, що Борецький славний зі свого трохи аристократичного духа, дораджував вирізати шляхту. Закинули бисьмо тут авторови ще недокладність: він нїчого не знає про посольства новопоставлених православних єрархів до Москви, а з того мав би нову нагоду доказати православним, що зраджували Польщу.

Над книгою VI не будемо довго застановляти ся. Представлені там річи дуже релятивні і суд зависить тут більше піж де інде від переконань автора. І автор пішов за своїм переконанєм аж занадто ревно, чого єму годї брати за зле, бо він і доси держав свою річ доволї сторонничо. Хто пізнав перші книги, не буде очікувати великої історичної вартости в послїдній. А послїдня власне перевисшає всї попередні в ненауковім трактованю річи. Цитати з лїтератури противного табору в тій книзї можна почислити на пальцях. Але всеж таки мусимо тут звернути увагу на деякі місця, напр. в справі знаних листів Льва Сапіги, канцлєра литовского, до Йосафата Кунцевича. Автор, не могучи нїчого сказати проти їх автентичности, поясняє, що Лев Сапіга дав себе завести галасу (sic) крикливих православних, а яко остаточний доказ, що єго закиди були не правдиві, наводить сьвідоцтва поважних і непідозрілих сьвідків: Геннадия Хмельницького, що був сповідником Йосафата, Дзягилевича, що єго Йосафат навернув, Косиньского — єзуїта, Ходику, що на вид тїла мученика мав навернути ся на унїю, врештї зізнаня обвинених (річ дїє ся в Польщі в XVII ст.). Що з такими доказами зробити, полиша-

ємо шановним читачам. Дальше боронить автор відбиранє церквей православним, з єго становища цілком справедливе, бо в XVII ст. нарід не мав ніякого голосу і про єго волю цілком не питано. Се ще одно характеристичне місце.

На остатку звернемо увагу на те, що автор не знаходить в пертрактациях куруківської згоди 1625 домагань козаків за права православної віри. Може би автор був ласкав подивитись до VI тому книжки Нємцевича Zbiór pamiętników або до Żródła do dziejów Polski Ґрабовского т. II, а дізнає ся про щось иньше.

Вже з тих подробиць, що їх оттут вичислили сьмо, може уважний читач осудити, чого варта книжка кс. Ліковского і які її головні хиби, хоч звернули сьмо увагу лиш на немногі подробиції. Ті хиби: некритичність і сторонничість. Автор не зміг опанувати критично обширного материялу, до того прилучилась тенденцийність, що місцями заходить може аж задалеко. І вийшло те, що книжка кс. Ліковского гідно може станути в рядах тенденцийної польської історичної літератури, а той, хто хотівби довідатись з неї правди, мусить поступати дуже обережно і брати її звістки cum maximo grano salis Та про те годї не признати авторови деякого стараня бути безстороннім і визволити ся з морального тону. Отсе зменшенє подекуди тенденцийности й треба повитати яко перший крок до безсторонности. *Р. Д.*

Antoni Prochaska — Z dziejów unii brzeskiej (Kwartalnik historyczny, 1896 стор. 522—577).

Хто перечитав сей титул праці дра Прохаски, сподївав би ся, що він подає який небудь важний причинок до історії сеї важної події, розвине якусь доси необроблену єго сторону або вискаже який новий погляд. Але заведе ся дуже. Праця п. Прохаски обіймає властиво коротку анекдотичну історию відносин руської церкви до Риму від самих початків, досить обширне і con amore представленє бідоти руської церкви перед унією, берестейського собору і настаня унії.

В першім роздїлї автор представляє велике піднесенє руських земель під „доброчинним впливом польського права“ по завойованю їх Казимиром. Але руська церква не бере уділу в тім великім поступі краю і зістає в найбільшім непорядку. Автор малює яркими красками упадок низшого і висшого руського духовенства і викликаний тим великий розріст протестантизму. А вини сего упадку не треба і не можна приписувати польським королям: автор наводить множество привилеґій наданих їй королями; вина спадає виключно на самих визнавців руської віри, що проти таких добрячих королів бунти підносили (sic)

і промишляли вічно про зраду. Така розстроєна церква була дуже небезпечна для Польщі, бо позволяла вмішувати ся в польські справи московським і царгородським патриярхам.

В другім розділї автор переходить всї проби запровадженя унії від часу, коли руська церква віддїлила ся від Риму, себто від XII ст.: стараня Данила, Витовта і фльорентійську унїю. В кінцї XVI ст. підносить справу унії князь Острозький і церковні братства і приспішує її настанє приїзд і дїяльність патриярха Єремії. Перший реальний крок до унії подає берестейський собор. Терлецький, а потім і Потїй беруть справу в свої руки. Допровадивши справу аж до Сокальского з'їзду 1594 р. автор чинить значний екскурс в справі Балабана і Копистинського, що недавно вступив був на перемиський престол, і подає в підозріне їх приклонність до унії від самого початку. Роздїл другий кінчить ся виступом Балабана за унїєю на львівськім синодї 1595 (сїчень). Початок роздїлу III представляє заходи кн. Острозького против унії. А про те Потїй і Терлецький їдуть до короля, дуже прихильного унії, а потім до Риму, де укладають унїю формально. Наступає коротке представленє нерішучости Рагози, синода в Новгородку, переходу Балабана і Копистинського на бік Острозького. На остаток згадує автор коротко про берестейський собор і позволяє собі кілька похвальних елюкубраций для польського уряду і польських епіскопів, великих борцїв за „відродженє“ руського народу. До розвідки долучено 4 документи з перемиських ґродських актів.

Як бачимо з короткого змісту, праця п. Прохаски не має і не може мати великої вартости для історика, вже хотьби тим, що обіймає на малій просторони (55 сторін) такий великий шмат часу. Але й на такім місцї можна би чимало доказати, коби не злий розклад і брак методу в єго опанованю. І так перше реченє звучить: Jaki udział wzięły województwa i ziemie wschodnie Polski w unii brzeskiej? Маємо право гадати, що автор поставив собі те питанє і на него хотїв в розправі відповісти, говорячи докладно бодай про те, як заховували ся супроти унії шляхта і міщане руські з ріжних околиць краю, де вона була найсильнїйша і т. д. Тим часом автор дав нам тілько коротку історию змагань до унії, засягаючи далеких часів, тай годї. По щож ставляти собі питаня і проґрами, а не виповнювати їх? Незгідність змісту працї з самим титулом зазначилисьмо вже висше. Крім того подибуєм иньші численні помилки в композициї. І так, пощо уступу про зіпсутє в російській церкві? (с. 531 сл.) або представленє упадку Руриковичів по першім зірваню унії? По що посьвячувати тілько часу і місця характеристикам Балабана а особливо Копистинського, коли не знаходимо ширших характеристик далеко важнїйших для унії осіб Потія і Терлець-

кого? Як з сего і з додатку виходить, особа Копистинського особливо займала автора; можемо пожалувати, що автор замість сих загальних уваг про унію не написав моноґрафії про Копистинського.

Становище автора супроти унії є крайно тенденцийне, на кождім кроці. Піднесемо тілько деякі місця при критичнім огляді достережених нами помилок. І так трудно згодити ся з автором (522), що унія була відродженєм Руської землї. Способи переведеня унії були такі, що могли хиба дорешти здеморалїзувати руську єрархію, народу-ж принесли роздвоєнє, усобиці, цілковитий упадок. Не сказав би я також (523), що під доброчинним впливом польського права спали з руської суспільности кайдани феудального невільництва і служебництва. Зі шляхти, правда, але для простолюдина хто зна чи се не була найгірша переміна. А вже з сею величаною опікою короля над руською церквою (526 сл.) требаб раз дати спокій. Звернемо передовсїм увагу автора на те, що православна віра не була якась то секта, котрій з милости надає ся привилеї, се була споконвічна віра великої частини людности Польського королївства. Коли король яко патрон в королївщинах не міг позволяти церквам розпадатись, коли духовенству і вірі надавав на папері привилеґії, що їм дійсно належали ся, то те не сьвідчить ще, що він опікувавсь руською церквою. А чи автор не знає, що се вже загально звісна річ, хто допровадив руську церкву до упадку? що всї знають, що захвалювані королї продавали по кілька нараз надань на руські епіскопства і манастирі людям негідним, без всякої моральної вартости, і що все так водить ся: які начальники такі і підвладні? Але автор спокійно усе звалює на бунтівничих Русинів і тілько тут бачить причину деяких суворих заходів королїв против православних. Таке поступованє автора дуже добре зрозуміємо, коли перечитаємо дуже певну єго заяву, що польські епіскопи і шляхта більше церквей уфундували як їх видер Казимір Великий з рук кочовників (sic). Се автор опирає на списках церковних фундаторів (котрих іще нема, але автор вже знає як виглядати будуть!) Надужитя міської власти як нпр. у Львові, де не позволено православним публично відправляти служби божої, називає автор „środki ostrożności!“ (531). Опис упадку Рюриковичів виглядає так, як би єго автор приписував зірваню унії. Після згадки про фльорентийську унію автор не згадує нїчого про проби до унії за Григория II, Мисаіла і Йосифа Солтана, хоч се було би дуже на місці.

Характеристика владики Терлецького у автора вийшла так само як у більшости польських письменників, себто прихильно. Автор навіть не відпирає закидів противників, з виємком гадки п. Студинського,

(539 ув. 3), що король не вірив, аби так важне діло як унія могла перепровадити така особа як Терлецький і через те аж у два роки потім відповів на лист владик. Але автор ограничає ся запереченєм тому і вказанєм на осторожність короля Жиґмонта. Ми пригадаєм авторови, що король аж тодї публично прийняв до відомости заходи руських епіскопів коло унії, коли видїв межи ними Потія. Вертаючи до характеристики Терлецького, додамо, що автор з'іґнорував в тій справі і в цїлій розвідцї VI том I части Архіва Ю. З. Р., а міг би з сего тому лїпше поінформувати ся, на що уживав своєї „енерґії і витревалости" Терлецький. Завважимо ще, що автор не знає, що не на з'їздї берестейськім (24/VI 1590), але на белзькім, що відбув ся дещо передтим, владики умовились межи собою про унію. На Берестейськім було занадто багато участників, котрі аж пізнїйше, як знаємо, довідались про унію, а тодї нїчого ще не підозрівали. Звернули бисьмо також увагу автора на те, що про Балабана не можна без'оглядно судити на підставі ставропиґійських записок, бо вони тут дуже сторонничі. Автор переконаний також, що бунт Наливайка стояв в звязку з протестом князя Острозького і владик на „зборищі" в Берестю! (565). А вже на Никифора, що президував на тім зборі, виливає автор свій гнїв зачинаючи від „przybłęda, wywołaniec etc." і твердить, що він не був навіть дияконом та удавав екзарха. Передовсїм тепер вже відомо, що Никифор був архідияконом при патриярсї і прибув на берестейський собор яко протосинкелл царгородського престола, та тілько те подають в сумнїв его противники, що він не був леґальним патрияршим висланником.

Закинулибисьмо ще авторови, що безпідставно і невластиво боронить латинських епіскопів від закиду, що вони шкодили унії, але не зробимо сего. Подібно як каже автор (567), що над закидами чиненими латинським епіскопам застановляти ся не варто, то само скажемо про противне его твердженє: коли порівнаємо з тим місцем увагу 1 ст. 535, де автор називає доброчинним впливом пап їх постанови, аби латинські ордени могли без перешкоди принимати уніяцьких Василиян, то скажемо по нїмецьки: „An dem ist Hopfen und Malz verloren".

Супроти тої сторонничости і злого впорядкованя материялу розвідка п. Прохаски ледви чи осягне своєї мети. Лиш той, що хотів би дещо обширнїйше довідатись про епіскопа Копистинського і відносини галицьких епіскопів в его часи, знайде там дещо нового. Перед ужитєм розправи належить поправити помилку друкарську, а може і lapsus calami на ст. 529 17 в. з долу: замісць Жиґмонт Авґуст має бути Жиґмонт III. *Р. Д.*

Dr. L. Kubala — Szkice historyczne. Serya pierwsza i druga, Видане третє, Краків, 1896, стор. 337+316.

Вже само те, що від р. 1880 Szkice дра. Кубалї виходять отсе в 3-тім виданю, сьвідчить про вартість сих праць автора, не так може плодовитого як талановитого. Зі всїх праць його Szkice найбільше варті науково, як через сумлїнність оброблення, так і через те, що доторкають ся поля дуже інтересного. Се час пановання Яна Казиміра, час першорядної ваги для історії України-Руси. Автор старав ся використати не лишень усї надруковані материяли, але й велике богацтво рукописей, головно з архіву інституту Оссолїнських. Дещо з них він дав у додатках. Szkice складають ся з 12 окремих розвідок, що чинять одну цїлість — монографію пановання Яна Казиміра від 1648—1653. Передруковано їх в 3 вид., як виходить з порівняння — без перемін. Перейдемо порядком усї, задержуючись на одних довше, на иньших коротше, в міру важности їх для нашої історії.

Перший нарис „Королевич Ян Казимір" описує молодість його аж до вибору королем. Тут Ян Казимір виходить далеко не таким ідеальним, як у деяких иньших істориків давнїйших, а подекуди й теперішнїх. За молоду Ян Казимір учив ся у єзуїтів „латини і рахунків, знав мову нїмецьку, балакав дещо по французьки, італьянської мови навчив ся аж пізнїйше, по польськи писав нужденно" (ст. 4). Що до справ релїґійних, то знав усе, що йому подавали єзуїти, що за Жиґмонта опанували цїлий двір, по части й цїлу Польщу. Маючи 18 років К. перестав учитись, але й дальше зоставав ся в побожній опіцї (5). „Ум молодого князя був тяжкий, нїщо направду його не обходило; мислити не любив. Чим більше відводжено його від якогось дїла, тим сильнїйше затинав ся..." (6). Після смерти батьків (1631, 1632) „не вязаний нїким, привикав до цїлодневного неробства, набрав відрази до всякого дїла" (6). Він належав, каже автор, до раси Вазів, драпіжної раси норманської, невгамованої. З такого роду можуть бути герої, авантюристи, але спокійний чоловік — нїколи (7). „В тісній груди і малій голові королевича жаріла іскорка могутности і ґенїя роду, що в злуцї з прирожденним лїнивством і з повним браком почутя обовязків зробило його попереду тягарем, а опісля нещастєм Польщі. Він умів цїлими місяцями киснути в лїнивстві, утїкати від людей, умів тижнями віддаватись практикам релїґійним, бути на всьо байдужним — а потім зробити крок, якого нїхто про нього не надіяв ся би; умів легковажити житє, корону, свій рід, коли йому надоїло, і не бояв ся ніякого дїла, до котрого може допровадити слабість характеру або зухвальність темпераменту".

Другий нарис Облога Львова р. 1648, після пилавецької битви. Автор опираєть ся головно на реляциях Чеховича та Ґрозваєра[1]), що надруковані в Хронїцї Зубрицького, та на Хронїцї Юзефовича. Опис тодїшньої ситуациї у Львові хоч не докладний, але понайбільше вірний. Автор старає ся боронити Вишневецького, що на його думку не скривдив так Львова, як сучасники закидують. Він, каже автор, хотїв завести військо до могучої твердинї Замостя, що могла успішно загородити дорогу в столицю (sic!) Нам здаєть ся, що Замость зовсїм не лежить по дорозї з України. На думку автора було-б легкодушно віддавати ворогови усе військо у Львові — але, на нашу думку, не меньше легкодушно віддавати на знищенє таке важне місто як Львів. В—ий навіть не поміг Львову з Замостя, ба, він саме не став у Замостю, а опинив ся в Варшаві на елекциї. За цїлість Львова треба дякувати тільки Хмельницькому. Не критично з боку автора те, що він переповідає вірш Зїморовича (Kozaczyzna) про сцени, які мали відбуватись підчас того, як козаки добували горб св. Юра. Про подібні сцени не говорить анї одно історичне жерело, а видно з них просто, що Головацький зайняв Юра лишень з мотивів стратеґічних. Зрештою від разу видно, що опис Зїморовича неймовірний — просто поетична фантазия З—а. Трудно підперти й звістку, немов би підо Львів приходив посол московського царя в справі до корони польської. Певну некритичність жерел можна бачити і в иньших нарисах, коли автор приймає без нїяких застережень ріжні памятки, діяриї, що, звістно, рідко бувають безсторонні.

Поміч королївську при облозї збаразькій автор характеризує так: „Ішли немов в отворену пащеку ворога. Небезпечність, яку стягали на річ посполиту, була така страшна, а наслїдки сеї виправи такі тяжкі, що годї дивуватись загальному обуреню і оскарженям не то в легкодушности й недбалости, але й у зрадї та змові з ворогом. Двір старав ся се нещастє представити яко побіду, так само й сучасні історики..." (136). При зборівській умові автор не виключає можливости тайних умов короля з Татарами, бо сойм потвердив угоду лишень загально.

Четвертий нарис — оповіданє про посольство Пушкина в Польщі (1650), факт, що на всї часи полишить ся характерним прикладом полїтики Москви. Справа царських титулів була лишень претекстом до напруженя відносин московсько-польських, бо Москва вже заходилась коло України, хоч несьміливо.

---

[1]) Ся реляция властиве написана не бурмістром Ґрозваєром, а С. Кушевичем, синдиком льв. (Див. С. К. Кушевич „Записки" т. XV ст. 8).

Надійшла звістна подія під Берестечком. Поляки переконали ся на соймі, що мусить згинути або річ посполита або козаки. „Нові вимоги козаків, каже автор, аби Україна була самостійною і аби там селян зрівнати з панами — спровадила усїх до одної думки“. Не знаю звідки се узяв автор (в цілім тім роздїлї нема анї одного цитата), бо запорозькі петициї з р. 1650 далекі від того. В кождім разї сталось, що, замісь на Турків, король попровадив велике військо на козаків. В таборі під Сокалем були усї сили річи посполитої; коли-б програно, не стало-б ратунку. „Одначе бракувало чоловіка, що-б сї маси уйняв сильною рукою. Нїхто не мав довіря до гетьманів... короля не люблено, закидувано йому легкодушність, змінчивість і цїлковиту нездатність до війни. Гетьмани не були гетьманами, обозний не був обозним, стражник стражником, бо сам король хотїв усїм бути...“ (254). Так характеризує автор короля і його заходи. При самім описї битви автор не пояснює докладно, чому Татаре утїкли. На його думку, се вийшло тільки через те, що вбито ханського брата. Але чому Татаре піймали Хмельницького і Виговського? Без специяльних польсько-татарських укладів годї поняти собі сю ситуацию.

Останнїй нарис першої серийї, Костка Напєрский, оповідає про селянські бунти в західній Польщі, що повстали підчас виправи під Берестечко. Автор приписує козацькій аґітациї занадто великий вплив на сї рухи. Нам здаєть ся він далеко меньшим. Подані в приписках реляциї з Осьвєнціма до половини ледви правдиві. Мітичний Стасенко — се не був нїякий полковник козацький. Певнїйше, що західно-польський нарід сам підняв ся, за прикладом українського. Скажу ще одно: рух новотарський проявляєть ся саме тодї, коли анальоґічний селянський рух у Галицькій Руси вже зовсїм притих. Як би се була аґітация Хм-ого, то чень була-би скрізь.

В попереднїх нарисах автор змалював доволї виразно особу короля; у двох перших нарисах другої серийї (процес Радзєйовского і перше „liberum verto“) він показує, що не лишень верховна власть була погана, але й шляхта була сильно здеморалїзована, далеко не здатна до управи держави.

В „кровавім сватанню“ описано битву під Батогом. Тут мушу звернути увагу на одну, хоча й другорядну справу. Дочка Лупула мала бути підчас берестецької кампаниї в сераю, і навіть продана. Тимчасом ми не могли найти нїде потверджена сього турецького оповіданя. Нї австрийський, нї венециянський посол нїчого про те не знає, инакше-б певно сього не пропустили. Правда, венециянський посол говорить про пробуваннє дочки Лупула в Стамбулї, але в 1649 р. Батогську недолю автор характеризує так: „Рана річи посполитої під Батогом була тяжка

і кровава... В окопах табору лежало 20.000 трупів, цьвіт шляхотської молодіжи, богато знаменитих і досьвідних офіцирів — страта не до направи. Ніколи тільки крови на однім місцї не розлито, провина кликала про пімсту до Бога..."

Після опису морової зарази в 1652 р. („Чорна смерть") автор переходить до довшого оповіданя „Жванецька виправа", обіймаючи в нім усі події 1653 р. В першім уступі („справи волоські") він обговорює відносини Хмельницького до Молдавії, Молдавії до Валахії, до Семигороду і ин. Тут приписує він Хмельницькому великі заходи коло молдавського господарства ще перед тим як задумав женити сина: „пробував усього, аби дістати се князївство; до нього хотїв прилучити Україну і статись дідичним васалом Порти на просторі, рівнім майже половині Польщі" (II. 174). Автор не підпирає сеї гадки ніяким жерелом, бо о скілько знаємо жерела, нїгде не говорить ся про те, аби Х—ий хотїв загарбати Волощину ще перед думкою оженити сина з дочкою Лупула. Як раз усї зносини з Лупулом, усї інтриґи в Портї йшли до того, аби Лупула держати при собі проти Польщі. Принаймнї нічого иньшого ми не бачимо. Ще більше — навіть перша думка про женитьбу сина мабуть не виходила по за сї границї. Так було в перших двох роках, аж опісля появляє ся новий плян гетьмана.

Зрештою, автор в сім оповіданю описує події вірно, хоч не зовсїм докладно. Останнє було не дивно при першім виданю „Szkic-ів, але пізнїйше появились нові материяли, які все таки можна-б було тепер використати.

Звернемо увагу на одну хибу автора: він не має нїякого крітерия в уживаню імен: Волощина, Молдавія, Мультане. Що Волощиною він зве північну частину теперішньої Румунії — се ще можна простити, але ми бачимо, як автор мішає останні дві назви, звучи південних Румунів (Валлахів) Молдаванами. Під назвою Молдавія, Молдаване не можна розуміти нічого иньшого як північну Румунію. Саму жванецьку угоду автор характеризує так: „умови жванецькі виписано не на папері, але кровю і слїзми людськими на Волині, Полїсю й Українї". (Се належить до тайного дозволу Татарам брати ясир). „Таким способом, читаємо дальше, закінчила ся домова війна, що в ній Татаре погодили шляхту, козаків і хлопів руських, забравши одних і других у неволю; руські землї попали в таку недолю, що вже більше з неї видобутись не могли. А всім кермував упір легкодушного чоловіка" (II, 247, 249).

Нарисом „Міщанин польський в XVII в." кінчать ся Szkice historyczne. Автор каже тут несправедливо, що домові записки провадила лишень шляхта, міщане незвичайно рідко, — бо авторови попала у руки лишень одна збірка записок міщанина. Се так не є, осьвіченїйші

міщане дуже часто провадили такі записки (Зїморович, Алембек, Кушевич, Кунащак і ин.)[1]). Тому то автор, переціпюючи, може за скрупулятно обговорює склепові записки Яна Марковича, краківського купця.

Отсе ми перейшли коротенько цїлі „Szkice", висказуючи подекуди свою гадку, але все таки ми мусимо признати, що сї оповіданя дра Кубалї полишать ся ще довго одною з найлїпших праць до історії українсько-польських відносин XVII в. *С. Томашівський.*

В. О. Эйнгорнъ — Пребываніе въ Москвѣ Іоанникія Галятовскаго въ 1670 году (Журналъ Министерства Нар. Просвѣщенія, 1896, XI ст. 82—97).

Нам вже доводило ся в Записках згадувати про розвідку д. Е. „Рѣчи, произнесенныя І. Галятовскимъ въ Москвѣ въ 1670 г."; в безпосереднїм звязку з нею стоїть нова статя того-ж письменника, заголовок котрої ми подали вище, — се як би вступ до „Рѣчей".

В 1669 р. Йоанникий Галятовський одержав посаду архимандрита Єлецького монастиря й тодї Баранович радив йому писати до Московського уряду про се і прохати, щоб було прийнято отсю переміну. Галятовський так і зробив, в своїм листї він подав звістку про свій новий стан, а крім того прохав запомоги на реставрацию Єлецького монастиря і потверджена за ним його маєтностей. Вкупі з отсим листом він післав кілька примірників свого твору „Мессія", котрі й були присьвячені самому цареви. Скоро після того одержано прихильну відповідь: цар згодив ся на висьвячення Йоанникія, а за примірники „Мессіи" прислав на 100 рублей „соболей". Галятовський після того в новім листї дякував царю, одержані гроші повернув на будованнє церкви, а в 1670 р. він знов прохав запомоги у московського уряду. Коли в Єлецькім монастирі була збудована і висьвячена нова церква, то й сам Г. поїхав до Москви. На авдиєнциї у царя Олексїя, Г. підніс примірник твора „Мессія Праведный" і сказав штучну промову, де порівняв царя з Олександром Македонським і з Юстініяном і прохав у него запомоги своїй працї. Отся промова і друга, котру Г. виголосив в церкві перед царем 9/X 1670, дуже подобала ся, і взагалї Г. зробив приємне враження на царя, що можна бачити й з подарунків, котрі одержав Г. і сам і для свого манастиря. З Чернигова Г. написав новий лист зо щирою подякою й знов прохав грошей на друк „Мессії" і на будовання церкви.

Вкінцї д. Ейнгорн наводить, що перебуваннє Г. в Москві мало великий вплив на розвиток тогочасної московської церковної проповіди, й дало новий імпульс до сього розвитку. *О. Г—ий.*

---

[1]) Диви в тім W. Łoziński Patrycyat i mieszczaństwo lwowskie XVI i XVII w.

Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce, Т. VI, вип. I, Краків 1897, ст. 82+XXIII+таб. V.

Сей найновійший зошит „Справоздань“ містить в відділї статей лиш одну цікаву для нас статю Марияна Соколовского: „Пояси металеві“, яку обговорено вже в XVI т. Записок. Крім неї згадати-б ще можна інформацийну статю Пекосіньского про „Печатї польскі в середних віках“, де подано опись знаних польских печатей, поки що до XIII в.

В відділї протоколів зазначимо деякі з рефератів, що належать до нашої териториї.

М. Соколовский (ст. 2) показав фотоґрафію образа Благовіщеня XVI в. з глаголицькою написю з Загіря під Сяноком.

Пр. Болоз-Антоневич (ст. 12) предложив працю „про архітектуру вірменьску в Польщі“, де на підставі плянів вірменської катедри у Львові зазначив ріжниці між стильом вірменьским та византийським.

Реферат Деметрикевича (ст. 21) про найдену на костельнім цментарі в Новім Містї, під Добромилем різьбу, що мала на гадку автора належати до порталю романського костела (тепер переховуєть ся вона в Народовім музею в Кракові). На різьбі представлене Преображеніє Господне: Христос молодий, без бороди, правою рукою благословить, в лївій тримає кулю, по боках Ілия і Мойсей, в долинї св. Петро з мечем і апостоли Іван і Яков. По довшій дискусиї принято гадку Лущкевича, що різьба та є роботою селянською XVI в.

Лущкевич (ст. 23) представив рисунки дверей і вікон давньої палати Мнїшхів у Ляшках мурованих під Хировом. *Г—а.*

Józef Włast. Opowiadania historyczne z dziejów okolicy Słuczy i jej dopływów. Краків, 1897, ст. 144.

Про ціль отсеї книжки сам автор говорить таке: „Описуючи значнїйші місцевости над Случю та її допливами, ми мали на цїли переважно показати по змозї крок за кроком перехід їх володїння, від найдавнїйших часів аж до тепер. Несказану радість робила нам кожда місцевість, що доси лишила ся в польських руках. В ряди-годи ми вплїтали в наше оповіданє деякі уваги про виїмковий стан дібр, що є в нашім володїнню в тутешних провінциях. Сө обставини незвісні в иньших частинах Польщі; на будущину вони можуть послужити для історії суспільних порядків Волинї в кінцї другої половини теперішнього столїтя. Але найбільше ми мали на цїли докладний опис обставин, серед яких наші надслучові роди мали добра; се, по змозї, ми опирали на сьвідоцтві історичних творів, автентичних документів і переказів, що ми чули за молоду“ (ст. 143).

Тримаючись такого пляну, автор і застановляєть ся на селах і місточках, що лежать над Случю та її дополивами, починаючи від жерел Случі та спускаючи ся в низ до устя її в Горинь, себ то на протязї 464 верстів. Місцевостий описано коло 40, але односторонно. В більшости справа ограничує ся сухим перелїчуваннєм по черзї властителів місцевости, часто з нудним вичисленнєм ріжних титулів їх. Описують ся тілько двори й костели, описів иньших будинків або памяток старовини ми не знаходимо. Дотикаючись економічного стану сеї частини Волинї, автор лише коротко говорить про значіннє (колишнє) Случі з сього погляду, і потім інтересуєть ся виключно панським господарством; про місцеву людність, окрім одних офіцияльних дат про число людности якої небудь місцевости, нї слова. Взагалї, в книжцї нема нїчого, що не дотикаєть ся польської шляхти; говорячи-ж про шляхту, д. Власт завсїди держить ся похвального тону, через те, згадуючи про ріжні історичні події, звязані з описуваними місцевостями, автор спиняєть ся лише на тих, що дають йому нагоду (не рідко з великими натяжками) просьпівати дітірамб тій шляхтї.

Що до фактів, подаваних автором, то нового тут нема майже нїчого: серед небагатьох жерел, що на них покликує ся автор, найчастїйше подибуємо — „Słownik geograficzny". При певних умовах, запевне було-б цікаво і те, що автор „чув за молоду", але таких споминок подибуємо в книжцї дуже не багато, тай то про факти, що не значать нїчого. Дуже мало й дат, що характеризують умови суспільного житя; все, що тут росказуєть ся — загально звісно, а через те автор помиляєть ся в своїх надїях, кажучи, що сї дати пригодять ся на будущину для історії суспільних порядків Волинї другої половини сього столїтя. Але невважаючи на тенденцийність, що нею пройнята вся книжка, автор заслужив ся тим, що зібрав укупу роскинені звістки по місцевостям і через те отся праця може бути користна, яко справочна книжка. Книжка видана гарно, до неї додані види костелів у Любартї й Полоннім, але нема карти, що в таких виданнях доконче потрібна. *М Кн.*

Алексѣй Веселовскій — Западное вліяніе въ новой русской литературѣ, 2 перероблене виданнє, Москва, 1896, ст. VI+255.

Статї д. Ол. Веселовского з історії нової російської лїтератури друковали ся в російській часописї „Вѣстникъ Европы" ще в 1881—82 р.; окреме виданнє вийшло в 1883 р. а тепер ми маємо друге — побільшене, з декотрими відмінами.

Мета отсеї книжки — в популярній формі схарактеризувати вплив східно-европейських лїтератур на розвій російської. В коротенькій не-

редмові автор знаємить з сьогочасними виводами науки про взаємний вплив літератур, як в загальних напрямах і поглядах, так і в поодиноких темах, і підносить, — на се не раз потім він вказує в аналізі діяльности поодиноких письменників — що запозики не можуть знищити самостійного розвитку літератури, що по роках „вчення“ наступають роки самостійної літературної творчости і окрім того в самім оброблюванню запозиченої теми визначаєть ся індивідуальність автора і його народу.

В першім розділі д. В. коротенько оглядає российську літературу перед-петровського часу і між иньшим в загальних рисах на стор. 23—25 характеризує значіннє України, її літератури й науки XVI – XVII в. в історії духовного розвою тогочасного российського суспільства. Переходячи з другого розділу до історії нової российської літератури (II—V), д. Веселовский застановляєть ся над впливом загальних літературних напрямів на российську літературу, аналізує літературну діяльність поодиноких письменників та вказує західно-европейські елементи як в літературних поглядах, так і в окремих сюжетах.

Для нас тут цікава характеристика В. Наріжного і М. Гоголя; се був, каже Д. Веселовский про В. Наріжного, гарний оповідач, припадково він робить щасливі спостереження і вже має більш чи меньш оброблену мову; свою Україну він знав вздовж і впоперек, де, подібно як його попередник Лєсаж — він описував ріжні закутки народнього житя, а в глузуванню над прихильниками старовини він виявив з себе прихильника нової культури (ст. 155—156).

Що до Гоголя, то д. Веселовский вказує, який вплив мала на його західно-европейська література, нотує декотрі з творів, які Гоголь міг знати і які могли вплинути на його (між иньшим вплив Дон-Кіхота виявив ся в ідеї про „Мертві Душі“) і характеризує загальну літературну діяльність Ґ., застановлюючись досить широко на моменті, що мав величезне значіннє в житю й діяльности Г., на крізі 40-х років.

О. Г—ий.

Л. Майковъ — Малорусскій Титъ-Ливій. Историко-литературные очерки, Спб., 1895, ст. 273—291).

Отся статя д. Майкова се перерібка обговореної в своїм часї на сторонах Записок (т. IV) рецензії брошури Горленка: Изъ исторіи южнорусскаго общества, де д. М. дав перегляд питання про автора Історії Руссов і характеристику нових поглядів в отсїм питанню: і тут як і в рецензії автор не цїлком згоджуючись з Горленком в питанню про Історию Руссов, висловляє гадку, що Полетики — батько й син працювали коло сього твору, що Полетика-син з почутя кохання

і шаноби до батька продовжив і закінчив його працю, а ідентичність полїтичних і суспільних переконань батька і сина надали працї одність поглядів і суцільність форми, — та вказує на жвавість і докладність подробиць оповіданя про гетьманство Розумовського і ґубернаторство Румянцева як на доказ сучастности оповідання.

Росповсюдненнє Істориї як і в рецензиї так і тут д. М. ставить в звязку з справою надання шляхетства українській старшинї, що тяглась з першого десятолїтя сього віку аж до р. 1835. *О. Г—ий.*

Stanisław Schnürr-Pepłowski — Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa 1772-1858, Львів 1896, 2 томи стор. 400.

В першім томі сеї книжки: „Lwów i Lwowianie" (1—175) автор натякнувши на материяли до історії міста Львова згадує про часті огнї, що навідували наше місто, почавши від XV ст. (1494, 1511, 1527, 1565, 1571, 1584, 1616, 1623, 1712, 1778, 1800, 1833—8, 1848 і 1864) і про трясеня землї (з р. 1578, 1596, 1598, 1619 (велике, по записцї ставропиґійської хронїки), 1637, 1820, 1834, 1838 і 1878), а потім описує Львів від ринку і йде відтак дальше в міру того, як зростало місто. Цїлому описови, богатому фактами й подробицями, бракує ясности, так що трудно ориєнтуватись: автор, взявши за основу опису ґеоґрафічне положенє, наводить при кождій частинї цїлу масу історичних споминів, часто не уложених в яку таку систему. Нашої історії і наших відносин автор майже не тикає, хиба тодї, коли їх не може минути. При тім видно, що автор не знає справи: н. пр. пишучи про Шашкевича, він каже, що виступ останнього проти проєкту Йос. Лозинського завести латинську азбуку з'єднав йому симпатию намістника барона Кріґа, або знов говорячи про Поґодїна, каже, що першим його кроком у Галичинї було навязанє зносин з Яхимовичем, Малиновським і Шашкевичом, з котрим уложив дальшу проґраму поступованя. Хто хоч трохи знає історию тодїшних наших відносин, побачить зараз, що п. Пепловский чув, що десь дзвонили, лиш не знає де. Декуда знов пробиває ся шовінїстична жилка, коли автор закидає Малиновському те, що ставши префектом руск. дух. семинариї вплинув на горстку руської молодїжи, аби виступила з тайного союза польської молодїжи: Stowarzyszenie ludu polskiego. Його навіть дивує, що Малиновський забороняв говорити польські проповіди і то не лише в семинариї, але й опісля на селї. За те він радіє, що між руською молодїжю були й справдїшнї польскі патріоти, так що навіть до польської лїтератури загрівав та вчив її руський питомець, син руського сьвященника Дмитро Мохнацький.

Другий том складає ся з чотирох уступів: 2. Dziatwa Apollina, 3. Nasze zdrojowiska, 4. Cracoviana і 5. Silva rerum, де автор майже нї словом не згадує про інтересні для нас справи, хиба про купелеві місця в східній частинї Галичини. *Пл. К.*

М. Бережковъ — Городъ Нѣжинъ въ началѣ XIX в., по описанію московскихъ путешественниковъ, замѣтки къ исторіи города, Ніжин, 1895, ст. 18 (відбитка з XV т. Извѣстій Нѣжинскаго института).

Статя отся містить в собі уривки про Ніжин з видань початку сього віку — Д. Б(антиш)-К(аменський) — „Путешествіе въ Молдавію, Валахію и Сербію" М. 1810 й кн. Долгорукого — „Славны бубны за горами..." 1810 і „Дневникъ моего путешествія въ Кіевъ (въ 1817)". Уривки отсї не мають великого загального значіння, але цікаві як старинка з історії Ніжина. Перший автор каже, що Ніжин дуже йому сподобав ся й він його уважає за лїпше повітове місто України. Він застановляєть ся на манастирях й на ріжних користних для громади інституциях; потім Б. К. переходить до більш-меньш просторої характеристики діяльности багатих грецьких виходцїв Зосім. Д. Долгорукий з більшими подробицями оповідає нам про житє міста; його чарують грецькі церкви, він описує грецьку кавярню, зазначає, чим виріжняють ся Греки з поміж иньших обивателїв; оповідає про жидівське весілє. Досить довго застановляєть ся Д. на описи Благовіщенського мужеського манастиря, каже про ніжинські наукові інституциї і нотує, що їх число і характер зовсім задовольняє потреби місцевого суспільства. З дрібних заміток можна зазначити фільольоґічний вивід Ніжина з „нежатої ниви" — „Нѣжатина нива" лїтописи.

Д. Бережков додає до уривків пояснення й бібліоґрафічні нотатки: з поводу замітки д. Долгорукого, що Ніжин можна назвати грецьким містом, бо там є багато Греків, д. Бережков наводить статистичні звістки про людність міста Ніжина 1782 р. з „Топографическаго описанія Черниговскаго намѣстничества" Шафонського. *О. Г—ий.*

Священникъ Н. Стеллецкій — Протоіерей А. А. Самборскій, — законоучитель императора Александра I, К., стор. 82.

Головна мета сієї невеличкої брошурки, як заявляє сам автор (стор. 3), та, щоб на основі недавно оголошених документів відкинути більш-меньш ті несправедливі закиди, що робились колись діяльности

нашого земляка протоєрея Самборського[1]). В своїм невеличкім біоґрафічнім начерку автор хоче довести, що Самборський був кращим чоловіком свого часу, з твердими правдиво християнськими релїґійними пересьвідченями, та мав найкращий вплив і на релїґійні погляди свого вихованця, імп. Александра I (3 стор.).

Андрій Самборський, як бачимо з книжечки о. Стеллецкого, родив ся в 1732 р. в с. Сироватцї Харківської ґуб., Ахтирськ. повіту. Осьвіту свою Самборський здобув в білгородській (Курськ. ґуб.) школї і в Київській Академії. В сї саме часи цариця Катерина II задумала дуже цїкаве і симпатичне дїло: росповсюджувати по імперії рациональні методи хлїборобства через сїльских сьвященників. Для сього вона приказувала посилати видатнїйших учнів Київської Академії в Анґлїю для виучення рациональної аґрономії. Таким чином дістав ся в Анґлїю і Самборський. Там він пробув кілька років, студиюючи аґрономію й анґлїйську мову. Року 1768 Самборського було іменовано настоятелем Лондонської православної церкви, „яко чоловіка, що добре вивчив ся анґлїйській мові і може відправляти церковні служби на грецькій мові“ (5 стор.). Року 1782 С., тодї вже протоєрея, відкликано по волї цариці в Росию, щоб він провожав цїсаревича Павла з його жінкою в їх подорожі по Европі. Після сієї подорожі Самборський поїхав до родини в вітчину. Проїзджаючи через поля і села України, Самборський з великим жалем бачив, що хлїборобство у нас стоїть зовсїм низько, — що рационально обробляти землю у нас майже нїхто не вміє, що в хлїборобстві у нас традиция має більш сили, нїж справдешня сучасна наука хлїборобська, що через се селяне тратять мало не половину хлїба, безпотрібно натружують і себе і свою скотину, і взагалї на добрій землї і самі живуть доволї бідно і державі не дають таких доходів, яких можна булоб сподїватись (8 стор.). Вдруге поїхати в Анґлїю Самборському вже не довелось: року 1784 його було іменовано законоучителем (катихетом) і вчителем анґлїйської мови вел. кн. Олександра і Константина Павловичів. О. Стеллецький досить докладно говорить про дїяльність Самборського, яко законоучителя вел. князїв; в сїй то саме частинї своєї брошурки о. Стеллецький піклуєть ся найбільш про те, аби усунути недобру славу, що роспустили про Самборського деякі письменники (12—43 ст.). Ми не будемо переказувати сієї частини книжечки о. Стеллецкого, бо се історії нашого краю не дотикаєть ся, скажемо тільки, що своєї мети автор добив ся: досить добре довів, що Самборський був щиро право-

---

[1]) О. Морошкинъ, — „Іезуиты въ Россіи“, ч. II, стор. 20—25. Проф. В. Надлеръ, — „Вѣра и Разумъ“ 1884 р. N. 9, стор. 732—735.

славним християнином, що його щирі релїґійні пересьвідченя мали найкращий вплив на молодого Олександра. Року 1799 Самборського було приділено духовником вел. княгинї Олександри Павловни, що вийшла заміж за ерц-герцоґа австрийського Йосифа, палатина венґерського. Тут о. Стеллецкий знов дуже довго спиняєть ся, аби довести, що Самборський був щиро православним християнином, і для сього вказує на те, як Самборський піддержував вел. княгиню, як боров ся з католиками і т. ин. (43—60 стор.). Залишивши всяку службу, Самборський на останцї свого житя завждї жив в своїй маєтности, Стратилатовцї (Харк. ґуб.). Живучи на селї, добре знаючи аґрономію і будучи чоловіком дуже доброго серця, Самборський зробив багато добра своїм крепакам: збудовав їм школу, лїчницю, шпиталь для вдів і сиріт, засновав селянський суд з старих хозяїв, виписував їм із Анґлїї хлїборобські машини та навчав їх уживати, взагалї піклував ся аби прикласти до сільського хозяйства ті аґрономічні відомости, що здобув він в Анґлїї. До сього треба додати, що він нїколи не карав суворо своїх крепаків і не знесилював їх важкою роботою. Опочив прот. Самборський року 1815 на 82 р. житя (61- 82).

Так коротенько можна переказати зміст сїєї невеличкої книжечки. По нашій думцї, се досить докладно оброблена біоґрафія прот. Самборського: хоч нових вартних матерняїв автор дає дуже мало (тільки кілька листів Самборського), алеж з того материялу, що був під руками у нього, автор скористував ся дуже зручно і совістно. Взагалї треба подякувати о. Стеллецькому за те, що він присьвячує свої сили на розроблене рідної історії; опріч сїєї брошури він написав досї: Странствующій украинскій философъ Григорій Савичъ Сковорода, Хорошевскій Вознесенскій дѣвичій монастырь, Харьковскій коллегіумъ до преобразованія его въ 1817 г. (про останню працю див. Записки т. XV). *В.*

Макарій (Булгаковъ), митрополитъ московскій и коломенскій, историко-біографическій очеркъ Ѳ. Титова, т. I, К., 1895, ст. 459.

Се лиш перший том біоґрафічного нарису, що має обняти собою житє й дїяльність звісного історика українсько-руської й російської церкви. Сей том містить в собі оповіданнє про дитячї роки М. Макарія, про його науку в школах аж до Київської академії, про його службу бакалавром в сїй же академії і ректором київо-подільських духовних шкіл, і потім про його службу в Петербурській академії.

М. Макарий вмер 1882 р. і до сеї пори за него ще докладно не писано, що д. Титов уважає дивним з огляду на його заслуги і розпо-

всюдженє його наукових творів. „Берем ся за перо, каже автор в передмові до своєї роботи, не з тим, щоби подати повний образ величного єрарха — нам чужа така мета, а з тим, щоби поділитись з своїми читачами зібраними нами, по довгих вишукуваннях, відомостями, а тим самим й иньших заохотити до того-ж і таким способом хоч по части прискорити той час, коли можливе буде утвореннє повної житєписи м. Макария". Автор і справдї в отсїй роботї додержує своїх замірів: він досить пильно й старанно назбирав до купи різного біоґрафічного материялу: архивного, друкованого й устного. Критичне осьвітленнє біоґраф не вважає своїм обовязком, він навіть навмисне стараєть ся стримувати ся з особистими своїми поглядами, заставляє говорити иньших, аби таким способом не дати в своїй роботї місця нїякому субєктивизму. Автор сам наче боїть ся доторкнути ся до величної фіґури митрополита, з превеликої поваги до него. Для него м. Макарий — пресьвятий й преорозумний, автор починає говорити з свого голосу лиш тодї, як хто хоче найти яку небудь пляму в особі владики, і силкуєть ся стерти сю пляму. Таким робом сей доволї коштовний збірник біоґрафічних відомостей про М. Макария перейнятий якимсь нудним духом, що не має нїчого спільного з науковою безсторонністю. Ближче можуть цїкавити нас ті роздїли, де ведеть ся мова про перебуваннє Макария в Київі: тут подають ся деякі звістки про тогочасний стан Київської академії — професорської корпорациї, науки і т. и. *С. Г—ко.*

Очерки Малороссіи („Приходская библіотека", ред В. И. Шемякина), Спб,, 1896, ст. 244.

Росийський синод, що тепер силкуєть ся забрати в свої руки усе дїло народньої осьвіти в Росиї через так звані „церковно-приходські школи", орґанїзує заразом відповідно свому пляну й народню лектуру. Таким чином і почало ся виданнє Приходская библіотека", що має на метї розповсюджувати в народї різні елєментарні відомости. Отже межи иньшим покладено на метї рядом начерків змалювати усю росийську землю. В V випуску сих начерків ведеть ся річ про Україну. Се збірник статей ріжних авторів під редакциєю В. Шемякіна.

Збірник має в собі 4 роздїли; попереджує їх гарний вірш А. Толстого: „Україна". В першім роздїлї ведеть ся річ про природу України: про будову поверхнї й ґрунт, про степи українські (словами Пассека), про Днїпро й його пороги (М. Гоголь й Афанасєв-Чужбинський), про клїмат, рослини й зьвірину, далї описуєть ся ніч українська (Гоголь та Пушкін) і лїтний день в Україні (Гоголь).

Другий роздїл, що може вважати ся найцїкавійшим, містить в собі відомости про „Українцїв і їх побут": 1. ознаки фізичного й духового

складу Українців. „Українець, говорить ся тут, виявляє прикрі ознаки в порівнянню з Великорусом або й Білорусом". Межи духовними ознаками зауважуєть ся його прихильність до вільности, до особистої свободи й непідлеглости. „Але ся прихильність до самостійности, говорить ся далї, має для него великі невигоди. До громадських інтересів Українець байдужий. Се можна помічати навіть в осьвіченій верстві". Що до свого розуму Українець виявляє прихильність до інтуіциї; його можна назвати глибоко-мисльним. Заразом в його натурі глибоко розвинено поетичне чутє. Хоч і його уважають нещирим, потайним, але се неправда, бо він буває дуже щирий до того, хто зможе заслужити його віру. В релїґії для Українця має велике значіннє не зверхня а внутрішня сторона (з слів М. Костомарова). За сим наступає 2. „Літо в українськім селї" (по Л. Ставровському). 3. Українські села й хутори. Хати й хазяйська будівля. Домашні справи. 4. Одежа й їда. 5. Побожність Українців. Повіря й забобони. 6. Народні звичаї при хрестинах, весїлях та похоронах. 7. Народна словесність: казки, думи й піснї. Тут можна надибати усякі виїмки з народних українських дум про Хмельничину, про Семена Палїя й ин. З поводу дум подають ся деякі історичні звістки, напр. про Колїївщину. Третий розділ трактує про „роботи та промисли Українців": 1. Хлїборобство й його вороги. 2. Культура бураків і тютюну. Садівництво й городництво, скотарство, пчільництво. 3. Сторонні й домашні промисли. Четвертий розділ містить в собі оповіданнє про „Значнійші міста й місцевости України": про Київ (лише про його важнійші сьвятощі), про Почаївську лавру, про Полтаву, як місце звісної битви Петра з Карлом XII. Сей остатнїй розділ може вважати ся найгіршим через деякі побільшення, навіть видумки в оповіданню про сьвятощі (напр. що в Почаївській Лаврі черпають з „стопи" воду цілим кухлем та дають пити богомольцям). Погане теж враліннє робить занадто неповздержне звеличенє Полтавської битви, де подають ся навіть салдацькі піснї про неї.

Взагалї же треба сказати, що сей збірник для народу, робить досить добре вражіннє і відповідає своїй метї. В нему, як рідко, панує дух безсторонности, навіть любови до українського народу. Через те в читачів ся книжка повинна викликати приязнь і щиру цікавість до України, а разом з тим повинна повстати думка, що народ з такими ориґінальними рисами повинен іти осібною дорогою национального розвитку. Та шкода, що книжка тут все замовчує.

„Повірки, забобони та упередження Українців, читаємо в другому роздїлї, залежать від недостачі просьвіти, бо давнійше було дуже мало способів її осягнути. Талановита вдача Українців, котрим завдячує „русская" лїтература такі таланти, як Гоголь та Шевченко, потрібує

тілько осьвіти, щоб її сили розвернулись в цілій красї“. А чиж в сїм збірнику є хоч щось про того Шевченка, хоч котрийсь з його чудових віршів, котрі виявляють самий дух України, характеризують її лїпше від усяких описів? Для салдацьких пісень місце найшло ся, а для творів незабутного українського поета — нї.

До збірника додано картку України, а в серединї уміщено кілька малюнків для ілюстрациї тексту. *С. Г—ко.*

Сборникъ историко-филологическаго общества при институтѣ князя Безбородко въ Нѣжинѣ, т. I, К., 1896, ст. 219.

Отсе маємо перед собою перший том виданий завязаним недавно історично-фільольоґічним товариством при інститутї кн. Безбородька в Ніжинї, що містить в собі працї членів. Товариство поклало собі метою — працї з обсягу історично-фільольоґічних наук — як се вказує сама назва товариства — і їх розширюваннє та обміну гадок членів в тім напрямі. Рівнож звернено пильну увагу на педаґоґічне питаннє. В сїм першім томі знаходимо кілька праць, що дотикають ся українсько-руської історії: Сребницького „Къ біографіи Георгія Конискаго“, Бережкова „Георгій Конискій, какъ проповѣдникъ“, але що сї працї будуть обговорені в Записках на иньшім місцї, то на разї їх поминемо, а займемо ся лишень працею д. Кашпровського „Учрежденіе Смоленской епископіи“.

Праця ся подїляєть ся на дві части. В першій части займає ся автор катальоґами смоленських епіскопів двох відмінних редакций, що походять з часів доволї пізних, бо первістний автентичний катальоґ загинув в часї облоги Смоленська. Д. Кашпровський розбирає критично сї катальоґи, та старає ся при помочи иньших жерел спорудити критичний катальоґ смоленських епіскопів. Друга частина сеї працї, що займає ся властивим предметом, подає нам коротку історию заснованя смоленського епіскопства. Мотивів заснованя сего епіскопства автор шукає в бажанню кождого князя, щоб своє князївство зробити заразом епіскопством і мати епіскопа в своїй столицї з двох причин: 1) аби тим увільнитись від посторонного впливу і стати в цілім того слова значеню незалежним, 2) аби мати через епіскопа вплив на народ. Епіскопи були звичайно полїтичними сторонниками своїх князїв і попирали їх цїли своїм впливом між народом, отже коли якесь епіскопство, як в сїм разї, обіймало два князївства, то епіскопи були в анормальнім положеню і попирали інтереси тих князїв, в котрих удїлї перебували. Цїлком природно, що й князї смоленські, не маючи в своїм удїлї епіскопа, всіми силами

старались зробити свою столицю осередком церковної адміністрациї виключно з причин політичних. Вони не боять ся й найбільших жертв материяльних, аби лише осягнути свою ціль. І дійстно пощастилось кн. Ростиславови Мстиславовичови в 1137 р. осягнути бажану ціль і заложити самостійне епіскопство смоленське. Сей князь щедро вивіновав епіскопа і церков катедральну, але зробив застереженє в акті фундацийнім, що на випадок прилученя новоутвореного епіскопства до переяславського, всї добра церковні повертають наповорот до князя. Се застереженє і жертви на цїли церковні показують нам найлучше, яку вагу, на гадку князя, мало самостійне епіскопство для єго князївства. Замітне ще й те, що князь добровільно зрікає ся своєї юрисдикциї і — розуміє ся само собою — доходів сего суду на користь епіскопа і то не лише в справах чисто церковних. При тім всїм Ростислав мусїв побороти великі трудности. Рішучим противником Ростислава в переведеню сего дїла був епіскоп переяславський. Він всїми силами противив ся роздїлови своєго епіскопства, щоби лише не потерпіти утрати в своїх доходах. Отже епіскоп протививсь намірам Ростислава з чисто материяльних причин, а князь поводивсь полїтичними мотивами. Ростислав поборов всї противности і довершив дїло задумане вже його попередниками в 1137 роцї, і хоч не мав певности, що до тревалости свого дїла, як се бачимо з застереженя в фундацийній грамотї, але катедра епіскопська в Смоленську від того часу істнує аж до нинї. *П. Р.*

З а п и с к и и м п е р а т о р с к а г о о д е с с к а г о о б щ е с т в а и с т о р і и и д р е в н о с т е й, т. XIX, Одеса, 1896, ст. 128+131+68+113+14.

З відділу, що займає ся давньою місцевою археольоґією, вкажемо на: д. Шкорпила — камені з патикапейськими надписями; Ретовського — ґенуезькі надписи найдені у Феодосиї 1894; Берт'є Делагард про підроби грецьких старинностей на Черноморю. В „доісторичних памятках Болгариї“ подає д. Шкорпил нарис про передісторичні часи Болгариї в таких уступах: 1) добуванє кременя, 2) неолїтичні могили, 3) неолїтична людність, 4) кремінні знаряди, 5) кістяні та рогові знаряди, 6) камінні знаряди, 7) народні перекази про камінні знаряди, 8) глиняні вироби, 9) глиняна судина, 10) орнамент на нїй, 11) фауна неолїтичного периоду, вкінцї 12) мідяна та бронзова епохи в Болгариї. Фон-Штерн подає опис старогрецької вази, найденої в Керчі. П. Короленко подав історию Ачуєва (1697—1897), міста збудованого Турками після забраня Азова Петром Великим. Додано кілька документів з р. 1781, 1790, 1795.

У відділї материялів надруковано кінець „статейного списка подячого Василя Айтемірова“ под. А. Маркевичем[1]). Той сам автор подає дальше нові архівні материяли до історії Требешан (Сербів з Требеси), переселенців на південну Україну з кінця XVIII і початку XIX ст. Документи писані по московськи і сербськи. Се доповненє збірки материялів, що вийшла в 1842 р. в Београдї п. т. Архива Серрада Малише і капетана Башка Бучича-Никшича. А. Дирін подав огляд археольоґічних знаходів на півострові Зюк.

У відділї Miscellane-ів (Смѣсь) надрукована статя А. Кочубінського про екскурсию на нижнїй Днїстер (в село Троїцьке). При топоґрафічнім описї зауважає автор, що село Ясски має назву яко прикметник назви Ясси, столиці Молдавії, і до нього прикладає слова Воскресенської лїтописи про „Ясский торг“. Село Троїцьке (назване від церкви св. Тройцї) має 900 осад і 4.000 мешканців. До половини займають його Молдаване, до половини Великороси. Сї останнї при заснованю села були змішані з Українцями; на підставі церковної записки з 1800 р., де чотири прізвища чисто українські, автор навіть схиляєть ся до гадки, що се село було колись чисто українське; але нам здаєть ся, що чотири прізвища ніяк ще не можуть дати підстави до подібного висновку. Мабуть і дуже не богато було Українців, коли вже тепер і одежа і мова Троїчан чисто великоруська, — автор наводить ледви чотири українські слова, що переховались у місцевім говорі. Околиця має багато могил, знаходи часті (судина), тож автор висказує бажанє, аби се село взяла під розвагу археольоґія.

Поміж некрологами бачимо Василя Дашкова мецената російської етноґрафії, В. Яковлева, що займав ся істориєю Одесси і ин.

В протоколах засїдань товариства подано зміст читаних рефератів, зазначимо деякі: Е. Фелїцина — Про материяли для історії війни Росиї з Турциєю 1788—1791; А. Маркевича — Про посилку Грека Юрия Папазоґли на Балкан 1763—1764; С. Петровського — Екзарх Молдавлахійський і митрополїт Київський Гавриїл Банулеко-Бодони; Фон-Штерна, — Про місце де був давний Херсонес і ин.

Кілька археольоґічних таблиць закінчує сей том Записок.

С. Т.

Сборникъ въ пользу начальныхъ школъ еврейскихъ, Петербург, 1896, ст. 540.

Більш 30 ти років у Петербурзї істнує „Товариство для розпросторення просьвіти серед Жидів у Росиї“. Головну цїль товариства

[1]) Про нього див. Записки т. XI.

видно з його назви; крім того воно має помагати учням середних і висших шкіл та російсько-жидівським писателям-нуждарям, видавати для молодїжи історичні й педаґоґічні твори і т. и. Як бачимо, на цїлї товариства варто звернути пильну увагу, особливо у нас на Україні, де процент жидівської людности чималий. Просьвіта жидівської маси одинокий спосіб, що може поволи усунути, або хоч ослабити скритість, що в нїй і доси живе маса жидівської людности, скритість, що, з одного боку, дає відносинам Жидів до решти людности, окремий, в усякім разї небажаний характер, а з другого, викликає специяльні заходи проти Жидів. На жаль, діяльність товариства, особливо в останні 10—15 років, не могла розвинути ся з потрібною для такої справи енерґією; причина — недостача грошей. І що найсумнїйше — товариство не могло помагати власне початковій просьвітї: за останні роки воно підпомагало лишень дуже не багато початкових жидівських шкіл.

Задля якої-такої помочи дїлу кілька членів товариства запропонували видати збірку; комітет, що орудує справами товариства, приняв сю думку прихильно і поручив сповнити її членам своїм М. Кулїшеру та Брамсону, і ось вийшов великий том, де є чимало інтересного материялу. Але, розуміеть ся, що засобів дасть отся збірка маленько супроти того, кілько треба, через те комітет, в окремій відозві, уміщеній в кінцї збірки, вважив потрібним обернути ся до людей прихильних справі просьвіти Жидів з просьбою помочи. „Спільні змаганя таких людей тим більше доконечні, — говорить ся в відозві — що через некористний економічний стан більшої частини жидівської людности в границях її осель, тай супроти правил, що утрудняють жидівській молодежі доступ у загальні школи, чи мало родин не мають змоги просьвічати свої дїти. Можна надїятись, що сей заклик не буде даремний, атжеж серед Жидів є не мало маючих і самостійних людей“.

Названа збірка, як і більшина таких видань, ріжнородна по змісту: тут є статї наукового і публїцистичного змісту та белєтристика. Збірка починаєть ся статею Д. Хвольсона: „Жидівські старопечатні книжки“, де ш. учений зупиняєть ся на т. назв. „інкунабулах“, себто книжках, печатаних до 1500 р. при чому головна увага автора звернена на культурно-історичний бік справи. Статя написана з великим знанєм справи, жаль лише, що тон її не завсїгди видержаний і иноді бере пристрастний, коли не казати більше, характер. Потім визначимо статї: В. Соловйова „Коли жили жидівські пророки?“ де автор розбирає твір Ernest'a Havet'a „La modernité des prophétes“; С. Станїславського: „З історії вихованя Жидів в давні часи“; А. Воля „Мандрівні казки“; З. Венґерової „Шейлок і його жерела“; М. Кулїшера „Просьвітний рух серед Жидів у Германії в кінцї XVIII і в першій половині XIX ст.“.

А. Гаркаві в невеличкій статї „З істориї культури російських Жидів“ доторкаєть ся печатання жидівських книжок у Росиї та Царстві польськім. У Польщі печатаннє жидівських книжок почало ся ранїйше, як на Волинї та Литві, власне з другої половини XVI ст. Розвій сего дїла спинили козацькі війни. Що до властивої України, то печатаннє книжок розвиваєть ся тут лише з другої половини XVIII ст. або навіть з кінця його і служить міцною зброєю для пропаґанди хасидизму. Автор наводить у своїй статї і реєстр місць, де печатали ся жидівські книжки, з означеннєм часу, відколи звістні печатні видання, а то: в Київській ґуб.: Бердичів 1798, Біла Церква 1817, Богуслав 1820; в Подільській ґуб.: Бар?, Межирів 1790, Мінківцї 1790, Могилів 1798, Калюс 1809—10, Немирів?; в Волинській ґуб.: Олексинець 1760, Корець 1776, Полонне 1783, Порицьк 1791, Славута 1792, Острог і Дубно 1794, Підбережець 1796, Судилків 1798, Житомир і Славковичі 1804, Кременець 1805, Білозірка 1806, Заслав 1807, Межиріч 1809, Радивилів 1814.

Дуже інтересна і змістовна статя Л. Брамсона „До історії початкової просьвіти Жидів у Росиї“. Історию розвитку початкової просьвіти автор дїлить на три периоди і доволї докладно зупиняєть ся на кождім із них. Ті периоди такі: 1) до початку царювання Олександра I, коли ще не було бесїди нї про який орґанїзований вплив на народну школу, з виїмком небагатьох проб; 2) период царювання Олександра I та Миколая I (1801—1855), коли история просьвіти Жидів є переважно история урядових заходів і лише в невеличкій мірі история суспільної самодїяльности, нарештї 3) царюваннє Олександра II та Олександра III (1855—1893), коли прихильність до просьвіти проявляєть ся в ширших кругах жидівської людности, коли в справі початкового навчання й виховання починають ся сьвідомі змагання і суспільність бере чималий активний удїл в орґанїзациї шкіл та справдї інтересуєть ся ними. До сеї статї д. Брамсона по змісту підходить і по части доповняє її статя Г. Вольтке: „Російські люде в справі просьвіти Жидів“, де наводять ся думки ріжних людей в отсїй справі з початку сего столїтя.

Сїй справі посьвячена статя М. Маргулїса „Про профессіональну просьвіту Жидів в Одесї“ та кілька специяльних педаґоґічних заміток: А. Налїмова „Російська читанка в жидівській школї“, Н. Переферковича „До методики жидівських предметів“ і П. Антокольскої „Про наглядне вченнє в початковій жидівській школї“.

Цікава статя приват-доц. московського унїв. Л. Мінора „Декотрі дати з порівняної нервової патольоґії російських Жидів і християн“. Статя основана на особистих і при тому багатьох (3214) обсервациях автора над хорими Жидами і християнами. Наводимо декотрі виводи.

„Нервова патольоґія росийських Жидів, каже автор, показує безперечні відміни проти нервової патольоґії у росийських християн. Супроти загально приписуваного Жидам нахилу до всяких нервових слабостий, я такого загального нахилу констатувати не міг. Противно найтяжші орґанічні муки головного і хребтового мозку і поряд з ними хороби судин і звязані з ними хороби серця, нирок і т. д. подибують ся у християн рішучо частїйше, як у Жидів. З орґанічних мук дві найшкодливійші нервові слабости: хребтові сухоти і проґрессивний паралїж — стрічаємо у Жидів найрідше. Причина сеї ріжниці лежить головно, коли не виключно в переважнім розвитку в християн алькоголїзму (в Жидів, по обсервациям автора 2,4%, у християн 15,6%) і затроєня сіфілїсом (у Жидів 3,5%, у християн 16,8%). І на полї функциональних нервових слабостей було би помилкою признати Жидів загально слабшими як християн. Імовірнїйше можна на підставі взятої в праці статистики твердити, що неврастенії у християн навіть трохи більше, як у Жидів. Безперечне першенство належить ся Жидам, як признали всї автори, в хоробі істериєю. Тут зазначуєть ся не лиш загальна перевага, але й по окремим полам. Жиди мущини незвичайно легко впадають в істерию". Далї автор завважує, що істерия — слабість раси, як її звуть французи, і що не буде дуже сьмілива гіпотеза, що всї Жиди приходять на сьвіт із завдатками істериї.

Цікава й статя дра С. Ґрузенберґа „Гетто і інфекцийні слабости (сторінка з антропологіі Жидів)". Доторкаєть ся вона справи вразливости Жидів на заразні слабости. Навівши ряд фактів з минулого й теперішнього, що з одного боку кажуть про неподатливість Жидів, через що декотрі вчені бачили тут расову прикмету жидівської нациї, а з другого вказують на велику смертельність серед Жидів в часи ріжних пошестей, автор відкидає істнованнє у Жидів сеї окремої расової відзнаки і наводить рациональнїйше поясненнє: причину він бачить в історичних фактах і побутових умовах. Серед остатних багато значить відокремленє Жидів від решти людности певної місцевости, воно дуже остро виходило давнїйше, коли напр. в містах для Жидів назначувано окремі квартали — гетто, і зносини їх з иньшою людністю були стїснені. Такий роздїл істнує, хоч і не в такій степені, і доси, та має чималий вплив на такий чи иньший хід заразних слабостий.

Уміщені в збірці статї беллетристичного характеру артизмом не визначають ся, а все таки вони подекуди цікаві, бо доторкають ся по більшій частинї социяльних тем. *М. Княжевич.*

Энциклопедическій Словарь, издатели Брокгаузъ и Ефронъ, т. XVII, 1—2, т. XVIII, 1—2, Култагой-Лопаревъ, ст. 960, Лопари-Мейшагола, ст. 959, Спб., 1896.

За останні часи не було великих перемін ані в редакциї ані в проґрамі сього видання; прибули лише деякі нові співробітники, а взагалї лишають ся тіж самі хиби, які вже доводило ся визначати й ранїйш: материял оброблено дуже не рівномірно й се найбільш кидаєть ся в вічи, де питання дотикаєть ся України, її історийї чи лїтератури. Лишимо поки що статї специяльно присьвячені Українї в XVIII т. с. 483—487, про них буде річ нижче, а поки що перейдемо до загального змісту отсїх томів Словника.

Занотуємо передовсїм найбільш просторі й докладні статї ґеоґрафічно-статистичного змісту — Купянскій у., XVII, Курская ґуб., Курско-Харьковско-Азовская ж. дорога, Курскъ, Лебединъ, Лемки, Липовецъ, Литинъ, XVIII Лубны, Луганскъ, Луцкъ, Львовъ, Любеґъ, Мглинъ. Всї отсї статї оброблено досить повно і гарно на підставі нових статистичних звісток про людність і економічний стан. Треба тільки занотувати досить характерну подробицю: подаючи звістки про людність майже всї отсї статї оминають поділ етноґрафічний людности: з дуже рідких винятків треба визначити статю „Курская губ.“, де подано число Українців — коло 450000 (на 2.596000 заг. людн.). В деяких статях наведено коротенькі ґеолоґічні відомости наприклад Курская губернія, Лубны і т. и.; до першої з них додана гарна мапа, зроблена Н. Кудрявцевим. Занотуємо деякі недогляди й помилки. В статї про Купянск подано погляд д. Багалїя на знахідки візантийських монет VI в., але се пояснене дуже гіпотетичне й штучне. Досить цікава звістка в статї про Курськ, що його збудовано ще до IX в., але жерело не показано. В статї Лемки не занотовано важної специяльної працї д. Верхратського. Між звістками в статї про Львів теж є досить дрібних помилок, наприклад про час будування давних церквей, потім про руїни старого замку, котрі наче заховали ся до нашого часу; нема звістки про те, що кілька катедр в унїверситетї мають викладовою мовою руську; історичний нарис дуже коротенький, а звісток про духовне житє сього міста дуже мало.

З статей, що зачіпають питаннє форклору занотуємо — Кумовство XVII, Купало, Лада, Саулъ Левандовичъ, Лель, Марко Богатый XVIII. В першій з отсїх статей автор вважає kmotr за давне руське слово — але се помилка. В статях своїх про Ладу й Леля В. Мілер висловлює думку, що се не словянські божества, в чім він згожуєть ся з поглядом Крека, Брікнера і деяких иньших вчених.

Перейдемо до статей присьвячених історнї й лїтературі українській: в т. XVII — Кунцевич, Курбский, Кухаренко, Лазаревський, Лазар Баранович, Левіцький І. С., Левіцький О., Лисенко, Литовцы, Лобода. XVIII — Лукашевич, Лучицький І., Мазепа, Максимович, Манжура, Маркевич Оп., Маркович М. А. Деякі з статей дуже короткі і мають

дуже мало бібліоґрафічних звісток — Лаврентий, Лебединцев Ф. Г., Левіцький І. С., в перших двох зовсім нема лїтератури, а в останнїй біоґрафиї присьвячено 17 стрічок і в покажчику творів нема. Поміж ворогами й т. и. Зазначимо деякі помилки - в статї про куни знаходимо досить цікаву звістку, що назва „куна“ походить від образів зьвірят на давних руських монетах. В статях про Лашнюкова й Лукашевича назви писань їх зовсім зопсовані, а в статї про Левіцького Анатоля нема звісток про новѣ його працї. В статї про Лїрників не занотовано працї Студинського, а в статї про Максимовича М. — Історії Огоновського. В статї про Лисенка не занотована його музика до кобзаря Шевченка. В статї про Литовський Статут не згадано поданої в VI т. Н. Зап. поправки, після котрої думка про друкований Статут 1527 р. втрачує всяку вагу. В статї про Литовську-руську державу занотуємо теж деякі помилки: в часи Гедіміна руська нация займала більш ніж $^1/_3$ тогочасної території Литовської держави; не показано на підставі яких жерел Нарбут і Стадніцький вважали Явнуту за великого князя. Трохи бездоказна звістка, що Ольґерд у загалї неприхильно відносив ся до литовського елементу; инакше треба було-б стилїзовати слова про боротьбу Ольґерда з Польщою. Автор статї не ставить певно означеної границї між історією Польщі й Литви й через те вдаєть ся в недуже цікаві для Литви подробицї Польської історії.

В досить просторій статї про Марка-Вовчка С. Венґеров висловлює ту думку, що вплив Аф. Вас. виявив ся лише в мові українських оповідань його жінки та що з простого аналїзу оповідань можна бачити, що їх писала як раз М. А., котра родом була з Орлївщини. Велике значінє мали оповідання через те, що вони стояли в певному звязку з напрямком епохи, але тепер вони мають лише історичну вагу.

Перейдемо до статей, цїлком присьвячених Українї-Руси (XVIII 493—487); передовсім занотуємо, що відкинувши дві нецікаві статї про воєнні кадри ми маємо для неї — Малороссійская губернія, М. Коллегія, Малороссы и М. нарѣчіе; що до українських історії й лїтератури, то про них буде уміщено статї під титулом — Южнорусская литература й Россія Малая. Дуже цікаво було-б знати на якій підставі редактори Словаря уживають три ідентичні назви — Малорусскій, Южнорусскій і Россія Малая; здаєть ся, що на се нема реальних причин, а між тим се примушує читача чекати кінця видання (лїтери Ю) і шкодить загальному вражінню. Статя про Українців в антропольоґічних відносинах (Д. Анучіна) мала, хоч оброблена досить гарно в тих вузьких границях, котрі визначив для себе автор. Повнїйша статя про українську мову С. Булїча: статя дуже цікава й уривок з неї ми подаємо нижче в перекладі. Взагалї, як і завсїди, статї українські дуже малі, й цікаво порів-

няти їх з деякими иньшими. Візьмемо наприклад дві ґрупи статей — Латыши й Литовцы XVIII 388—393 й XVIII 809—830. Отсї дві ґрупи статей зроблено по пляну — лїтература, мітольоґія, мова, антропольоґічна характеристика. Візьмемо для порівняння статї з отсїх ґруп і статї про Україну: статї про мову — латишську, литовську й українську — займають 2, коло 5, коло 5 стовбців, а про нарід 3, 5 і $1^1/_2$(!). Здаєть ся, що отсї числа ясні самі й коментара не треба.

Подаємо в перекладї уривок зо статї С. Булїча. „В ту епоху, коли мова Поляків, Сербів, Чехів, Болгарів, Словінців мала більші чи меньші відміни від руської, мова Великоросса, Українця і Білорусина їх не мала, себто представляла з себе одну руську мову. Всї фонетичні відзнаки, що відріжняють в наші часи українське наріче від иньших руських наріч, виникли вже після того, як загальна руська мова віддїлила ся від праславянської, значить вони — ознаки язикової варияциї новійшої дати, яка зветь ся звичайно нарічем. Відносини українського нарічя до російської мови можна порівняти з відносинами між словацьким нарічем і чеською мовою, між кашубським і польською etc., але не з відносинами між мовами польською, чеською, сербською з одного боку й руською — з другого. Само собою ясно, що коли признавати українщину нарічем, а не язиком, з сього зовсїм не виникає не признання за нею прав на самостійне уживання в ролї мови лїтературної. шкільної, наукової. Не треба забувати, що й сьогочасні відтїни словянських мов між собою колись в загальнословянську епоху були відмінами диялектольоґічними й лише потім дійшли до значіння відмін язикових. Окремі індоевропейські мови теж колись були лише нарічями, а ще ранїйш говірками говорами індоевропейського праязика. Ріжниця між мовою і нарічем лежить головним чином у більшій чи меньшій стародавности їх відзнак, себто є питанием часу. До певної стадиї розвою варияция язикова має імя нарічя, а потім язика. В теориї українське нарічя має повну спроможність з часом стати язиком: усе питаннє в тому, чи вийшли лїта нарічю щоб стати язиком, чи нї. На се питаннє поки що можна дати лише неґативну відповідь: відміни иньших руських наріч від українського не остільки великі й численні (досить богато з них зустрічаємо в великоросийських говірках), аби вони сильно перешкоджали обопільному порозумінню їх репрезентантів. Не сформувала ся ще цїлком і норма української лїтературної мови. В сїй сфері доси ще бачимо вагання, що залежить від спорадичности й нечисленности проб утворити таку мову та браку культурних і полїтичних центрів, де-б могла вона зміцнити ся й розвити ся. Саме істнованнє таких проб вказує на певну живу потребу, на природженне стремлїннє українського нарічя стати язиковою одиницею, перетворитись в самостійний язик. Бачити в отсїм змаганню злочинну

прояву українського сепаратизму дуже наївно й можливо лише при великій несьвідомости в питаннях мови. Змагання українських письменників утворити свою власну самостійну лїтературну мову не будуть мати успіху, як вони дійсно не мають ґрунту під собою — й навпаки проби загальмувати самостійний розвиток її — або зайві, або безкористні".

О. Г—ий.

Видавництва й книжки, обговорені в сїм томі:

Часописи за р. 1896: Университетскія извѣстія (Київські).
Записки императорскаго харьковскаго университета.
Труды Кіевской Духовной Академіи.
Вѣра и Разумъ.
Кіевскія Епархіальныя Вѣдомости.
Волынскія Епарх. Вѣдомости.
Подольскія Епархіальныя Вѣдомости.
Кишиневскія Епархіальныя Вѣдомости.
Черниговскія Епархіальныя Извѣстія.
Полтавскія Епарх. Вѣдомости.
Екатеринославскія Епархіальныя Вѣдомости.
Курскія Епархіальныя Вѣдомости.
Воронежскія Епархіальныя Вѣдомости.
Холмско-Варшавскій Епархіальный Вѣстникъ.
Сборникъ Херсонскаго земства.
Земскій Сборникъ Черниговской губерніи.

Д. В. — Замѣтка о городищахъ-майданахъ, 1896.

L. Leger - Études de mythologie slave N I — Peroun et Saint Élie, 1895.

— N II Svantovit et les dieus en „vit", 1896.

А. И. Кирпичниковъ — Къ литературной исторіи русскихъ лѣтописныхъ сказаній, 1897.

К. К. Никольскій -- Матеріалы для исторіи древнерусской духовной литературы 1897.

М. Довнаръ-Запольскій — Изъ исторіи литовско-польской борьбы за Волынь (договоры 1366 г.), 1896.

А. И. Яцимирскій — Мелкія замѣтки: I. Отреченныя молитвы и Коледарникъ; II. Запись съ упоминаніемъ Царя Болг. Сумеона, 1897.

Ив. Ждановъ — Русскій былевой эпосъ, 1895.

С. Миропольскій — Очеркъ исторіи церковно-приходской школы, випуск III, 1895

A. Jabłonowski — Kozaczyzna a Legitymizm, dwie legendy polityczno-historyczne Ukrainy — batoryańska i baturyńska, 1896.

А. Стороженко — Сводъ данныхъ о Янѣ Орышевскомъ, запорожскомъ гетманѣ временъ Стефана Баторія, 1897.

М. Г. Попруженко — Нѣсколько замѣчаній о сочиненіяхъ Юрія Крижанича, 1897.

Ks. E. Likowski — Unia brzeska, 1896.

A. Prochaska — Z dziejôw unii brzeskiej, 1896.

Dr. L. Kubala — Szkice historyczne, serya I i II., 1896.

В. О. Эйнгорнъ — Пребываніе въ Москвѣ Іоанникія Галятовскаго въ 1670 году, 1896.

Sprawozdania komisyi do badania historyi sztuki w Polsce, 1897.

J. Włast. — Opowiadania historyczne z dziejów okolicy Słuczy i jej dopływów, 1897.

А. Веселовскій — Западное вліяніе въ новой русской литературѣ, 1896.

Л. Майковъ — Малорусскій Титъ-Ливій (Историко-литературные очерки, 1895).

Stanisław Schnürr-Pepłowski — Obrazy z przeszłości Galicyi i Krakowa, I—II, 1896.

М. Бережковъ — Городъ Нѣжинъ въ началѣ XIX в., по описанію московскихъ путешественниковъ, 1895.

Н. Стеллецкій — Протоіерей А. А. Самборскій — законоучитель императора Александра I.

Макарій (Булгаковъ), митрополитъ московскій и коломенскій, историко-біографическій очеркъ Ѳ. Титова, 1895.

Очерки Малороссіи („Приходская библіотека" В. И. Шемякина), 1896.

Сборникъ историко-филологическаго общества при институтѣ князя Безбородко въ Нѣжинѣ, т. I, 1896.

Записки императорскаго Одесскаго общества исторіи и древностей, т. XIX, 1896.

Сборникъ въ пользу начальныхъ школъ еврейскихъ, 1896.

Энциклопедическій Словарь, издатели Брокгаузъ и Ефронъ, т. XVII і XVIII, 1896.

З ТОВАРИСТВА

(май — вересень 1897 р.).

Дїяльність видїлу.

На засїданю видїлу 5 мая н. ст.:

1) Прийнято 4 нових членів.

2) Прийнято до відомости зложеннє комітета для збираня складок на науковий фонд русько-української академії наук і видану в тім напрямі відозву.

3) До оцїнки конкурсових творів „Зорі" призначено дир. О. Борковського та проф. Іл. Кокорудза.

4) Прийнято до відомости, що чеська Академія Наук прислала Товариству всї свої видавництва.

На засїданю 18 н. ст. мая:

1) Прийнято 4 нових членів.

2) Справу петициї про запомогу з Чернівець відложено до близшої інформациї.

На засїданю 26 н. ст. мая:

1) Удїлено др. Гр. Величкови запомогу на поїздку до Петербурга для студий над ґеоґрафією Руси-України.

2) Призначено 500 зр. запомоги для „Руської Ради" в Чернівцях на виданє творів Ю. Федьковича.

3) Постановлено на разї вислати делеґатів до комітету для сьвяткованя ювилею 1848 р., одначе з застереженнєм, аби вони брали участь лишень тодї, коли се сьвяткованнє не буде в суперечности з національними ідеями та статутом Товариства.

На засїданю 9 н. ст. червня:

Передискутовано проєкт нового статута Товариства.

На засїданю 23 н. ст. червня:

1) Прийнятий проєкт нового статуту порішено предложити специяльній анкетї, куди з поза видїлу покликано ще: дра К. Левицького, дра С. Федака, А. Дольницького, о. Стефановича, дра В. Щурата, проф. Ю. Романчука, дра Щ. Сельського, Ів. Белея, дра Колессу, Ів. Копача, Ів. Раковського та проф. В. Білецького. Час збору для анкети визначено 30 н. ст. червня 1897.

2) Ухвалено не брати участи в сьвяткованю 50-лїтнього ювилею знесеня панщини і відродженя галицьких Русинів, що як показалось, має більш полїтичний характер.

3) Гроші присилані на „резервовий академічний фонд" постановлено вилучити окремо і вложити на щадничу книжку тов. „Днїстра".

Фонд сей має служити забезпекою наукових видавництв Товариства і дотациєю будучої академії; в сім році вплинуло на него 1163·95 зр.

4) Що до утвореня читальнї при бібліотецї Товариства рішено увійти в переговори з тов. „Просьвіта“.

5) Удїлено чл. В. Гнатюкови запомогу на етноґрафічну поїздку до Банату серед русько-українські оселї.

6) Ухвалено запропонувати Академіям Наук у Відни і Кракові обміну видавництв.

7) Прийнято одного нового члена.

На засїданю 7 н. ст. липня:

1) Прийнято до відомости, що статутова анкета згодила ся з незначними змінами на проєктований статут, заразом ухвалено сей проєкт предложити аж звичайним загальним зборам Товариства.

2) Постановлено сьвяткувати в 1898 р. 100-лїтнїй ювилей І. Котляревського і 25-лїтнїй ювилей Товариства і при сїй нагодї скликати з'їзд українсько-руських письменників.

3) Ухвалено взяти для книгарнї Товариства решту „Бібліотеки найзнаменитших повістей“, на рахунок довгу часописи „Дїло“.

На засїданю 14 н. ст. липня:

1) Прийнято 3 нових членів.

2) На письмо дра Пулюя що до виданя лїтературної спадщини П. Кулїша подано відповідь, що Товариство готове видати деякі з тих творів по вільнім виборі.

3) Проф. Грушевський заявив, що приналежні йому ремунерациї за редакцию виданих до тепер томів „Записок“ в сумі 600 зр. призначує на осібну стипендию для студентів унїверситету, що віддають ся науковій роботї.

4) Ухвалено отворити при бібліотицї Товариства спільно з бібліотекою тов. „Просьвіта“ з днем 1 н. ст. жовтня наукову читальню в пополудневих годинах. Веденє бібліотеки поручено д. М. Павликови.

5) Ухвалено візвати членів до заплати вкладок за 1897 р., а кандидатів на членів основателїв до доповненя вкладок.

Дїяльність секций.

12 н. ст. мая засїданє історично-фільозофічної секциї: 1) С. Рудницкий відчитав свою розвідку п. з. „Козацько-польська війна в 1625 р.“ (надр. в XVII т. Записок); 2) проф. М. Грушевський подав свою рецензию працї А. Яблоновского про Україну (надр. в XVII т. Записок).

Тогож дня засїданє археоґрафічної комісиї: С. Томашівський предложив плян виданя документів до історії Галичини підчас повстаня Б. Хмельницького, що мають увійти в оден з дальших томів „Жерел до історії України-Руси“.

2 н. ст. червня засїданє фільольоґічної секциї: 1) др. І. Франко реферував про рукописну збірку апокріфів (Пекельная вѣчность і ин.) з р. 1721; 2) Л. Гнатишак, В. Гнатюк і О. Розділський предложили свої збірки народних казок; ухвалено надрукувати в „Етноґрафічнім Збірнику"; 3) Проф. М. Грушевський зреферував статю О. Кониського: „Хрональоґія творів Т. Шевченка ч. II" (надр. в XVII т. Записок).

Тогож дня засїданє історично-фільозофічної секциї: Проф. М. Грушевський подав критичний огляд нових розвідок з історії давньої Руси (надр. в XVIII т. Записок).

16 н. ст. червня засїданє історично-фільозофічної секциї: 1) Др. К. Левіцький предложив розвідки, призначені для VII річника „Правничої Часописи": Дра С. Днїстряньского „Полагода шкоди з огляду економічного і социяльного", Л. Левіцького „Про публичне добро", дра К. Левіцького „Огляд екзекуцийного поступованя". При тім референт повідомив, що правнича комісия, вибрана секциєю для перекладу нових процесових законів, вже покінчила свої роботи; 2) проф. М. Грушевський предложив працю М. Княжевича п. з. „Проєкт поліпшеня торговлї на Українї 1784 р." (надр. в XVIII т. Записок); 7. н. ст. липня засїданє історично-фільософічної секциї: 1) С. Томашівський зреферував свою розвідку п. з. „Податкові ухвали за Казимира Ягайловича в Польщі" (надрук. в XIX т. Записок); 2) Проф. М. Грушевський предложив розвідки приготовані д. Хв. Вовком для I т. Збірника материялів до етнольоґії України етнольоґічної збірки: а) Хв. Вовка про передісторичні знахідки на кирилївській улицї в Київі, б) Могильченка про гончарство в селї Олешнї в Чернигівщинї, в) О. Гриша про весїлє в Гадяцькому повітї в Полтавщинї, г) М. Кордуби про писанки на Галицькій Волинї, ґ) Хв. Вовка про рибальство на Дунаї, д) В. Гнатюка про кушнїрство в Бучацькім повітї, е) О. Мосори про Гуцулів, ж) Гринцевича про українських переселенців у Сибірі, з) Збірник пісень Максимовича. Ухвалено друкувати.

14 н. ст. липня засїданє фільольоґічної секциї: 1) др. О. Колесса реферував збірку віршів Ів. Некрашевича, зладжену О. Л—ким, ухвалено друкувати.

Тогож дня засїданє історично-фільозофічної секциї: проф. М. Грушевський реферує розвідку О. Лотоцького: Суспільне становище білого (сьвітського) духовенства на Українї і в Росиї в XVIII в.; ухвалено друковати.

Поправка: В статї „Описи Перемишльського староства" с. 3 рядок 14 з низу надруковано 24½ зл. треба 24½ гр.; рядок 6 зн. надрук: Крім того треба Крім того в Брилинцях; с. 7 ряд. 17 зн. надрук. altiquando треба aliquando; с. 17 ряд. 8 зн, надр. procus треба porcus.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševśkyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj 29—86; 3. Šewčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyśkyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Šewčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barwinskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačownyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylśkyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachiwśkyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarewśkyj's. Desiderata von M. Hruševśkyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškewič, von W. Kocowskyj 25—35; 3. Šewčenko und Mickiewič, vergleichende Studie von Dr. A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanci", Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. J. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševśkyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyśkyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Šewčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyśkyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynowskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von W. Lewickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševśkyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrienko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonowskyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Šewčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Weličko S. 1—36; 2. Bittschrift Honta's und Zeliezniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd" (Najmička) von T. Šewčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archeographische Note von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes", griechische Grammatik, herausgegeben im Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von W. Lewickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 7. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Thätigkeit der Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Warlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Witowd", einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-lithuanischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1 16; 3. „Froh tönende Euphonie", ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohila im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Šewčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotočkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten“, ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von B. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1–20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakowskyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürs. Litthauen, von M. Hruševśkyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth. von E. Barwińskyj s. 1–34; 2. Warlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5. Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Šewčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyśkyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kiewer Gebietes, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Lewyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F. Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševśkyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakowa 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Šewčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1–76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševśkyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašiwśkyj, I 1–14; 3. Taras Šewčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyśkyj 1–42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—16; 5. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathherr und sein Notizbuch, von S. Tomašiwśkyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., redigirt von M. Hruševśkyj 1—48; 3. T. Šewčenko's letzte Reise nach Ukraine (im J. 1859), von A. Konyśkyi; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archeologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniažewič, 1 8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Šewčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševśkyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh., mitgeth. von W. Hnatiuk 1—38; 3. T. Šewčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—70; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896, I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Левицький Нечуй І. — Сьвітогляд українського народу	—·30
Левицький К. Др. — Німецько-руський правничий словар	3·50
— Руська Правда	—·50
Метлиньского А. — Думки і пісні	—·30
Миколаєвич Я. — Опис каменецького повіту	1·00
Огоновський Ом. Др. — Істория руської літератури т. І. 3 зр. т. ІІ. 3 зр. т. ІІІ. 4 зр. т. IV	1·00
— Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache	1·50
Онишкевич Г. — Руска бібліотека т. ІІІ	1·50
Памятки українсько-руської мови і літератури, т. І. Апокріфи старозавітні	2·00
Павлик М. — Про читальні	—·50
— М. П. Драгоманов, єго ювілей і похорон	2·00
Партицький О. — Старинна істория Галичини	3·00
— Словянська держава перед двома тисячами літ	—·10
— Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка	—·35
— Скандинавщина в давній Руси	—·20
— Слово о полку Ігоревім	—·80
— Темні місця в Слові о полку Ігоревім	1·40
Правнича часопись, річник по	3·00
„Правда“ письмо літературно наукове з 1873, 76, 77, 79, 89—96 по	2·00
— з р. 1878 1 зр., річн. XIII в доповненєм	1·50
Руданський С. — Твори т. I—IV	1·80
Студинський К. Др. — Лірники, студия	—·20
— Пересторога, історично-літературна студия	1·00
Уманець і Спілка — Словар російсько-український т. І, ІІ і ІІІ по	2·50
Учитель, орган Руского товариства педаґоґічного з р. 1890, 91, 92, 93, 94, 95 і 96 по	2·00
Франко І. Др. — Жіноча неволя в народних піснях	—·35
— Нарис історії фільозофії	—·30
— Наші коляди	—·20
— Іван Вишенський	1·00
Целевич Ю. Др. — Істория скиту манявського	1·20
Шевченко Тарас — Кобзар, 3 томи з пересилкою	7·00
Шекспір — Драматичні твори, пер. Куліша т. І	1·00
Щурат В. Др. — Пісня про Роланда	—·50
— Чернеча республика на Афоні	—·10
— „Чернець“ Т. Шевченка, студия	—·10

АДРЕСА ТОВАРИСТВА:

Львів, улиця Академічна ч. 8.

ADRESSE:

Šewčenko-Gesellschaft der Wissenschaften, Lemberg, Akademiestrasse 8

Ціна тому 1 зр. або 2 корони.